RAZVITAK VUKOVARSKIH ULICA

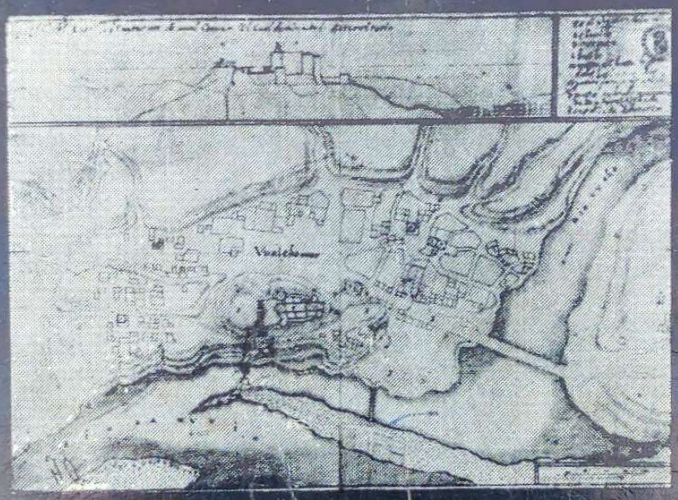

BRANE CRLENJAK

BRANE CRLENJAK

RAZVITAK VUKOVARSKIH ULICA

VUKOVAR
1975

VLASTITA NAKLADA AUTORA

Zahvaljujem radnicima kolektiva Grafičkog poduzeća »Proleter« Vukovar, za pomoć i suradnju prilikom tiskanja ove knjige.

Zahvaljujem osoblju Gradskog muzeja Vukovar, Gruntovnice Vukovar i svima koji su mi savjetom i podacima pomogli.

Tisak: Grafičko poduzeće »Proleter« Vukovar

VUKOVO

Pratit ćemo razvitak Vukova, ograničavajući se uglavnom na urbanističko-arhitektonski razvitak, od najstarijih do sada nam poznatih pisanih dokumenata u kojima se spominje grad. A to su listine ili povelje hrvatsko-ugarskih kraljeva. Početne podatke imamo, doduše, o vukovskoj župi a ne gradu, a ta župa bila je jedna od četiri arhiđakonata pečujske biskupije, i to najveća. Ova crkvena organizacija formirana je početkom XI. stoljeća; to potvrđuju dokumenti: Povelja kralja Stjepana I. iz 1009. godine u kojoj se navodi opseg biskupije i Povelja kralja Ladislava iz 1093. godine koja također potvrđuje te granice.

Vukovska se župa spominje imenično već 1220. godine u Listini hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II. kojom kralj daruje djevojku Ahaliz, prijateljicu svoje supruge, posjedom **in comitatu de Walcov.**[1]

Time se neminovno nameće i zaključak o postojanju kule — utvrđena grada kao sjedište župe, kako je to uobičajeno u srednjem vijeku, a ušće Vuke, Dunav kao evropska riječna prometnica, tranzitna cesta Istok — Zapad i povišeni teren je izrazito prikladno mjesto, stoga je logično da je upravo tu izgrađena tvrđava.

O tom burgu znamo vrlo malo; Pavičić[2] objašnjava kako je taj stari grad bio negdje »u nizi« pored ušća Vuke i da su ga podigli Hrvati neposredno poslije svoga doseljenja, ili čak i neki stariji narodi. Bösendorfer[3] spominje samo: **Hospites iuxta castrum Valkow 1131.** godine. (Ako je Bösendorfer naveo i pogrešnu godinu, vjerojatno se radi o 1231. godini, podatak je interesantan.) Evlija Čelebija[4] ju spominje samo jednom rečenicom: **Na sjevernoj strani na obali rijeke Vulko nalazi se Mala tvrđava sazidana od cigli tako čvrsto kao da ju je gradio Šeddad.**

Iako do sada nisu pronađeni arheološki ostaci, čak ni drugi zapisi o toj utvrđi, uzmimo gorenavedene podatke kao činjenicu, jer se i iz njih razabire da se ne radi o namapoznatim ostacima vukovskog grada, zaključujemo da bi to bila prva srednjovjekovna kula — grad koja se nalazila na području današnjeg Vukovara i prije stvaranja župe ili bar u toku formiranja župe.

Kasnije kada se učvrstilo ustrojstvo župe i razvio u njoj društveni život sagrađen je na visokoj dunavskoj obali novi grad sigurno znatno veći,

---

1 T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Svezak III. str. 183.
2 S. Pavičić: Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća, str. 61.
3 J. Bösendorfer: Crtice iz slavonske povijesti, str. 179.
4 E. Čelebija: Putopis II. str. 116.

jer je već poznat kao sjedište vukovske župe i podignut na stepen kraljeva grada. To je zapravo nukleus Vukova o kojemu mi govorimo i iz kojega će se razviti današnji Vukovar. Na žalost ne znamo točno ni kada ovaj grad nastaje, ni tko ga je gradio, ali bar znamo gdje je bio i kako je izgledao.

Izgradnjom ovog feudalnog uporišta okolni narod se osjećao sigurnijim i zato se postepeno naseljava uz tvrđavu, a podjelom rada dolazi i do diferencijacija između ratara i zanatlija. Tako se neposredno uz kraljevski grad razvilo naselje jobagiona* (područje katoličke crkve ,Gimnazije i Ulice Maksima Gorkog) a ispod grada (Radićeva ulica, prema Dunavu, Vuki i Švapskom brdu) bilo je podgrađe — suburbium. To su bila dva odijeljena naselja koja se imala i svoje posjede izvan gradskog područja. O tome postoji dokumentacija pa se danas znaju granice župskoga kraljeva grada i njegova podgrađa.

Njihovi stanovnici razlikovali su se porijeklom i društvenim položajem. Imali su i dvije crkvene organizacije. U dokumentu o donaciji Gorjanskima iz 1478. godine opisana je crkva u naselju jobagiona, doduše lokacija je vrlo neprecizna: »stajala je na visokoj dunavskoj obali, nešto podalje od utvrđenja.« I toranj i crkva bili su sagrađeni od kamena. Prema položaju crkve Pavičić[5] određuje i položaj jobagionskog naselja. On smatra da je oko same tvrđave bilo naselje upravnih činovnika sa županom na čelu, onda plemića i drugih odličnijih članova jobagionske organizacije ,a dalje na istok uz Dunav stanovali su jobagioni-ratari.

U vatikanskom arhivu[6] postoje dokumenti iz kojih se vidi koliko je u svakoj crkvenoj župi ubrano poreza. Svota je znatno veća u podgrađu pa se iz toga može zaključiti da je to ratarsko, obrtničko i trgovačko naselje bilo bogatije od jobagionskog i plemićkog, u koliko ovi uslijed nepoznatih beneficija nisu bili djelomično oslobođeni plaćanja poreza. I u podgrađu je postojala crkva: »...negdje na povišenom mjestu idući prema Vuki«. I ovaj opis je krajnje neprecizan te se točnija lokacija i ove crkve ne može odrediti.

Podgrađe se brzo širi, i iz dokumenata (povelja kralja Bele IV. od 8. svibnja 1244. g.) saznajemo kako podgrađani uzurpiraju zemlju s lijeve strane Vuke koja nije njima pripadala.

Razvitkom feudalnog društvenog sistema učvršćivao se i političko-privredni značaj utvrđenog grada, ali i podgrađa i oni uzajamno doprinose razvoju općeg kulturnog i ekonomskog napretka.

Vremenom se dio ratarskog stanovništva u podgrađu sasvim pretvorio u zanatlije i trgovce i time stekavši samostalnost tražio svoj građanski status i formirao trgovačku općinu-varoš. Koliko se podgrađe ubrzo razvilo najbolje vidimo iz Povelje hrvatskog hercega Kolomana iz 1231. godine kojom on Vukovo uvrštava u slobodne varoši s pravom da građani sami sebi biraju suca koji će rješavati njihove parnice, osim u slučaju krvoprolića kada će suditi zajedno s čuvarom grada (janitor castri). Nijedan stanovnik nije smio biti zatvoren bez odredbe suca. Svatko je mogao svoj novac oporučno ostaviti kome je htio. Tko god je želio mogao je slobodno doći u Vukovo i trgovati i otići sa svojim stvarima. Da ne bi građani u

---

* neplemići — slobodnjaci

5 S. Pavičić, Ibidem, str. 42. i dalje
6 Monumenta vaticana Hungariae, Ser. I. tom I. str. 226-228.

čemu oskudicu trpjeli, dobili su za naseljavanje cijelo zemljište T. zvano, sa šumom na tom zemljištu zvanom T. od koje im je dopušteno po svojoj volji kuće praviti i dvorove graditi. Također im je dozvoljeno da smiju loviti ribu u Dunavu i Vuki. **Želimo dakle staviti do znanja svim i svakome da smo stanovnicima naseljenim pod gradom Vukovom: Nijemcima, Sasima, Madžarima i Slovenima po savjetu i s privolom naših službenika podijelili takvu slobodu.**[7]

Za vrijeme boravka kralja Bele IV. u Virovitici posijetila ga je delegacija vukovskih građana i zamolila da im potvrdi privilegije dobivene od hercega Kolomana i odredi granice njihova posjeda zbog kojih dolaze u sukob s vukovskim županom i njegovim službenicima. Kralj im je 8. svibnja 1244. godine izdao povelju kojom im potvrđuje već dobivene beneficije i određuje granice. U povelji se podgrađe naziva **suburbium castri Walkow.**[8]

Ime Vukovar prvi puta se spominje u Povelji kralja Ljudevita od 11. lipnja 1347. godine, i to imenom **villa Wolkowar.**[9] U dokumentima nalazimo ga pisano vrlo različito: Vlco, Vlkovo, Vlkov, Valk, Valkovar, Vualchouar, Walkovar[10] itd.

1345. godine dobilo je Vukovo od Ljudevita Velikog pravo održavanja tjednih sajmova. Jačanjem zanatskog i sitnotrgovačkog stanovništva grad je postao najzad tip srednjovjekovnog prometnog mjesta i trgovišta. Do 1398. godine Vukovo je oppidum (trgovište), a od te godine je već zapisano kao trgovačko mjesto.

Zemlja i grad (castrum) pripadali su kralju i on ih je mogao darivati prema svojoj volji. Tako je npr. kralj Bela IV. 26. studenog 1246. godine Demetriju i njegovu sinu Aleksandru od plemena Aba **»unam scilicet terram castri de Valko Adrion vocatam«.**[11] Kralj Karlo Roberto darovao je vukovsko imanje 31. kolovoza 1332. godine Nikoli, sinu Mihaljevu. Od 1377. godine pa do 1526. godine kada ga zauzimaju Turci ,grad s imanjem u Vukovu drže različiti feudalci: ban Ivaniš Horvat, grof od Bazina, mačvanski ban Stjepan od Lošonca, ugarski palatin Nikola Gorjanski, Petar i Matko Talovac, Job Gorjanski, knez Matija Morović, Petar Gereb, knez Lovro Iločki i drugi.[12]

Iz vrlo obimne dokumentacije možemo dobro kronološki pratiti kako i kada su se smjenjivali vlasnici Vukova, možemo dobiti prilično jasnu predodžbu političkih, ekonomskih i socijalnih promjena, ali ne možemo saznati kako se grad i podgrađe urbanistički razvija, a sigurno da je kroz nekoliko stoljeća mijenjao svoj izgled. Analogno drugim srednjovjekovnim podgrađima možemo pretpostaviti kako je i vukovsko izgledalo, poznati su nam i tipovi srednjovjekovnih trgovišta, ali toliki narodi koji su tu obitavali, dolazili i odlazili, morali su nametnuti i svoja građevinska iskustva i stilove, pogotovo kad znamo da Slaveni kao ratarski narod nisu bili baš vješti graditelji.

Hidrografski i topografski uvjeti diktirali su osnovnu urbanu koncepciju (do sada nisu pronađeni dokumenti koji bi inicirali neko plansko rješenje u koliko postoje neumitno su respektirane ove prirodne zakonitosti), pa je najsigurnije poći od toga; a tu se jasno uočavaju dvije reljefne oso-

---

7 I. Kukuljević: Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, Svezak III. str. 56.
8 R. Horvat: Slavonija I., str. 14.
9 T. Smičiklas: Codex diplomaticus, Svezak IV. str. 227.
10 J. Bösendorfer: Crtice iz slavonske povijesti, str. 157.
11 T. Smičiklas: Codex diplomaticus, Svezak IV. str. 307.
12 R. Horvat: Slavonija I. str. 18.

bitosti: uzvišene visoravni na istočnoj i jugozapadnoj strani i prodoline tzv. surduci, zatim ušće Vuke i tok Dunava. Najširа i najduža prodolina presjekla je nekada jedinstvenu visoravan i prema njoj se od jugozapada prema sjeveroistoku spušta zrakasto koncentrirajući još pet znatno manjih prodolina-surduka. Kroz najveću prolazi cesta Beograd — Osijek i najvjerojatnije se upravo tu, uz cestu u podnožju brijega na kojem je tvrđava, a zaštićeni i od prirodnih nepogoda, naseljavaju prvi podgrađani. Kroz ostale surduke također se odvijao promet s obližnjim selima pa je i to odigralo presudnu ulogu u naseljavanju, a to znači i daljnjem razvitku grada. No, glavna cesta prema kojoj ipak sve gravitira nametnula je drumski tip naselja i Vukovo se razvijalo longitudinalno.

Jedino je plato na istočnoj strani, ispred tvrđave gdje je bilo naselje jobagiona, bio naseljen a tu će se i nastaviti naseljavanje, dok će ostale visoravni stoljećima ostati nenaseljene. U dokumentima se ne spominje ni koliko je u dotursko vrijeme u ovim naseljima živjelo ljudi pa ne možemo čak ni pretpostaviti koliko je kuća bilo ni kako su prostorno raspoređene. Iako je nedvojbeno da je urbana organizacija postojala.

Iz vremena turske okupacije i austrijske reokupacije imamo nekoliko nacrta i opisa tvrđave na temelju kojih sasvim pouzdano rekonstruiramo kako je tvrđava — utvrđeni grad izgledala. Turci su grad zauzeli bez borbe, dakle nije razaran, pa onda nema razloga sumnjati da li je takav bio i prije stotinu ili čak i više godina. Prije nego što opišemo tvrđavu potrebno je odrediti njenu lokaciju, jer je donekle i daljnji razvitak grada od toga zavisio. U pogledu te lokacije ima i krupno sporno pitanje, jer gotovo svi suvremeni historiografi Vukovara smatraju da je tvrđava bila na području današnje katoličke crkve pa čak i do Gimnazije, a to nije točno. Dokumenti kojima se i oni služe sasvim jasno preciziraju lokaciju, doduše izgled zemljišta na kojem se nalazi tvrđavą bio je prije pet stotina godina znatno drugačiji pa gledajući današnje stanje lako možemo doći do pogrešnih zaključaka. Ali upravo to moramo uzeti u obzir prilikom rekonstrukcije.

Na Blumenovoj karti[13] iz 1759. godine vidimo katoličku crkvu i skoro tristo metara ispred nje ostatke jedne od kula staroga grada. Već iz toga je sasvim jasno da tvrđava nije bila na području crkve. Placido Belavić crpi podatke za svoju knjigu[14] iz samostanske kronike i piše: **12. srpnja 1752. srušio se stari vukovarski grad (koji je bio sagrađen na brežuljku nad oružničkom postajom, pa sve tamo do Pirijeve kuće) u 10 sati ujutro toga vedrog i kristalnog dana, te je svojim razvalinama porušio i kuću županijskog bilježnika.**

Sasvim pouzdano znamo da su vukovarski franjevci neposredno nakon protjerivanja Turaka sagradili sebi rezidenciju na prostoru današnje kuće broj 31 u Gajevoj ulici ,a nigdje se ne spominje da je ona bila unutar tvrđave. I to se podudara s rekonstrukcijom položaja i lokacije tvrđave, kako ju ovdje donosimo.

Značajni dokumenti su i »vjerodajnice« izdane prilikom gradnje katoličke crkve. Evo najinteresantnije: **Ja potpisani zemljište svoje u Vukovaru, gdje mi je Bog milostivo udijelio posjed, časnim ocima Franjevcima, opservantima slavne provincije Bosne srebrne, ustupljujem mjesto i zemljište svoje bez ikakva u buduće prigovora sa svoje strane i svoje rodbine**

13 Arhiv mapa Gradskog muzeja Vukovar
14 P. Belavić: Crtice iz prošlosti Vukovara, str. 11.

na uhar njihovih vjernika i na slavu Božju, te ga dragovoljno poklanjam i darivam, da si odje Franjevci sagrade crkvu. Sebe i rodbinu svoju preporučam molitvama i sv. misama rečenog reda za života i smrti svoje.

U Wolkovarini 5. svibnja 1723.
Andrija Natali
Generalni vikar i župnik u Nijemcima[15]

Nemoguće da se u ovoj a i drugim vjerodajnicama izdanim franjevcima ne bi spomenulo da je na tom zemljištu tvrđava, jer kada su vjerodajnice izdane tvrđava je još postojala. A još je čudnije da bi ona i zemljište oko nje bilo privatno vlasništvo pa čak ako je vlasnik i generalni vikar slavonskog biskupa.

Postoje i drugi dokumenti, ali su najdragocjeniji nacrti španskih kartografa iz vremena reokupacije. Na tim nacrtima izrađen je i profil i tlocrt tvrđave. U profilnom nacrtu vidimo povučenu horizontalnu liniji kojom se određuje visina bregova. Prema toj liniji ispred tvrđave je viši teren, a to je upravo područje katoličke crkve od koje se zemljište blago spušta prema Vuki.

Neposredno ispred tvrđave je mala povišena polukružna zaravan ograđena palisadama. S nje se podižnim mostom preko jaružnog dijela dolazilo u utvrđeni dio pred glavna tvrđavska vrata koja su bila na čeonoj strani jugoistočne kule. Ispred sjevernog obrambenog zida bio je put prema ulazu u tvrđavu i on je išao do podnožja palisada a odatle su vodile stepenice, položajno u obliku slova L, do humka ispred ulaza na palisadama.

Tlocrt pokazuje da se tvrđava sastoji iz dva dijela i da je nastajala sukcesivno. Jezgro tvrđave, najstariji dio, čine tri kule piramidalnih krovova. One su razmještene ovako: najveća, pačetvorinasta oblika, okrenuta je prema sjeverozapadu. Njen vanjski začelni zid počimao je od današnje kuće broj 8 u Gajevoj ulici. U širini kule bili su i obrambeni zidovi koji se produžuju prema jugoistoku i idu linijom koju danas čini gabarit kuća s desne strane ulice. Zidovi završavaju kvadratičnom obrambenom kulom. Krajnji istočni, prema Dunavu, zid te kule mogao je biti gdje je danas kuća broj 27 u Gajevoj ulici. Na toj kuli su utvrđena vrata kroz koja se ulazilo u tvrđavu. Neposredno uz ovu jugoistočnu kulu, povezuje ih kratki obrambeni zid, bila je i treća, jugozapadna kula identična s onom jugoistočnom. Njeni vanjski zidovi sjekli su današnju Augustinčićevu ulicu koja tada nije bila ulica već padina brijega koji se spuštao prema glavnoj cesti. Prilikom kopanja jarka za postavljanje električnog kabla visokog napona 1972. godine ispred kuće broj 27 u Gajevoj ulici tridesetak centimetara ispod površine ceste naišlo se na zid debljine cca jednoga metra. Prema načinu gradnje, lomljeni kamen i opeka vezani mortom u unutrašnjem dijelu, vidimo da pripada srednjem vijeku. Iako može biti nešto drugo, mislim da je to dio čelnog zida kule koja je bila na zavoju Gajeve ulice iznad današnje Posavčeve kuće. Povezujući ove tri kule s obrambenim zidovima dobijamo tlocrt u obliku položenoga slova L u kojem je kraći krak okrenut u pravcu jugozapad — sjeveroistok a duži u pravcu sjeverozapad — jugoistok.

Komuniciranje u tvrđavi odvijalo se na slijedeći način: ulaz je bio na čelnom dijelu jugoistočne kule i prošavši kroz kulu dolazilo se u izdu-

15 P. Belavić: Povijest samostana i župe vukovarske str. 11.

ženo dvorište u kojem su bile zgrade za stanovanje. Tu je navodno za vrijeme Turaka bila sagrađena džamija. U ravnoj liniji, sučelice glavnom ulazu, bio je ulaz i u sjeverozapadnu pačetvorinastu kulu. Iz jugoistočne kule lijevo od ulaza vodio je prolaz između dva vanjska obrambena zida u jugozapadnu kulu.

Da li je tvrđava već u prvobitnoj gradnji ovako izgledala ili je dobijala takav oblik sukcesivnom dogradnjom u XIII. ili XIV. stoljeću možemo samo pretpostaviti ali ne i sumnjati da je to prva faza izgradnje.

Druga faza, u opsegu kojega mi poznajemo, otpočela je vjerojatno početkom XV. stoljeća kada je ovim krajevima zaprijetila opasnost od Turaka, tada se utvrđuju gradovi uz Dunav: Petrovaradin, Ilok i Šarengrad pa je nadozidana i utvrđena novim fortifikacijama i vukovarska tvrđava. Prema nacrtima španskih kartografa to bi izgledalo ovako; s dunavske strane uz sam rub brijega od desnog čelnog ugla jugoistočne kule koso prema sjeveru išao je obrambeni zid i gdje se zemljište proširuje bio je okrugli bastion. Od te branič-kule vanjski obrambeni zid prati rub brijega i skreće prema jugu do sjevernog ugla pačetvorinaste kule. Uz tu kulu na jugozapadnoj strani nadograđen je bastion nepravilna kvadratična oblika. To je bastion čija je lokacija već prije utvrđena; **otkriveni obrambeni bastion u Augustinčićevoj ulici je 8 m visok 6 m širok pravilnog kvadratnog oblika. On je nekoć bio svakako mnogo viši. Na vrhu je nosio jaku drvenu konstrukciju čardaka — osmatračnice ili drvene lafete lakog topa. Bastion se majstorski uklapa u okolišni sistem obrambenih zidina. Sam bastion ima tipične elemente dviju faza strateške arhiktekture, donje solidnijeg, gornje slabijeg rada i materijala.**[16] Bastion zahvaća dio dvorišta desnog krila Škole učenika u privredi i kuće do nje, a zatim dvorišnim dijelom kuće s lijeve strane Augustinčićeve ulice nastavlja obrambeni zid koji ide do stražnjeg lijevog ugla jugozapadne kule. Unutar tvrđave bile su iz dvorišta stepenice kojima se silazilo u bastion uz sjeverozapadnu kulu.

Između starih i novih obrambenih zidova izgrađeno je pet većih objekata. To su vjerojatno stambene vojničke prostorije (konak) jer se zbog opasnosti turske najezde povećava i tvrđavska posada.

Iz 1665. godine je rukopisno djelo Heinricha Ottendorfa: Der Weg von Ofen auf Griechisch-Weissenburg, koje se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Beču. Iz njega doduše nećemo mnogo saznati, ali ga je interesantno pročitati i pogledati obzirom na vrijeme u kojem nastaje. U prijevodu A. E. Brlića taj tekst glasi: **Bukowar leži 6 sati udaljen od Osijeka u pitomom predjelu gdje se izmjenjuju bregovi, doline, šume i livade. Ovdje utječe u Dunav rijeka Walpo. Dunav protiče tik ispod grada. Pred samim ulazom u grad prostire se lijepa šuma iz koje se dolazi na most preko rijeke Walpo. Kad smo prešli most naišli smo na malu ravnicu, a nedaleko smo opazili uzvisinu na kojoj leži pola naselja. Tvrđava i druga polovina naselja smještiše se na brdu. Ova je tvrđava veoma stara, ali je još uvijek jaka zgrada sa četiri ugaona tornja. Ovi su pokriveni škriljevcem. Tvrđava ima sat koji otkucava vrijeme. Opkoljena je presušenim jarcima i grabama i jakim palisadama. Pogled je na utvrđenje kao i na čitavi predjeli lijep. Vidik je niz i uzvodno Dunava veoma dalekosežan. Preko Dunava se stere daleka**

16 A. E. Brlić: Castrum Walcow villa Volkowar, Ogledi 10, str. 36.

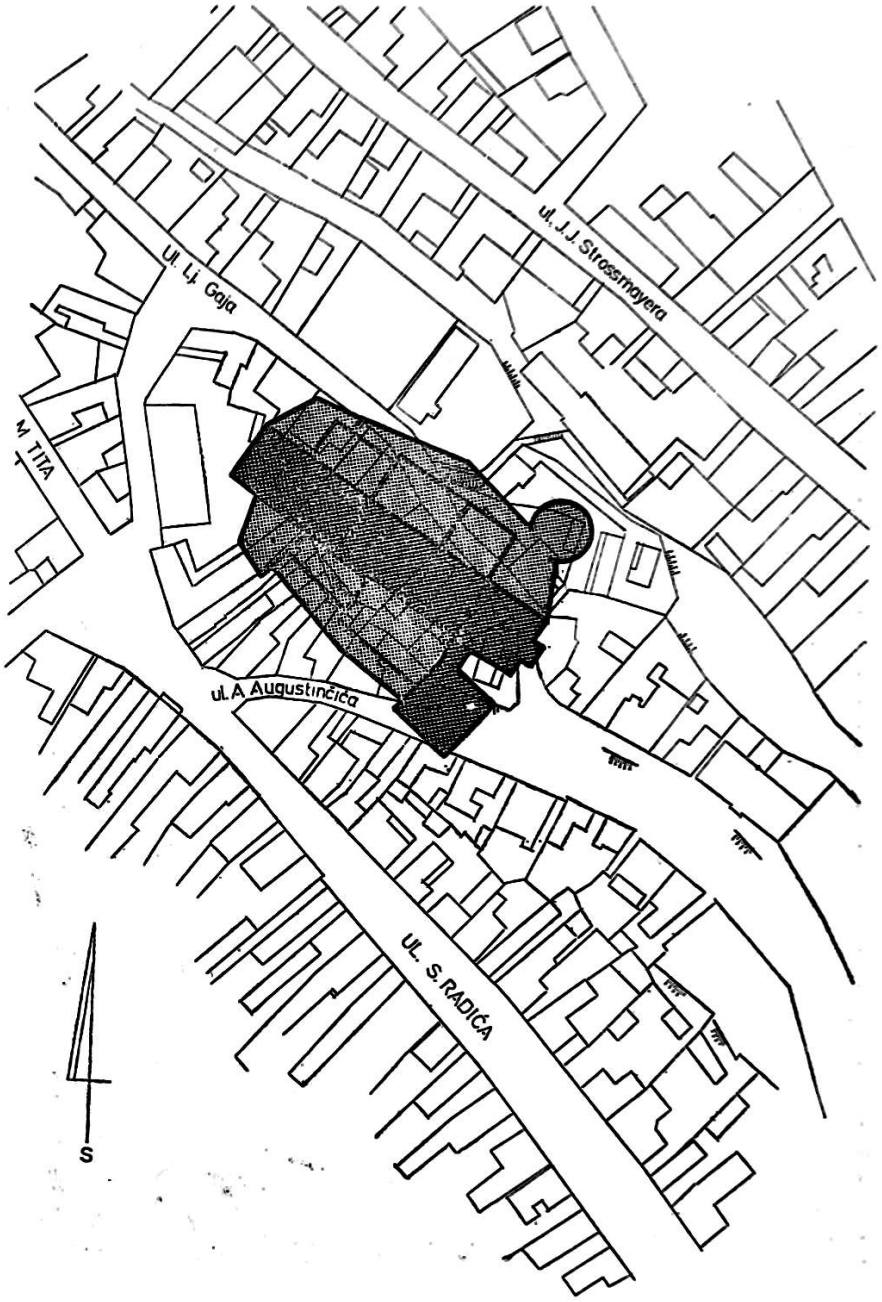

Rekonstrukcija tvrđave u fazama razvitka i lokaciji primijenjenoj na današnju situaciju. Crtež izveo ing. arch. A. Paunović.

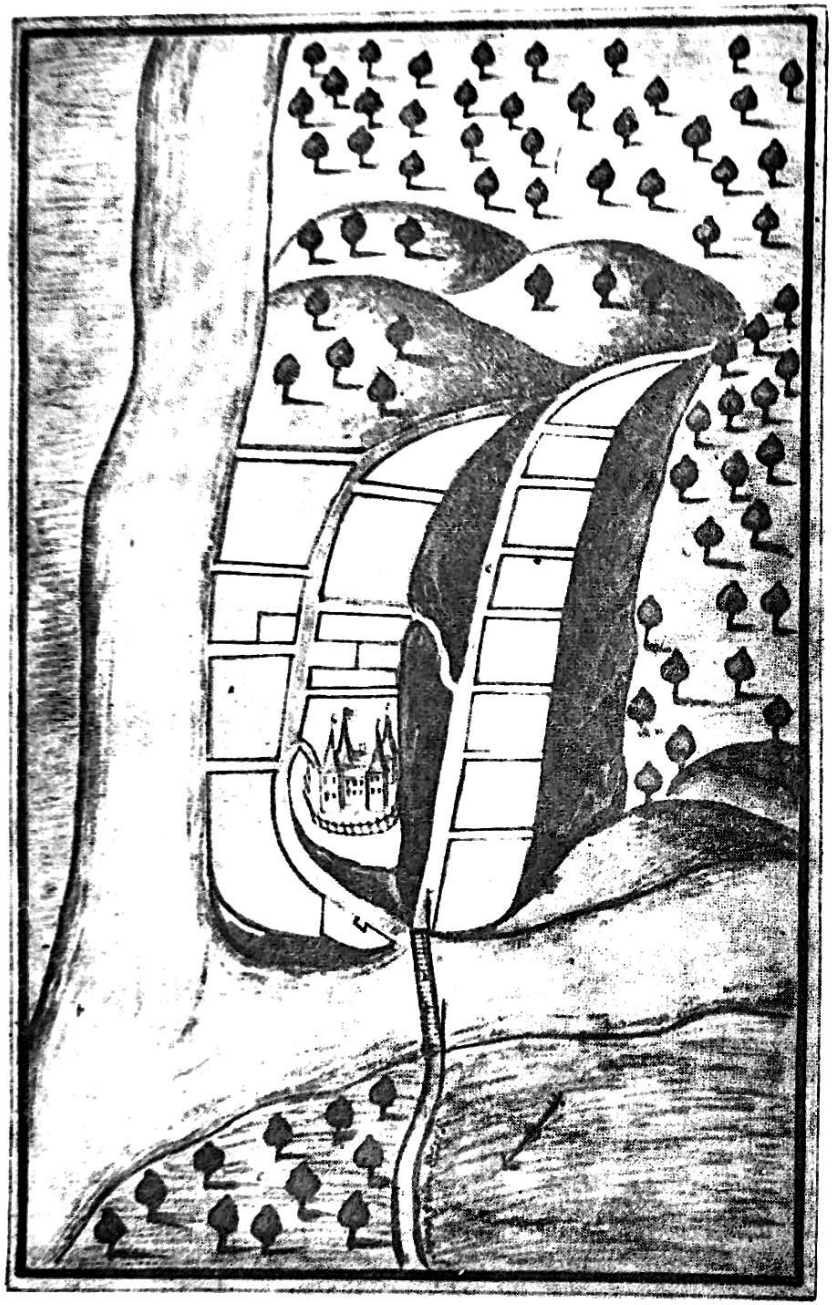

Crtež vukovarske tvrđave i okolice kojega je načinio 1665. godine Heinrich Ottendorf, danas u Österreichische national Bibliothek Wien

ravnica na mnogo milja. Iza drugog predjela naselja leže vrtovi i visoko pošumljeno drvo, što čitavoj okolici daje ugodan dojam. Ovdje se jeka čuje 2—3 puta. Na izlazu iz naselja vodi put surdukom. Uopće je kraj od Osijeka do ovdje većim dijelom šumovit. Tu i tamo leži obrađena polja i šumarci. Uz opis Ottendorf je napravio i nacrt tvrđave i okolice. Premda i on pripada turskom razdoblju svejedno je u ovom slučaju za nas interesantan jer se tvrđava u tursko vrijeme, kao što sam već rekao, nije mijenjala. Na prvi pogled uočavamo da je nacrt potpuno šematiziran. Ucrtani objekti su samo približno locirani. U dnu crteža vidimo cestu koja vodi na veliki most. Budući da je crtež neprecizan i bez omjera ne možemo znati koliko je most velik i dokle je dosezao. Na uglovima mosta su četiri stupa s polumjesecom. Lijevo od mosta na putu prema tvrđavi vidimo ucrtan neidentificirani objekt koji bi mogao biti ili turska stražarnica za most kad ne bi bio toliko udaljen od mosta, pa možemo pomisliti da su to ostaci najstarije utvrde, kule koja se nalazila na ušću Vuke. Na temelju dokumentacije a ne hipoteza i analogija poduzdano se može utvrditi da tvrđava nikada nije izgledala ovako kako nam ju je Ottendorf predočio. Palisade su također proizvoljno ucrtane.

Od mosta nastavlja glavna cesta u ravnoj liniji prema Beogradu, napuštajući gradsko područje skreće desno, a trebalo bi lijevo. Omeđena bijela polja vjerojatno predstavljaju naseljena gradska područja, ali i taj slijed nije topografski moguć i ne odgovara faktičnom stanju. Ostaje nam da zaključimo; crtež je likovno vrlo interesantan, ali nema urbanističke i povijesne vrijednosti.

Povijesna znanost je utvrdila da se u Vukovu početkom XVI. stoljeća nisu vodile borbe, doduše Stjepan Berislavić je 1527. godine preoteo Turcima vukovsku tvrđavu, ali na vrlo kratko vrijeme. Budući da je neoštećena ponovo dospjela Turcima u ruke jasno je da su se vojske povlačile bez okršaja. Vukovo se predalo bez borbe pa je sultan Sulejman Veličanstveni izričito naredio da se ovdje ne smije »paliti ni robiti«, dakle Turci su zatekli i podgrađe onako kakovo je bilo i prije njih. Unatoč toga nismo u mogućnosti rekonstruirati izgled naselja jer ne znamo kako su brzo uslijedile turske graditeljske intrvencije i koliko su duboke bile. Ono što znamo pouzdanije o izgledu naselja je iz turskog razdoblja.

VAROŠ

U blizini srednjovjekovnog Vukova bilo je nekoliko naselja jobagionskog tipa: Vučji Dol, Varoš, Vodokalj, Herijevac, Dubovo i Ibran. To su bila samostalna naselja koja su kasnije donacijama prelazila u vlasništvo raznih feudalnih porodica.

Na prostoru današnjeg Novog Vukovara sve do Adice, prateći stari tok Vuke, bilo je naselje Varoš, također jobigionski posjed. Kralj Ladislav dao ga je 1286. godine kao donaciju za ratne zasluge Fili iz plemena Miškouca.

U Vukovu se 1350. godine vodi sudska rasprava zbog toga što podgrađani obrađuju i zemlju koja pripada Miškoucima i zato se precizira granica: potok Vuka u svom donjem toku dijeli Varoš od Vukova,[17] dakle Varoš je na lijevoj obali Vuke.

To je bilo veliko naselje koje je sadržavalo i tri mala kmetska sela: Ujfala, Leányrö i Brajaitelek. Pavičić[18] smatra da su to pomadžarena slavenska imena, a Varoš da je dobio ime po tome što je nastao u blizini staroga grada, prve tvrđave koja je bila na ušću Vuke.

Centralni dio naselja bio je otprilike gdje je danas gradski stadion i novovukovarsko groblje, no raštrkanih kuća je bilo i uz glavnu cestu, današnja Ulica Moše Pijade. Mosta preko Vuke tada nije bilo. Spominje se skela kojom se prevoze putnici i kola na drugu obalu. Kada Vukovo postaje glavni grad vukovske župe i Varoš tranzitno oživljava pa se nastanjivanje pomiče prema glavnoj cesti, odnosno Vukovu, Varoš se vrlo brzo razvija i oko 1500. godine bio je podignut na stepen trgovačko-obrtničkog mjesta.

Neposredna blizina Vukova sigurno je pospješila razvoj Varoša, ali je neosporno ona bila i uzrok njegova nestajanja. Izgradnjom mosta preko Vuke Varoš je izgubio svoj ekonomski značaj i stanovnici se preseljavaju u Vukovo. Početkom XVI. stoljeća potpuno je opustio. Sva značajnija politička zbivanja odigravala su se u Vukovu zato nam povijesni izvori malo govore o Varošu.

STARI VUKOVAR — TURSKI PERIOD

Ibrahim-paša je s najelitnijim turskim trupama ušao u Vukovo* bez borbe 31. srpnja 1526. godine. Ta velika vojska kretala se prema Osijeku — Mohaču. Preko Vuke tada nije bilo mosta već se prelazilo skelom (kompom) pa su ga Turci ubrzano gradili da bi vojska što prije mogla prijeći rijeku. Doduše, neki putopisci spominju da već postoji most, ali većina onovremenskih kroničara to demantira. Glavnina vojske produžila je, a u tvrđavi se zadržala samo malobrojna posada koja će preuzeti upravu, vojničku i civilnu.

17 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, svezak XI. str. 607.
18 S. Pavičić: Ibidem, str. 61.
* U spomenicima ovoga perioda uz starohrvatsko ime Vukovo nalazimo već i pomadžareni oblik Vukovar, a od XVII. stoljeća upotrebljava se samo toponomastik Vukovar.

Turci su imali drugačiju teritorijalno-administrativnu podjelu carstva, zato je Vukovo mnogo izgubilo od svoje upravne i socijalne važnosti.

Današnja Slavonija bila je dio bosanskog pašaluka i podijeljena na dva sandžaka: cernički i požeški. U požeški sandžak spadao je i Vukovar u kojem je bilo sijelo kadije i kapetana, a grad je imao do sto kuća.[19] Pavičić isto smatra da je Vukovar pripadao požeškom sandžaku.[20] U Orijentalnom institutu u Sarajevu postoji foto-kopija Deftera iz 1578. i 1595. godine (original u Carigradu a preveo ga je za vukovarski muzej Fehim Spaho) u kojem je zabilježeno: Nahija Vlkovar u sandžaku Srijem, kasaba Vlkovar u sandžaku Srijem. Vlado Horvat[21] smatra da je današnje vukovarsko područje jednim dijelom pripadalo srijemskom a zapadni dio požeškom sandžaku. Čini se da je granica bila rijeka Vuka; u dotursko vrijeme Novi Vukovar — Varoš s lijeve strane Vuke je posebno mjesto, a nakon turske okupacije postepeno nestaje ovoga naselja i zato je prihvatljiva hipoteza da je upravo rijeka Vuka bila granica između požeškog i srijemskog sandžaka.

Po nazivu kasaba (manji provincijski grad) ili nahija (najmanja upravna jedinica) vidimo koliko je Vukovar izgubio od svoje važnosti; nekadašnje središte bogate, jake i najveće župe postaje sada kasaba. Iako grad nije ništa izgubio teritorijalno, ali je otpala administrativna uprava a time i ekonomski značaj.

Grad se i sada sastoji od tvrđave i naselja u njoj i oko nje, i podgrađa. Budući da tvrđava nije imala naročiti strategijski značaj niti je proširivana niti utvrđivana. To se najbolje vidi i po broju posade, obično je u njoj pedeset vojnika. Kakova je bila u dotursko vrijeme takova je i sada, jedino je u dvorišnom dijelu sagrađena visoka džamija koju je navodno dao sagraditi Sulejman Veličanstveni. Na njenu minaretu bio je sat koji otkucava vrijeme. Pretpostavljamo da to nije bila džamija, nego sahat-kula.

O Vukovaru iz vremena turske okupacije postoji i autentičnih podataka suvremenika. Budući da su opisi kratki i zanimljivi bolje ih je u cijelosti citirati nego prepričavati.

Među starijima je zapis što ga je na svom putovanju u Carigrad 1567. godine pribilježio glasoviti putopisac i geograf Pigaffeta: **Volcovar, velika je varoš, pod njegovim zidinama teče Volca, od koje varoš nosi ime. Preko ove rijeke Volce, koja baš ne obiluje previše vodom, Sulejman na polasku svome na Siget dade sagraditi vrlo dugi drveni most, koji je još dandanas sačuvan.**[22]

Carski poslanik Karlo Rym putujući 1571. godine brodom u Carigrad zabilježio je u svom putopisu: **Vukovar je stari gradić na brežuljku-Teutoburgum, koji ima drveni most na Vuki od 130 lukova.**[23] Baron David Ungnad također je putovao u diplomatskoj misiji u Carigrad 1572. i 1573. godine. Na svom prvom putovanju je zabilježio: **Dne. 9. svibnja,... zatim smo plo-**

19 F. Rački: Starine XIV. 1882.
20 S. Pavičić: Ibidem, str. 51.
21 V. Horvat: Muzeološki prikaz turskog razdoblja za područje zavičajnog muzeja u Vukovaru, str. 27.
22 Rad JAZU 100, 93
23 Rad JAZU 112

vili pored starog gradića Balkovara uz koji ima varošica od 300 kuća od kojih je 60 od Srba nastanjenih. Rijeka Walcko, od koje nosi varošica ime, utječe tu u Dunav. Kada je turski car išao na Siget, tu je preko pomenute rijeke dao sagraditi jak drveni most koji još stoji.[24]

Na drugom putovanju (1573—1578) pratio ga je Stjepan Gerlach koji je vodio dnevnik, on je ostavio samo kratku bilješku: **28. prispjeli u Vukovar, ima lijep gradić na brdu i veliku varošicu s desna na Dunavu.**[24]

Najinteresantnije podatke nalazimo u Defteru[25] (imovinski registar) iz 1578. i 1595. godine. U kojemu je opisana kasaba Vlkovar u sandžaku Srijem. To je džemat (zajednica) muslimana spomenute kasabe koja se sastoji iz šest mahala. U prvoj mahali (nije navedeno ime) bilo je 47 kuća. Niže se točan popis stanovnika i njihovih posjeda; vinogradi, bašče, čajirina (pašnjak, livada), kola itd. U toj mahali nije bilo nikoga značajnijeg pa je bespotrebno nabrajati imena.

U drugoj mahali, Mehmed-age- bilo je 23 kuće, i to: Kurd mutapčija (prerađuje kostrijet), Jusuf hodža, Mustafa ćehaja (pomoćnik, prvi suradnik ili zamjenik raznih turskih organa), Salih reis (starješina, zapovjednik, glavar), Jusuf mesar, Fatmi hodža, Veli hatib (svećenik koji drži obaveznu propovijed). Kod ostalih nije naznačeno što su, već samo imetak koji posjeduju, a to bi značilo nizati imena koja ništa ne kazuju.

Treća mahala, Hizira zaima (posjednik velikog timara zijameta) koji donosi 20000 do 99999 akči godišnjeg prihoda) imala je 31 kuću. Tu je stanovao Ibrahim-aga, Sunbul kazandžija i drugi.

Četvrta mahala, Saliha džindija (džindije su poseban rod vojske koji štiti neutralne gradove) imala je 30 kuća. U njoj je stanovao neki Osman hamamdžija, vlasnik hamama i jednog vinograda od jedne parcele i tri dunuma (dunum = 1000 m²), zatim neki Džafer Limoni (iz luke) koji je posjedovao vinograd: 3 parcele, 52 dunuma, čajir i troja kola. Ostali stanovnici nisu interesantni.

Peta mahala, Mehmeda zaima. Od interesantnijih Turaka tu je živio Memi mustahfiz (čuvar tvrđave, član gradske posade) i Osman karbansaraji (vlasnik karavansaraja, velikog hana).

Šesta mahala, Bajazida čauša (podoficir) koji je posjedovao: vinograd, 2 parcele, 4 dunuma, čajir i dvoja kola. To je izgleda bila zanatlijska mahala jer u popisu su pretežno zanatlije: Abdi trgovac, Redžeb berber, Hajdar abadžija, žena kujundžije, Memi ribar, Veli krojač, žena čizmara i ugledni Ali sertapi (zapovjednik topdžija). Ukupno je u mahali bilo 30 kuća.

Zbrojimo li sve te kuće vidjet ćemo da je u šest mahala bilo 202 muslimanske kuće.

Osim muslimana u Defter je ubilježeno i 47 vlasnika kršćanskih kuća. Većinom su to zanatlije.

Maksimilijan Prandstätter, tajnik carskog poslanika Adama Herbensteina ,putovao je 1608. godine kao poslanik ugarsko-hrvatskog kralja Rudolfa

24 Rad JAZU 112 i 116
25 Orijentalni institut u Sarajevu, spis br. 673.

II. lađom u Carigrad i na tom putu je opisao i crtao značajnije gradove uz Dunav pa nam je od njega ostao i zapis i najstariji likovni prikaz Vukovara;**10. srpnja krenuli smo iz Erduta u 9 sati, dosta rano prispjesmo u Walkovar, gdje rijeka Valko u Thonau utječe.**

Preko ove je dugački most, koji je dao sagraditi car Solimanus, kada je pošao da opsjedne Siget.

Ova je rijeka slabo plovna, premda je prilično široka, duboka i močvarna.

Tvrđava je nekoć morala biti čvrsta i vrlo lijepa, jer leži na humku, ima naokolo čvrste zidine i krov, ali je iznutra, kao što obično turske kuće sve pusto i nečisto.

Nalazi se u njoj nekoliko stanova u kojima kao i pod gradskim vratima i u nekojim zakucima stanuju Turci. U gradu ima još mnogo topova, a podno njega leži prilično bogato trgovište s lijepim seljačkim kućama, kako se i u nas Nijemaca grade.

Nastanjuju ga Madžari i Räyen.

Okolica mjesta je vesela i plodna s mnogim raskošnim vrtovima, njivama i vinogradima, koji odvajkada rode izvrsnim vinom, što se već lako može razabrati prema samoj okolici.

Jedanaestog istog mjeseca krenusmo odavda dalje.[26]

Oni u obće zapuštaju gradove i puštaju propadati gradove i mjesta palače i kuće koje zadobiše. Niti najpotrebnije stvari ne rade da im ne padnu krovovi, vrata, podovi, prozori stanovi, kako se vidi po svim gradovima, u Budimu, Tolni, Mohaču, Vukovaru i u ovom Iloku, gdje evo lijepe kuće zapustiše, a na njihova mjesta učiniše druge od pleta i blata, da u našim krajevima ne bi ni pastir u njima rado bivao.[27]

Turski vlastodršci nisu nastojali očuvati gradove jer nisu odgovarali potrebama i načinu njihova života pa su ih zapuštali ili pretvarali u gradove tursko — istočnjačkog tipa.

I iz turskih izvora imamo također nekoliko zanimljivih podataka; u opisu svoga beglerbegata Mehrembegović Ibrahim — paša je 1620. godine zapisao: **Vukovar je zidani grad, koji ima do sto kuća i do 130 ljudi pod oružijem. jedan je aga u gradu.**[28]

Najčešće citirani i spominjani opis je Evlije Čelebije (čelebija = učeni gospodin) koji je proputovao ove krajeve 1663. godine i opisao ih u kasnije izdanoj knjizi pod naslovom Putopisi I. i II. dio. Od 116 — 118. stranice[29] opisuje Vukovar; on dijeli grad na Vlko i Varoš i posebno ih opisuje, ali u opisu Varoša prikazao je podgrađe, mahale — varoš, a ne Novi Vukovar koji se dotada naziva Varoš, a pod Vlko opisuje samo tvrđavu — kaštel.

26 Podatak iz Vjesnika zemaljskog arhiva XII. 208. Originalni tekst na njemačkom jeziku donosi G. Szabo: Sredovječni gradovi u Hrv. i Slav. str. 148.
27 Podatak iz Arhiva za povjesnicu jugoslavensku, str. 214—215.
28 P. Belavić: Crtice iz prošlosti Vukovara, str. 9.
29 E. Čelebija: Putopis II. Sarajevo 1957.

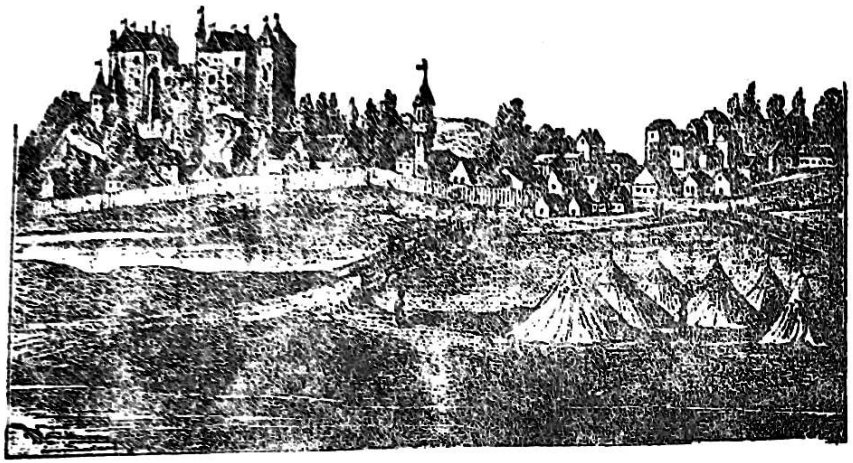

Kolorirani crtež kojega je izradio Maksimilijan Prandstätter 1608. godine. Pronađen uz rukopisno djelo istoimenog autora u knjižnici grofa Khunena Herdervarya, kasnije vlasništvo grofa Vidajia, a danas se ne zna gdje se nalazi. Podaci iz Vjesnika zem. arhiva XII. 205.

U prvom planu vidimo, između Dunava i desnog kraka Vukina ušća, otok Alicu na kojem su Turci imali šatore. Na otok vode dva mosta, ali oni nisu dobro locirani; lijevi most bio je točno ispod tvrđave, a desni tamo gdje je na slici lijevi most. Planski nacrti španskih kartografa vrlo precizno predočuju mostove i prema njima pouzdano možemo korigirati sliku.

U drugom planu su palisade i skupina kuća ispod tvrđave a iza palisada koje skreću lijevo i prate tok Vuke vidimo džamiju. Placido Belavić misli da je ta džamija podignuta na mjestu stare vukovske župske crkve iz XIV. stoljeća a ta da je stajala na mjestu gdje je danas Gašparova apoteka. Iz povijesnih izvora poznate su nam četiri džamije ,ali nijedna ni približno nije bila na tom mjestu. Prilikom kopanja temelja za kuću Milana Nasradina (Ulica Ljudevita Gaja broj 1) koja se nalazi neposredno uz apoteku pronađeni su ostaci turskih keramičarskih peći pa i to pobija mogućnost da je tu bila džamija. Obično je uz džamiju groblje i poneko turbe.

Prandstätterov crtež je neprecizan i u ovom detalju: skupina kuća desno od džamije nije mogla tako stajati, jer je tu otprilike bio glavni tok Vuke, slika je doduše razvučena pa se cijela situacija mogla pomjeriti nešto udesno, ali se zemljište ovdje spuštalo, a ne uzdizalo kako je to na slici prikazano. Crtač je vjerojatno želio stvoriti utisak varoši orijentalnog tipa pa je zato ucrtao i džamiju i ovako slobodan raspored kuća.

Put i ulaz u tvrđavu su dobro locirani, ali je izgled tvrđave potpuno šematiziran; niti su kule tako izgledale niti ih je toliko bilo. Između lijeve i desne skupine kula pomalo se nazire jedna vitkija kula koja bi mogla biti minaret džamije koju je dao sagraditi sultan Sulejman Veličanstveni. Spominje se da je na minaretu bio sat koji otkucava vrijeme, budući da je neuobičajeno na minaretima postavljati sat, a znamo da su Turci vrlo često gradili sahat-kule, mislimo da se i ovdje radi o sahat-kuli, a ne džamiji. Ovo potkrjepljuje i Ottendorfov putopis iz 1665. godine u kojem piše: »Tvrđava ima sat koji otkucava vrijeme«. Čelebija navodi: »Na minari nalazi se jedan sat sa zvonom«.

Grad Vlko

Taj grad podigao je jedan od ugarskih kraljeva, po imenu kralj Ferdinand. Zbog toga što ispod ovog grada teče rijeka Vulko, to je i ovaj grad dobio isto ime. Osvojen je u mjesecu ševalu 932. (srpnju 1526.) godine. Nalazi se na granici srijemskog sandžaka i predstavlja poseban vojvodluk i kadiluk od 150 akči. Ima dizdara i 50 vojnika posade. Gradska tvrđava leži na obali rijeke Dunava. Na sjevernoj strani na obali rijeke Vulko nalazi se Mala tvrđava sazidana od cigli i tako čvrsto kao da ju je gradio Šeddad. U tvrđavi postoji dizdareva kuća, Sulejman — hanova džamija, skladište municije i žitni magazin. Ona ima šest deskom pokrivenih kula i jednu kapiju koja je okrenuta prema zapadu. Unutar nalazi se Vanjska tvrđava. U njoj ima 40 — 50 malih vojničkih soba. U nju ne može nitko ući pod oružijem. Na minari nalazi se jedan sat sa zvonom. Sa unutrašnje strane kapije nalazi se jedna tamnica koja podsjeća na paklenu provaliju Gaja. U tu tamnicu se svako veče zatvara roblje varoškog stanovništva. Svako veče stražari dovikuju ratni poklič: Bog je jedan! Svaki dan u vrijeme pet dnevnih molitava svira vojna muzika.

Kažu da je u stara vremena u tom gradu bio dvor jedne kraljevne.

U vinogradima koji se nalaze na sjevernoj i zapadnoj strani grada postoje mala uzvišenja koja dominiraju gradom. U tvrđavi ima nekoliko šahi-topova koji su okrenuti prema tim uzvišenjima. Gradske kule, bastioni i prsobrani nalaze se u dobrom stanju.

Varoš

Ona leži na jednom prodolnom mjestu, na obali rijeke Dunava i rijeke Vulkova a sastoji se od pet stotina impozantnih kuća koje su pokrivene šindrom. Zidovi kojima su ograđena dvorišta zaklanjaju bašte, tako da se one uopće ne vide. U toj varoši ima pet mahala, pet bogomolja i jedna prijatna džamija. Tu ima tri mala hana koji služe kao prenoćišta i samo jedan trgovački han, jedan mračan i malen hamam i pedeset dućana Tu postoje samo dvije osnovne škole, jedna Hindijeva tekija koja se nalazi na vrhu suprotne strane mosta. Na onom mjestu gdje se rijeka Vuka ulijeva u Dunav ima jedan drveni most preko rijeke Vuke. Dug je sedam stotina koraka, a podigao ga je Ibrahim-paša, nekadanji sultanov ljubimac koga je on dao pogubiti. Taj most dovršen je dvanaesti dan mjeseca zilkade 932. (20. kolovoza 1526.) za tri dana i tri noći po nalogu sultana Sulejmana da bi muslimanska vojska u svom pohodu protiv grada Osijeka mogla prijeći. Upotrebljeni su svi esnafi i na tisuće majstora da se podigne taj most. Taj most i sada pripada vakufima onoga velikog vezira. Bilo bi veoma dobro kada bi se taj most popravio i restaurirao.

Kao i mnogi drugi putopisci i Evlija Čelebija nije u potpunosti povijesno vjerodostojan; Vukovo nije gradio kralj Ferdinand, postojalo je već i prije. Ulaz u tvrđavu nije bio sa zapadne već istočne strane. Čelebija spominje pet mahala, a u Defteru iz 1595. godine vrlo precizno se navodi šest mahala. Budući da se radi o Defteru u koji je unesen svaki stanovnik poimenično s imetkom nesumnjivo je taj popis točan. Ukupno je ubilježeno 247 kuća, a Evlija Čelebija spominje pet stotina impozantnih kuća, što je sigurno zaokružen broj. Pretpostavimo da je za 68 godina, kolika je vremenska razlika između Deftera i Čelebijina putopisa, sagrađeno još 250 kuća to bi onda iziskivalo proširenje, a ne smanjenje mahala. Dozvolimo i mogućnost spajanja dvije mahale u jednu, čini se da je to slučaj s

petom mahalom, a što i nije bitno, ali opis ostavlja utisak da se grad zapušta, a ne proširuje.

Turska vojska više nije u ofanzivi. Neuspjeh Kara Mustafa-paše pod Bečom poljuljao je moć turske carevine, a i predstoji veliki austroturski rat u kojem će Turci pretrpjeti definitivan poraz. Da li su upravo te okolnosti utjecale na prosperitet grada, obzirom na povećani tranzit, možemo samo pretpostavljati, ali je malo vjerojatno da se povećava stambena izgradnja.

Evlija Čelebija navodi dalje kako je most sagrađen 20. kolovoza 1526. godine za tri dana i tri noći i da su upotrebljeni svi esnafi i na tisuće majstora. To je stilski lijepo rečeno, ali je povijesno sumnjivo. Gdje bi Turci za tako kratko vrijeme skupili tolike majstore? Kakva je to organizacija posla morala biti da se za tri dana sagradi most dugačak 700 koraka/ Koliko je tu građe trebalo pripremiti! Ali da je most bio čvrst izvan svake je dvojbe jer je dobro služio sve do 1787. godine. Turci su zauzeli Vukovar 31. srpnja ili 1. kolovoza i sigurno su odmah započeli graditi most, a i druge činjenice[30] pobijaju Čelebijin podatak, a najbitnija je što je Sulejman Veličanstveni 13. kolovoza prešao most.

Za daljnji razvoj grada most ima vitalni značaj pa treba iznijeti još nekoliko podataka; nalazio se na liniji glavnog druma, otprilike gdje je i danas most. Ne možemo točno utvrditi gdje je u Starom Vukovaru bio prilaz mostu. Konfiguracija terena bila je nešto drugačija nego danas pa to, kao i lokacija tvrđave, navodi na pogrešne zaključke. Neki[31] misle da je počimao čak ispod brijega na kojem je stajala tvrđava. To je ipak previše daleko, a nije ni potrebno, jer već od današnje Nazorove ulice počinje uspon zemljišta i tu nije bio močvarni teren. Prilikom regulacije ceste 1966. godine ispred Galerije umjetnina pola metra ispod nivoa sadašnje ceste pronađene su debele poprečnopostavljene hrastove grede koje su vjerojatno bile prilaz mostu, jer se pred Domus oppidana za vrijeme spomenute regulacije također nailazilo na čvrste hrastove trupce duboko ubijene u zemlju i glib, a povezane poprečnim gredama što je nesumnjivo konstrukcija mosta. U Novom Vukovaru nigdje nisu pronađeni slični ostaci pa ne možemo ni pretpostaviti dokle je tamo most dosezao.

Evlija Čelebija, u nastavku opisa spominje da je u gradu pet bogomolja i jedna prijatna džamija. Mape španskih kartografa rađene su poslije Čelebijina opisa, a na njima vidimo samo četiri džamije. Možda bogomolje nisu imale minaret (o kršćanskim crkvama se sasvim sigurno ne radi) pa ih zato Čelebija ne naziva džamijama, u svakom slučaju podaci brojčano ne odgovoraju.

U proučavanju razvitka grada i formiranja ulica, kao osnovnog elementa urbanog razvoja najdragocjeniji dokumenat su i ovaj puta mape španskih mjernika. Originali ovih dokumenata nalazili su se u Ratnom arhivu muzeja u Karlsruheu. Na njih je već upozorio i Đ. Szabo u knjizi: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji izdanoj u Zagrebu 1920. godine. Pisac kaže: **To je uopće najstariji tlocrt ikojega grada u Hrvatskoj!** No Szabo nije detaljno razrađivao te nacrte, čak je pogriješio i u određivanju lokacije pojedinih objekata.[32] Rezultatima Szaboova istraživanja poslužio

30 V. Horvat: Ibidem, str. 23.
31 S. Pavičić: Ibidem, str. 50.
32 Đ. Szabo: Ibidem. str. 147—148.

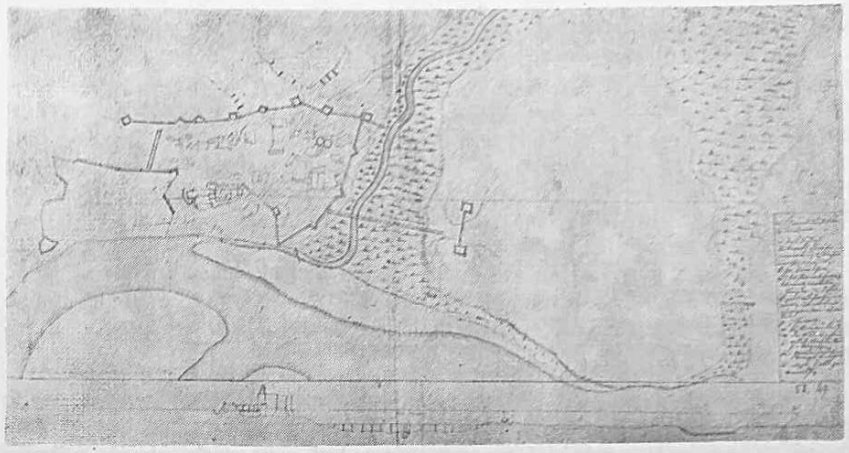

Nedatirani nacrti španskih mjernika načinjeni su vjerojatno neposredno nakon austrijske reokupacije, ali prikazuju Vukovar u tursko vrijeme. Komparirajući ih s ostalom dokumentacijom zaključujemo da je nacrt koji prikazuje mahale prilično točan, dok je drugi samo skica plana fortifikacije. Još nisu pronađeni uz Vuku i na uzvišenjima Milovobrdo — Švapsko brdo — pravoslavno groblje — katoličko groblje — samostanski vinogradi bilo kakovi ostaci utvrda pa tvrdnja o postojanju obrambenih kula i zida oko cijelog naselja je hipoteza izvedena iz ovog nacrta. Originali ovih crteža potječu iz Arhiva ratnog muzeja u Karlsruhe.

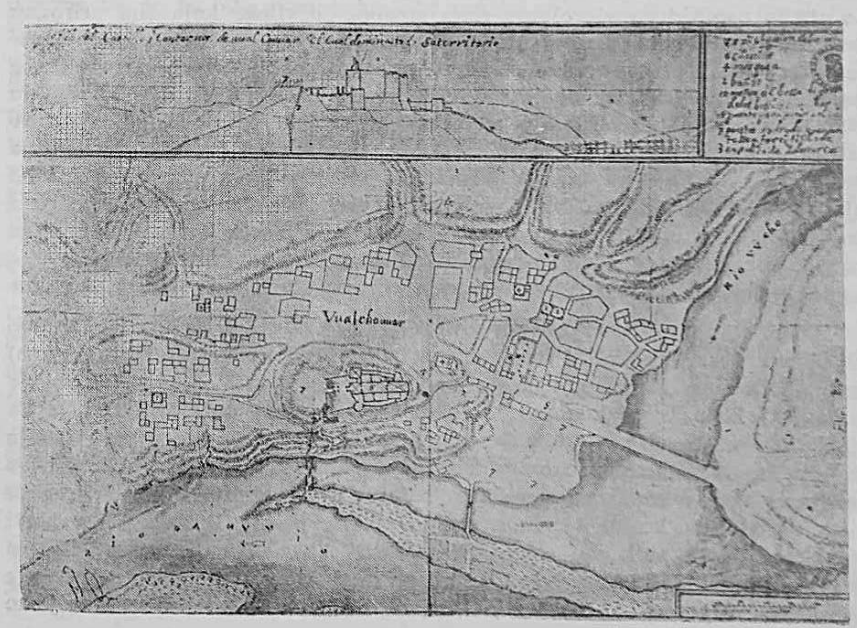

se i Stjepan Pavičić. On je mnogo detaljnije sve to opisao. Prihvativši i Čelebijinu informaciju da se grad sastoji od pet mahala Pavičić je prema karti španskih kartografa ucrtanu situaciju grupirao u pet dijelova i opisao kao prvu, drugu, treću, četvrtu i petu mahalu. Koliko je ova grupacija prihvatljiva toliko je i diskutabilna jer isto tako bi se moglo pronaći i šest mahala, kako je to uostalom u citiranom Defteru i navedeno. Iz dokumenta na žalost ne možemo znati koja je prva ili koja je mahala Mehmed-age pa je tim više nepouzdana Pavičićeva podjela i konstatacija o broju kuća u pojedinim mahalama, jer i Čelebijini podaci nisu sigurni. Čak i kada uzmemo kao logičan zaključak da je Osman, vlasnik velikog hana, stanovao u hanu ili uz njega, još uvijek nam ostaje hipoteza da je mogao stanovati i negdje drugdje, prema tome nepouzdane su sve indicije za sigurnu podjelu.

Ovi gradski predjeli bili su naseljeni i prije dolaska Turaka, jer je narodno iskustvo da u punoj mjeri iskoristi povoljne prirodne uvjete. Zato će se tu nastaviti gradnja i na zgarištima koja su ostala poslije odlaska Turaka. Funkcionalnost pojedinih objekata također je jedan od uvjeta za lokaciju, a podjela na mahale bila je više administrativne prirode. U vrijeme turske carevine ulica kao osnovna teritorijalna jedinica nije egzistirala.

Pomoću legende koju imamo uz kartu lako je odrediti lokaciju najmarkantnijih objekata, a promatrajući topografske oznake razumjet ćemo i grupacije objekata.

Najjasnija je lokacija tvrđave (legenda br. 6) nju smo objasnili i za nju sigurno znamo gdje se nalazila pa neka nam ona posluži kao orijentaciona točka.

Od zaravanka ispred ulaza u tvrđavu spuštaju se prema Dunavu palisade (legenda br. 7) ravno na pokretni most prema Alici. Između dva mosta koji spajaju otok Alicu s podnožjem brijega na kojem je tvrđava zemljište se strmo uspinje pa vjerojatno zbog strmine ili rijeke koja čini prirodnu prepreku ovdje nema palisada. Prateći drugu liniju (također obilježenu brojem 7) palisada vidimo kako one idu od nekog brežuljka do obale desnog kraka Vukina ušća i uz obalu na veliki glavni most pa uz most, ograđuju skupinu kuća, ponovo izbijaju na brežuljak odakle smo pošli. Ova fortifikacija ima opravdanje jer je to nizinsko zemljište, ali je potpuno nejasna linija palisada koja ide od već poznatog humka južno prema džamiji i od nje do podnožja tvrđave. Da li su palisade trebale zaštititi samo tvrđavu a ne i mahale ili one uopće nisu postojale, bar ne prema ovim nacrtima, za sada ne možemo pouzdano odgovoriti. Jedino smo sigurni da nikada nije izgrađen fortifikacijski sistem ucrtan na drugoj karti španskih mjernika.

Još teža nam je zagonetka grupacija četvrte mahale (ostanimo pritoj nominaciji kada je ona već na neki način povijesno inaugurirana) koja se, prema Pavičiću, nalazila djelomično pod brijegom na kojem je stajala tvrđava, a djelomično na padinama toga brijega. Lokacija bi se mogla prihvatiti, ali ostalo tumačenje nikako; jer čitav sistem fortifikacija razbija svaku moguću grupaciju. Prema ucrtanim kvadratima koji sigurno predstavljaju blokove kuća mahala je izrazito heterogena. Jednu skupinu kuća vidimo na kosini sjeverne strane padine prema Dunavu i na karti one stoje izvan palisada, a ne iza palisada kako navodi Pavičić. Druga skupina je također izvan palisada i proteže se uz glavnu cestu i samo je jedan dio skupine kuća unutar palisada. Zašto ne i ostale? U ovo vrijeme

konfiguracija zemljišta je doduše nešto drugačija nego danas pa je možda to razlog ovakvog razmještaja? Proizvoljna je svaka tvrdnja o broju kuća u toj mahali.

Džamija se nalazila na humku do koga dopiru palisade. To je otprilike gdje se danas nalazi kuća broj 44 u Maršala Tita ulici. Na tom mjestu poslije izgona Turaka bit će sagrađena prva katolička crkvica. Proporcionalno crtežima koji predstavljaju ostale džamije vidimo da je po veličini ovo druga. Ona je znatno dalje od skupine kuća četvrte mahale, ali je mogla pripadati toj mahali, jer ni linija ceste nije išla kao danas, već zapadnom stranom džamije i tako je možda cesta dijelila četvrtu od prve mahale.

Prva mahala je najveća. Zauzimala je prostor od početka današnje Ulice maršala Tita pa niz tu ulicu, tada uz glavnu cestu, do velikog mosta i od te linije frontalno prema Švapskom brdu i današnjem trgu Rade Končara. To je u gradskim okvirima najprostranije zemljište i blagom se kosinom spušta prema Dunavu.

Uz cestu je dugi niz kuća i karavansaraj. Taj je karavansaraj bio gdje je danas početak Zmajeve ulice i protezao se sve do Andrićeve. Ulaz je s glavne ceste što je potpuno i razumljivo obzirom na funkciju objekta.

Drugi u legendi označeni objekt je hamam, zapravo dva, jedan uz drugoga. Oni su se nalazili gdje je danas kuća krznara Lenđera. Južno od hamama, otprilike gdje je danas pravoslavna crkva, na brežuljku nalazila se džamija. Za ovu lokaciju opredijelio se i Risto Mihailović i piše: **Značajno je za nas Srbe da se na toj slici, na onom mestu, gde se danas srpska pravoslavna crkva nalazi turska džamija sa visokim minaretom vidi.**[33] Nekoliko ovih objekata zatvaraju trg a jednu stranu trga, nasuprot kupatilima zauzimaju dućani. Tu je centar mahale jer na njega izbija šest ulica sokaka kroz koje se opet dolazilo u druge ulice. Raspored ulica ni približno ne odgovara današnjem stanju i čini se da se nijedna ne bi uklopila čak ni u položaj ulica kojega vidimo na početku austrijske reokupacije. Čudno, jer se obično nasljeđuje već postojeća urbana koncepcija i jedino rješenje je u tome što su to bile male, uske i krivudave uličice, kako je to karakteristično za turske varoši, koje kasnijoj urbanizaciji nisu odgovarale. U njima su bile kućice i dućančići većinom od drveta, grupirani prema zanatima. A kako je dozvoljavalo zemljište tako se sukcesivno izgrađivalo. U ovo vrijeme nijedna ulica nije imala kaldrmu. U kasnijem razvoju grada nigdje nije pronađena kaldrma a i mnogi dokumenti iz XIX. stoljeća potvrđuju tek sondiranje cesta za postavljanje kaldrma. Da je u kojoj ulici postojala kaldrma sigurno bi se izgradnja kuća tu nastavila i tako zadržao kontinuitet. Naravno osim uz carski drum.

Druga mahala se smjestila podno brijega na kojem se danas nalazi katoličko groblje. Prati liniju brijega i udaljava se od glavne ceste. Gdje je danas cesta tekao je potok a cesta je bila zapadno, pa se zbog blatnjavog terena kuće povlače na brežuljkasta područja. Ovo je znatno manja mahala od prve i u njoj nema džamije pa nameće pretpostavku da su tu živjeli kršćani.

Treću mahalu dijelio je potok i drum tako da se jednim dijelom smjestila u podnožju brijega, točno ispod današnje Gimnazije (Dolnja mala). Tu je bio vrlo povoljan teren jer su kuće zaštićene od vjetra, a tre-

---

33 R. Mihailović: Iz prošlosti Vukovara obzirom na tamošnje Srbe str. 11.

bali su im i podrumi koje u brijegu kopaju. Sigurno su zbog toga kuće i u ostalim mahalama povučene u podnožje brijega. Druga strana mahale bila je podno brijega na kojem je danas kompleks škole »Stjepan Supanc«. U ovom dijelu mahale kuće su više raštrkane i nemaju prostrana dvorišta. Prodolina se sužava i zato je pogodna da se pregradi palisadama, pa ako je postojao negdje ulaz u varoš onda je to sigurno ovdje. U mahali nije moglo biti mnogo kuća, a i džamija je vrlo mala.

Peta mahala je zauzimala cijelo područje današnje Ulice Maksima Gorkog, nekadašnji Šamac. To je visoravan presječena plitkom prodolinom, kao nekim šancem (od toga i starodrevni naziv). U istočnom dijelu prema Dunavu bila je džamija veličine kao i u prvoj mahali. Vidimo samo jednu ulicu. To je prilično uski teren pa su sigurno i kuće bile vrlo male. Na jugozapadnoj strani organiziran je drugi dio mahale, također oko jedne ulice koja ide paralelno sa ulicom suprotne mahale. U oba dijela ove, pete, mahale moglo je biti najviše stotinu kuća.

Turci su za sto i pedeset godina, koliko se otprilike zadržavaju u Vukovaru, stvorili potpuno istočnjački tip naselja. Građevinske objekte koje su zatekli nisu vjerojatno nastojali očuvati, jer nisu prilagođeni potrebama i načinu njihova života, a i zbog trošna materijala brzo su propadali. Urbana organizacija nastaje spontano, sukcesivnom izgradnjom bez svakog planimetrijskog plana, svake geometrijske kompozicije. Osnove mahala ne pokazuju jasnu strukturu grada, određeni urbanistički plan sa jasnim saobraćajnicama, ulicama i trgovima (Mejdan). Ulice, bolje rečeno sokaci, su male i krivudave, organizirane prema zanatlijama i grupirane prema vrsti dućana prilagođene konfiguraciji terena. Nema izrazitijih gradskih arterija, osim glavne ceste, sve je to splet ulica i uličica bez pravolinijske osnove.

Kuće skoro organski srastaju s padinama i zaleđima bregova u surrucima, a na brežuljcima se uzdižu džamije s vitkim minaretima. Stambene zgrade bogatijih ljudi odgovarale su zahtjevima udobnog stanovanja i većinom su u odvojenom prostoru od trgovačkog centra. Gdje je god moguće imaju vrlo prostrane vrtove, što se sasvim dobro na nacrtima uočava. Okrenute su baščama i dvorištu, ograđene visokim zidom, obično imaju verande sa kojih je lijep pogled na prirodu. Pretežno su kuće drvene, pokrivene šindrom i često na kat, karakteristične turske arhitekture; izduženih streha koje se u sokacima naslanjaju jedna na drugu.

Izvjesne zgrade javne namjene ističu se veličinom, a utilitarne građevine lociraju se što bliže namjenskom interesu. Dućani i zanatlijske radionice formiraju čaršije. Mnoštvo zelenila iz kojih proviruju krovovi kuća i vitki minareti daju slikovitu urbanističku organizaciju koja je odgovarala islamskoj filozofiji shvaćanja života.

Osmanlijski feudalizam nije davao imena mahalama ili sokacima kao spomen na neku istaknutu ličnost, kraj ili grad. U Defteru spomenuti nazivi mahala su u vezi sa ličnošću koja živi u toj mahali.

Nema razloga sumnjati da su i malobrojne kršćanske obitelji živjele na sličan način, vjerojatno nešto siromašnije, ali ipak ne tako kao seosko stanovništvo.

Neki članovi engleskog poslanstva u Turskoj proputovali su šezdesetih godina XVII. stoljeća ovim našim krajevima i začuđeni bijedom sela i seoskog stanovništva opisali su to. Tako je 1669. godine i Edward Brown zapisao: **»Kada smo tuda prolazili, jadni kršćani su se sklanjali u svoje rupe kao pitomi zečevi. Da bi zadovoljili svoju radoznalost silazili smo s konja i ulazili u njihove kuće koje smo nalazili u boljem stanju nego što smo očekivali. Imale su odjeljenja i drvene odžake i, na udaljenoj strani, prozor malo dignut od površine zemlje. Sve je u njima bilo uređeno spretno koliko i u drugim siromašnim kućama koje se nalaze nad tlom, mada je sve bilo prosto, po običaju toga kraja.«** (Podatak prema Glasniku Istorijskog društva u Novom Sadu, VI. str. 351.)

Uz opis Brown je načinio i crtež prema kojemu su te kuće zapravo neke vrste zemunica; iz zemlje viri samo dvoslivno krovište sa trokutastim zabatnim dijelom na kojem su dva prozora. Dimnjak nije visok, ali je širok i vjerojatno od drveta, kako uostalom i Brown kaže. Od kakvog je materijala cijela kuća ne može se iz slike i opisa zaključiti. Prema opisu unutarnjeg dijela izgleda da je vanjski dio mnogo oskudniji, vjerojatno da ne bi privukao Turke koji su često pljačkali seosko stanovništvo. Gradsko stanovništvo nije trpjelo toliki zulum, jer je bilo zakonom zaštićeno što smo mogli pročitati iz Deftera, zato takvih kuća, pretpostavljam, u gradu i nije bilo. Općenito se može zaključiti, da su Turci, bar u ovim krajevima, bili slabi graditelji.

Nešto više reći o urbanoj organizaciji turskog Vukovara i njegovoj neposrednoj okolici moglo bi se samo na temelju analogije, ali to su hipoteze, jer »u domaćoj stručnoj literaturi ne postoji do sada o urbanizmu i arhitekturi Turaka pomena vredni radovi.« 34

NOVI VUKOVAR — TURSKI PERIOD

Turci su zauzeli Varoš istovremeno kada i Vukovo. Stanovnici Varoša razbježali su se u sela podalja od ceste jer su se tu neprestano kretale vojske, a neki su prešli u Vukovo gdje su imali povoljnije životne uvjete. Izgradnjom mosta povezala su se ova dva dotada posebna naselja, ali je Varoš ubrzo skoro potpuno opustio.

O Novom Vukovaru iz perioda turske okupacije nešto podataka su ostavili Bartol Kašić i već poznati nam Evlija Čelebija, no iz njegova cijelog opisa zapravo se samo jedna rečenica odnosi na Novi Vukovar: **jedna Hindijeva tekija koja se nalazi na vrhu suprotne strane mosta.** U nastavku opisa govori o grobu nekog Hindi - babe. **Na suprotnoj strani toga mosta, upravo na kraju samog mosta, nalazi se jedno izletište i mjesto za teferič koje je bogato zelenilom, vinogradima, baštama, ružama i raznim cvijećem**

34 N. Dobrović: Urbanizam kroz vekove — Jugoslavija, str. 45.

poput rajske bašte. Tu se nalazi jedno turbe u kom počiva Hindi - baba potomak roda Muhamedova. Neka mu bog posveti tajnu! To mjesto je konačište, tekija i svratište brojnih posjetilaca, putnika i namjerika. Ja, siromah, nisam htjeo da otsjednem i konačim ni kod jednog mjesnog prvaka, nego sam krenuo u tu tekiju i tu zakonačio. Vodio sam prijateljske razgovore sa svim dervišima.[35] Daljnji opis za nas nema značaj jer se Evlija Čelebija previše zaneo tumačenjem snova i maštanjem.

Kašićevi[36] podaci su još oskudniji. On je u ovim krajevima boravio kao vođa papinske misije, i to 1612 — 1613. i 1618 — 1620. godine. U Novom Vukovaru jedino spominje šumicu u kojoj vukovarski muslimani pokapaju svoje mrtve, po običaju ispod stabala. Ta šumica — groblje bila je otprilike gdje je i danas novovukovarsko groblje.

Komparirajući i spodacima koje donosi Pavičić[37] zaključujemo da je u Novom Vukovaru u tursko vrijeme bilo samo nekoliko građevinskih objekata: Hindi - babina tekija, svratište u kojem su obično odsjedali hodočasnici Hindi - babina groba i uz most nekoliko kuća i stražarnica. Oko tih objekata bila su uređena šetališta i vrtovi. Izgleda da su Turci dolazili ovamo samo na teferič. Oni su običajeno odabirali baš takova mjesta gdje se može u blizini a ipak izvan grada uživati u prirodi ,a ovo je brežuljkast predjel s kojega je lijep pogled na Dunav, Vuku, polja, vinograde, šume; kao stvoreno za gibet.

Mahale, kuće, dućani, mehane, džamije, škole — uopće sav poslovni život odvijao se u Starom Vukovaru.

STARI VUKOVAR — AUSTRIJSKA REOKUPACIJA

Razvitak od 1687 — 1795. godine

Prilikom povlačenja pred austrijskom vojskom koju vodi carski general grof d'Aspermont, ujesen 1687. godine Turci su poveli gotovo cjelokupno stanovništvo, a tvrđavu i varoš zapalili. Požar je toliko uništio tvrđavu da više nikada nije restaurirana pa se kasnije spominje samo kao ruševina. Objekt je u unutrašnjosti posvema uništen, stoga više nije za stanovanje. Vanjski zidovi od opeke stoje još na dvije strane. Dužina im je 26 a širina 10 hvati. Visoki su 6 hvati. Cijeli opseg ove ruševne utvrde iznose 74 hvati

35 E. Čelebija: Ibidem, str. 116—117.
36 Codex diplomaticus XI, str. 607.
37 S. Pavičić: Ibidem, str. 61—62.

izvještava 14. VIII. 1725. godine nadzornik carske komore za Slavoniju i Srijem Johan Leopold Deser u svom izvještaju o stanju vukovarskog komorskog vlastelinstva.[38] Posljednja kula sa dijelovima utvrda srušila se, kako bilježi samostanski kroničar, 12. srpnja 1752. godine. Na Blumenovoj mapi[39] Eltzovih posjeda iz 1759. godine vidimo ostatke jedne kule, a u legendi karte[40] koju je izradio vlastelinski geometar Gabrijel Homer 1817. godine pod brojem 9 označene su ruševine utvrda koje stoje iznad gostionice »Zvijezda«. To je ona kula čiji su temelji i danas potporni zidovi brijega uz Školu učenika u privredi (desni trakt bio je nekada gostionica «Zvijezda«) i kuća prema katoličkoj crkvi.

Vukovar nije bio važna strategijska točka i austrijska vojnička vlast nije imala razloga obnavljati tvrđavu. Opeku i građevni materijal raznijeli su obližnji stanovnici za gradnju svojih domova, pa su spomenuti zidovi još jedini ostaci srednjovjekovnog grada. Šteta da se ove zidine, osobito u poslednje vreme, na očigled varoških oblasti, bez svake nužde, više puta samo radi proširenja dvorišta gotovo sa svim utamaniše.[41]

Unatoč što Evlija Čelebija u svom putopisu[42] navodi da je u varoši pet stotina impozantnih kuća, a Pavičić u svojoj studiji[43] tvrdi da su kuće bile zidane, pokrivene crijepom, tipa koji je i danas u nas običan, vjerojatnije je da su kuće u mahalama bile drvene ili od pletera i naboja što je karakteristično za turski način gradnje a i za ovo područje. Tako se ovdje gradilo od pamtivijeka! Zato su skoro sve nestale u požaru kojega su potpalili Turci prilikom povlačenja, ali su mnoge srušene i uslijed dotrajalosti i nesolidne gradnje, prema popisu[44] koji je izvršila carska komisija 1688. godine vidi se da je ostalo neoštećeno samo 44 kuće i u njima 166 žitelja. Od pet džamija, karavansaraja, hamama i dvije škole nije ostalo ništa. Uzpretpostavku da su džamije kao izraziti simboli turcizma bile prve na udaru katoličkih austrijskih vojnika i sigurno odmah srušene, za ostale objekte to se ne može pretpostaviti i ostaje jedini zaključak da su i oni bili izgrađeni od slabog građevnog materijala i zato nestali.

Period od 1690—1728. godine je najtragičniji i najmanje poznat u povijesti grada Vukovara. Malobrojni starosjedioci koji su ostali u gradu nakon povlačenja Turaka zaplašeni ponovnim turskim prodorom i austrijskim vojničkim terorom nisu ništa gradili nastojeći samo preživjeti. Ovaj narod će sav u Tursku pobjeći da se od nameta carske vojske spasi bilježi jedan suvremenik.[45] Za upoznavanje prilika ovoga perioda vrlo je značajan već spomenuti opis stanja vukovarskog komorskog vlastelinstva iz 1725. godine u kojem J. L. Deser piše:

38 A. E. Brlić: Vukovarsko komorsko vlastelinstvo 1725. g. »Vukovarske novine«, 25. XII. 1969.
39 Arhiv mapa Gradskog muzeja Vukovar
40 Arhiv mapa Gradskog muzeja Vukovar
41 R. Mihailović: Ibidem, str. 11.
42 E. Čelebija: Ibidem, str. 116.
43 S. Pavičić: Ibidem, str. 55.
44 T. Smičiklas: Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije II. str. 32.
45 T. Smičiklas: Ibidem, str. 165.

Vukovar je već od pamtivijeka smatran gradom, mada nije opasan bedemima, zidinama i obrambenim grabama. Drvene kuće podignute su uz Vuku i Dunav na blagim uzvisinama. Stanovnici su dijelom pravoslavni, dijelom katolici. Jedni i drugi posjeduju svoje crkve od drvene građe. Na čelu drugih su franjevci iako za sada još nemaju zidani konvenat. Stoga prebivaju u jednoj drvenjari. O životu franjevaca za vrijeme turske okupacije samostanski kroničar ne govori ništa. Spominje da su se vratili u Vukovar oko 1688. godine i da su za prvu nuždu podigli crkvicu na lijevoj strani **viae longae regiae** podno bivšeg starog vukovarskog grada. Bački gvardijan (vukovarska župa je do 1726. godine potčinjena bačkom gvardijanu) Antun Oršić je 1713. godine došao u Vukovar i smjestio se u dvosobnom drvenom stanu koji je ubrzo proširio refektorijem, kuhinjom i četiri sobice za svećenike, dakako sve iz primitivne drvene građe.[46] 24. lipnja 1727. godine preseliše se franjevci iz stare rezidenciceje* kojoj je svaki čas pogibelj prijetila da će se srušiti[47] u novi samostan. Ta stara rezidencija nalazila se na prostoru današnje kuće broj 31 u Gajevoj ulici. Poslije franjevaca prešla je u vlasništvo obitelji Tomljenović, a tada su to bile dvije kuće koje je krajem XIX. stoljeća kupio financijski činovnik Grdešić, porušio i sagradio novu kuću. Nju su neposredno pred prvi svjetski rat kupili Srnići (trgovci), a od njih Marija Ventura, sadanja vlasnica kuće. Prije nekoliko mjeseci kuća je iznenada popucala i djelomično potonula u dosad nepoznate zidane podrume, danas je u ruševnom stanju, nenastanjena.

U spaljeni i opustošeni Vukovar počela je austrijska vlast naseljavati Srbe iz Srijema, Nijemce, Grke, Cincare, Židove, a i iz obližnjih sela došlo je mnogo stanovništva. Nakon zaključivanja primirja u Srijemskim Karlovcima 1699. godine narod se osjećao sigurniji, a i povoljan geografski položaj grada i okolina; Dunav kao važna evropska prometnica, cesta Beograd — Osijek — Podravina, rijeka Vuka bogata ribom, plodna zemlja, guste stoljetne šume i dobri vinogradi privukli su ljude, naročito zanatlije i trgovce. Upravo od njih razvit će se jaka građanska klasa koja će biti nosilac daljnje gradske urbanizacije i prosperiteta. Vrlo brzo niču brojne kuće građene uglavnom od drveta, pletera i ćerpiča. »Ovaj će običaj zidanja potrajati sve do prvih decenija XIX. stoljeća«[48] pa i dulje, skoro još jedno čitavo stoljeće.

Iz oskudnih povijesnih izvora tek ponešto znamo o Vukovaru u prvoj polovnini XVIII. stoljeća. Broj stanovništva pokazuje da je Vukovar bio malo naselje. Prema popisu Matice vukovarske župe iz 1732. godine bilo je 238 hrvatskih katoličkih porodica, a Dimitrije Ruvarac u knjizi Srpska mitropolija karlovačka oko polovine XVIII. veka donosi podatak da je bilo i 134 srpske kuće. U sačuvanom popisu podložnika vukovarskog feuda iz 1737. godine ubilježeno je u

46 P. Belavić: Povijest samostana i župe vukovarske, str. 4—5.
47 P. Belavić: Ibidem
48 Kronika grofa Eltza, str. 133.
* Označuje i crkveno-administrativnu jedinicu u kojoj je uz gvardijana najmanje još četiri svećenika.

Starom Vukovaru 243 porodice i 130 samaca. Svega je što u porodicama, što kao pojedinaca posjednika bilo 220 katolika hrvatske narodnosti, 134 pravoslavaca i 15 Nijemaca.[49] Izgleda da taj popis ipak nije obuhvatio sve, jer u sačuvanom gradskom arhivu od 1720—1739. godine nalazimo i Tefter od porcia (porezna knjiga) iz 1733. godine[50] gdje pored ubilježenih Hrvata, Srba, Nijemaca nalazimo i Cigane, Grke, Židove, Cincare, a prema nadimcima vidimo da su starosjedioci. Svi ti podaci nisu potpuno točni, ali svakako nije bilo mnogo više stanovnika. Brojevi neznatno variraju.

Dušan J. Popović u izdanoj knjizi[51] iznosi da je 1736. godine u Vukovaru bilo: 269 kućnih starješina, 34 oženjene i 27 neoženjene braće ili sinova, 5 udovica sa posjedom, ali na žalost ne navodi odakle crpi ove podatke. Iz sačuvanog kupoprodajnog ugovora kojega sklapaju Eltzovi 1736. godine se vidi da je Stari Vukovar tada imao 438, a Novi 42 odrasla muškarca. U završnom računu o financijskom poslovanju starovukovarskog magistrata za 1739/40. godine vidimo da je u gradu 1200 stanovnika, 360 kuća i 5 bircuza.[52]

U »Tefteru od porziona« iz 1737. godine poreznik označuje mjesto gdje je pokupio porez **pored Dunava pak u Csaršiju... od Katline meane** ali ne spominje nijednu ulicu ili sokak. U »Specificatii tužbe i tegobe varoši Vukovar« komisiji knez Budimirov je 14. prosinca 1736. godine zabilježio, da je u Starom Vukovaru izgorjelo 26 kuća, a Samostanska kronika zapisuje, da je 12. srpnja 1743. godine u Glavnoj ulici izgorjelo 20 stambenih zgrada. Gradski arhiv od 6. svibnja 1755. godine čak pedantno navodi i procjenu štete uz imena trgovaca, mesara, kožara, licitara čije su kuće tada izgorjele. Iz popisa saznajemo da je Ignatije Petrović, trgovac, imao dva dućana podignuta od dasaka i da je prodavao lonce, zdjele, boce, čaše itd.[53]

I ovi oskudni podaci govore o razvoju grada, doduše ne urbanističkom, ali vidimo da je postojala Glavna ulica, čaršija, da su kuće bile jedna uz drugu, a prema učestalim požarima i naglom širenju vatre zaključujemo da su bile drvene ili pokrivene trskom. Vidimo i mnoge zanatlije i trgovce, a oni potvrđuju jačanje ekonomske moći stanovništva, što uvjetuje novu i kvalitetniju izgradnju i daljnje proširenje grada.

Kratko vrijeme nakon Eltzova preuzimanja vukovarskog feuda grad se počeo naglo razvijati i ubrzo imao oko 400 kuća i 1300 stanovnika; među ovima 3 trgovca i 120 obrtnika.[54] Austrijska vlast imala je dobro iskustvo u administrativnoj i upravnoj organizaciji pa je privredni, kulturni, a s njim i urbanistički razvitak tekao vrlo brzo. Već 1695. godine spominje se u gradu magistar pošte Jakob Hahn[55]

49 S. Pavičić: Ibidem, str. 58.
50 Arhiv gradskog muzeja Vukovar
51 D. J. Popović: Srbi u Sremu do 1736/7. g. str. 53.
52 Arhiv Gradskog muzeja Vukovar.
53 A. E. Brlić: Požarne katastrofe u Vukovaru, str. 8.
54 Vukovarska komuna, str. 17.
55 Historijski arhiv Osijek.

a u općinskom arhivu[56] od 1713—1716. godine u prvom svesku na 11. stranici ubilježen je Emericus postarum magistar ex Wolkouar.[57]

Postepeno grade i crkve i osnivaju škole; 1730. godine sagrađena je katolička, a 1737. pravoslavna crkva,* ubrzo zatim — 1733. godine sagrađena je srpska, 1734. hrvatsko-latinska, a 1743. godine njemačka škola.

Iznad glavnog ulaza na tornju katoličke crkve postoji spomen-ploča na kojoj piše da je crkva sagrađena 1730. godine, a Placido Belavić opisujući povijest samostana i crkve kaže, da su franjevci u studenom 1732. godine preselili u novosagrađenu crkvu, ali da još nije bila gotova, nego je samo bila pod krovom i imala pobočne zidove.[58] 1745. godine dograđen je toranj, ali je bio nesolidno izveden pa se nagnuo i 1755. godine morao je biti porušen. Novi toranj sagrađen je 1773. godine.

Bösendorfer u Crticama iz slavonske povijesti navodi da je crkva sagrađena 1722. godine, a da je samostan priznat konventom 1730. godine.[59]

Proširenje i preinaka crkve izvršena je 1896/7. godine po nacrtima bečkog arhitekte Rikarda Jordana, a gradnjom je rukovodio graditelj Vilim Philipp. Crkva je trobrodna i vrlo prostrana. Nekih arhitektonskih osobitosti nema, uobičajena provincijska crkvena arhitektura onoga vremena, i s vanjske i unutarnje strane.

S lijeve strane crkve nalazi se dvokatni samostan franjevaca. U njemu je od osnutka samostana do 1885. godine bio klerikat i to izmjenično mudroslovni (filozofski) i bogoslovni, a u nekoliko navrata i zajedno. U svom putopisu[60] Taube navodi: **in demselben über 100 Mann star sind,** no Belavić ga demantira navodeći da je 1776. godine u vukovarskom samostanu bilo samo 16 svećenika, 7 klerika i 6 braće laika.[61] Aneks s dunavske strane dograđen je naknadno.

Risto Mihailović u knjizi: Iz prošlosti Vukovara iznosi misao da su Srbi i prije velike seobe 1690. godine imali u Vukovaru crkvu.[62] I Ruvarac smatra da je prva pravoslavna crkva u Vukovaru sagrađena oko 1690. godine. Interesantan je zapis na stranicama evanđelja koje je bilo u crkvi svete Petke na Dobroj Vodi. Tamo je ubilježeno da u Vukovaru postoji crkva već 1702. godine.

Risto Mihailović je 1889. godine proučavao arhiv Srpske pravoslavne opštine i u njemu pronalazio dokumente iz kojih je zaključio da je gradnja nove crkve započeta 1732. godine, ili nešto kasnije,[63] ali svakako prije 1737. godine kako je naznačeno na spomen-ploči iznad bočnih ulaznih vrata. U knjizi crkvenih računa od 1759—1813. godine vidi se da je nova crkva u »prve tri desetine od njena

56 Danas Arhiv Gradskog muzeja Vukovar. I svi ostali citirani podaci iz općinskih zapisnika uzeti su iz ovog Arhiva.
57 A. E. Brlić: 277 god. vukovarske pošte, Vukovarske novine, 18. XI 1972.
58 P. Belavić: Povijest samostana i župe vukovarske, str. 7.
59 J. Bösendorfer: Ibidem, str. 358.
60 F. von Taube: Historische und geographische Beschreibung des Könnigreiches Slavonien und des Herzegthums Syrmien, str. 64—65.
61 P. Belavić: Crtice iz prošlosti Vukovara, str. 13.
62 R. Mihailović: Iz prošlosti Vukovara, obzirom na tamošnje Srbe, str. 11.
63 R. Mihailović: Ibidem, str. 19.
* To su i danaspostojeće crkve, ali i prije njih postojale su crkve sagrađene od drveta

postanka postepeno ukrašavana«. Drvorezbarske radove izveo je osječki majstor Firther. Godine 1763. promijenjen je cijeli crkveni svod i repariran toranj, a sadašnji izgled crkva je dobila velikom pregradnjom i restauracijom 1937. godine. Iz ovoga nepobitno zaključujemo da prvospomenuta crkva nije identična s ovom današnjom.

Prva srpska škola sagrađena je 1733. godine ali se i prije toga, kako navodi K. Tkalac u knjizi: Školstvo u Slavoniji u 18. i 19. stoljeću, već 1720. godine u Starom Vukovaru vršila nastava u Narodnoj školi i za srpsku djecu. Mišljenja smo da je i ta škola kao i prvobitna crkva bila od drvene građe.

Srbi su činili vrlo jak zanatlijski i trgovački sloj pa su sigurno i crkveni prihodi veliki i najvjerojatnije da je 1733. godine započeta gradnja i nove crkve i škole. U proračunu troškova Srpske pravoslavne opštine iz 1763. godine vidimo zaključak da se gradi nova škola **»u kojoj ima pod jednim krovom tri sobe i kuhinja biti«.** Ta je škola bila nedaleko crkve i izgorjela je u velikom požaru 1822. godine.

Godine 1745. formirana je srijemska županija sa sjedištem u Vukovaru. **»AKO IKOJI KRAJ NAŠE DOMOVINE HRVATSKE SVJEDOČI, DA JE ŽIVOT UVIJEK BEZ IKAKVOG PREKIDA TRAJAO, ONDA MORA TAJ KONTINUITET POSVJEDOČITI SRIJEMSKA ŽUPANIJA«.**[64]

Stari Vukovar imao je magistrat (neka vrsta samouprave, immunitas; on upravlja gradom a na čelu magistrata je sudac sa grupom građana koji mogu u savez općine primiti koga hoće. Zapisničar je uz suca najugledniji član vijeća). Uskoro svi važniji poslovi prelaze u nadležnost magistrata i o tome se vode posebni zapisnici.[65]

Novi Vukovar je pod direktnom upravom feuda. No, gospodarski interesi dovest će do koegzistencije Starog Vukovara s magistratom i cehovima i Novog Vukovara s Eltzovim dvorom, županijom, kasarnama i industrijom.

Nov društveno-privredni sistem koji se tada uvodio imao je veliki utjecaj na oblikovanje i preuređenje grada i unapređivanje građevinarstva s obzirom na potrebe vojske stacionirane u gradu, administrativnog aparata, dvora, zanatlija i trgovaca. Možda je u tom nastojanju kao osnova poslužilo onih pet mahala što su postojale pod Turcima, jer ipak požar nije mogao uništiti baš sve, ali, malo je vjerojatno. Konfiguracija zemljišta diktirala je prvenstveno razvoj komunikacija tj. cesta i putova, a uz njih počinje naseljavanje i stvaranje ulica. Mahale su činile pet cjelina formiranih na sasvim drugom principu. U prvoj mahali možemo nazrijeti nekoliko ulica, a i one su prema današnjima sasvim drugačijeg rasporeda. Ostale mahale bile su znatno manje, s jednom ili dvije ulice, no od svega toga je ostalo malo pa je narod tražio za naseljavanje prvenstveno prirodne pogodnosti.

64 D. Szabo: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, str. 143.
65 Danas u Arhivu Gradskog muzeja Vukovar.

U konfiguraciji gradskog područja najpodesnija za naseljavanje je najšira prodolina koja ide od jugoistoka prema sjeverozapadu. Kroz nju vodi cesta Osijek — Beograd i tu se razvila glavna ulica. Istočna strana uz Dunav, od katolička crkve do Najparove bašče bilo je nekada naselje jobagiona, kasnije peta mahala, poslije Šamac, a danas Ulica Maksima Gorkog — dakle uvijek naseljeno područje. To je visoravan po sredini s udolicom kroz koju je uvijek išla cesta, a kuće su bile s lijeve i desne strane, s prostranim vrtovima, baš kao što je i danas. Zapadni dio je također visoravan, ali ispresijecana nekolicinom vododerina — surduka koji se spuštaju prema cesti Osijek — Beograd. Ovi surduci stvorili su od visoravni otoke, oaze. Na prvoj, idući od juga prema zapadu, su bili samostanski vinogradi sve do 1969. godine kada je tu nazidana osnovna škola »Stjepan Supanc«, na drugoj visoravni je katoličko a trećoj pravoslavno groblje, a to je još i danas. Na četvrtoj visoravni su bili vinogradi, šume i polja, a danas je to gusto naseljeno područje koje Vukovarci zovu Švapsko brdo. Od podnožja Švapskog brda zemljište se blago spušta prema Vuki i Dunavu. Na tom kompleksu bilo je podgrađe, a tu će se razviti i gradsko jezgro sa ulicama i trgovima čiji kontinuitet možemo dobro pratiti već s kraja XVIII. stoljeća.

Proširivanjem surduka stvorilo se vrlo povoljno zemljište za naseljavanje i komunikacije. Tu su kuće bile zaštićene od elementarnih nepogoda, košave i sniježnih nanosa, a strmi rubovi brijega pogodni za podrume vrlo potrebne gradskom stanovništvu. Zato se tu vrše naseljavanja i grad se širi prema Švapskom brdu i Sajmištu. Te periferne dijelove uglavnom naseljava stanovništvo koje se bavilo poljoprivredom. Kuće, više ruralnog tipa imale su prostrana gospodarska dvorišta i bašče a i nisu bile daleko od njiva. U vrtovima uz kuće gajili su vrtlarske proizvode i voće koje su iznosili na gradsku pijacu ili izvozili u druge gradove. Tom stanovništvu bilo je nepraktično stanovati u užem gradskom području, bliže centru.

Iz dokumenata koji se najviše približuju ovom vremenu imamo veliku kartu Eltzovih posjeda koju je radio pečujski geometar F. X. Blumen 1759. godine. U donjem dijelu karte nalazi se crtež grada i dvorca. Crtež je više dekoracija mape nego dokumentarni prikaz grada. Jasno vidimo Stari i Novi Vukovar koji su spojeni mostom sagrađenim 1526. godine, a podijeljeni Vukom koja se deltastim ušćem ulijeva u Dunav. Lijevi rukavac utječe u Novom Vukovaru ispod Eltzova dvora, a desni u Starom Vukovaru ispod katoličke crkve. Prema konfiguraciji zemljišta sigurno ovo ušće nije moglo biti tako nizvodno od crkve, kako je Blumen nacrtao.

Značajniji objekti su dobro orijentaciono ucrtani, dok je raspored i izgled kuća sasvim šematiziran. Najmarkantniji objek je katolička crkva, ali u Blumenovo vrijeme ona nije tako izgledala; 1755. godine srušio se toranj i s južne strane na pročelju bio je privremeni drveni toranj sve do 1773. godine, a ni samostanski dio nije bio tako velik. S dunavske strane uopće nije postojao. Lijevo od crkve vidimo kuće u Šamcu, današnjoj Ulici Maksima Gorkog. Raspored je otprilike bio takav, samo kuće nisu bile toliko izdužene. Desno od crkve teren se blago spušta prema starom gradu, vidimo ostatke kule srednjovjekovnog kaštela koji se srušio sedam godina prije

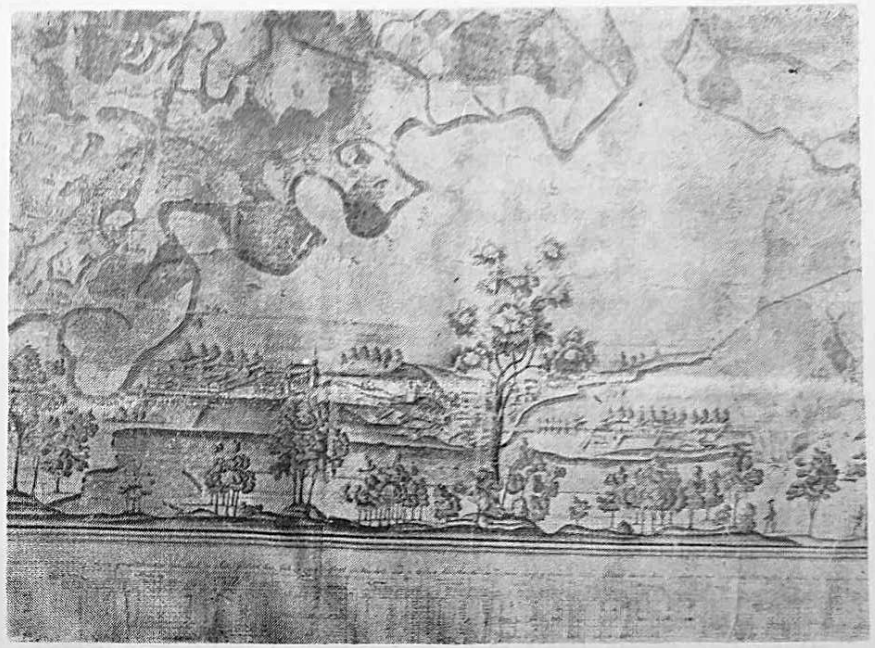

Detalj velike karte Eltzovih posjeda koju je radio F. X. Blumen, geometar pečujskog biskupa, 1759. g. Original se nalazi u GMV.

Blumenova crteža. Upravo ovaj crtež nedvosmisleno potvrđuje gdje se nalazio stari grad i da se sigurno nije protezao na područje katoličke crkve i Gimnazije. Između crkve i kule na brežuljku, u pozadini, naziremo katoličko groblje s kapelicom Uzvišenja sv. Kriza sagrađenoj 1741/44. godine. Od 1776. godine posvećena je sv. Roku pa se dalje spominje u dokumentima pod tim imenom.

Ispred katoličke crkve je u to vrijeme bila i kapelica sv. Ivana Nepomuka sagrađena 1749. godine u baroknom stilu, ali ju Blumen nije nacrtao. Desno od kule staroga grada je pravoslavna crkva koja je također vrlo slobodno nacrtana.

Raspored i izgled kuća u podgrađu sasvim je proizvoljan, iako topografski crtež približno odgovara.

U prvom planu mape vidimo otok Alicu i na njemu stilizirano drveće, ali kuće nisu nacrtane iako ih je bilo. Vuka nije tada toliko široka, za manje od stotinu godina potpuno će se zasuti desni krak ušća.

Pogledajmo sada kako izgleda Vukovar toga doba u očima različitih putopisaca. Oko 1776/77. godine proputovao je Slavonijom vladin savjetnik na službi u Erdelju F. W. Taube i svoje putovanje opisao u knjizi: Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogtums Syrmien, izdanoj u Leipzigu 1777. godine. Na stranama 64. i 65. opisuje Vukovar ovako: **VUKOVAR tj. VUKO-GRAD, nekoć Valcowar, je prilično veliki dobro izgrađeni i brojno naseljeni grad sa 700 kuća, glavni je grad srijemske županije. Prostire se u ugodnom kraju na obalama Vuke. Ova ovdje utječe u Dunav i dijeli mjesto na novi i stari Vukovar.**

Novi grad je nastao na lijevoj obali Vuke pa nije ni prostran ni dobro zidan, ali ipak značajan, jer su gotovo svi stanovnici njemački obrtnici i manufakturisti. Oni dolaze Dunavom iz Beča ovamo za neznatnu novčanu nagradu, jer ih obješučke prihvaćaju i jer se mogu dobro prehranjivati.

Stari grad na desnoj obali Vuke i Dunava je znatno veći a ima i bolje zgrade. Zgradu županije u kojoj se sastaju županijske skupštine čitave grofovije. U tom dijelu grada odvijaju se svi javni poslovi. Postoji konjanička kasarna, veliki samostan franjevaca u kojem živi preko sto ljudi, zatim do njega plemićki dvor grofova Eltz, kao i mnoge druge lijepe, prema novoj modi od kamena zidane zgrade. Između ovih ističe se nova ukusno zidana zgrada Županije koja je dovršena 1777. godine. Ovdje se nalazi i Poštanska zgrada gdje putnici koji dolaze iz Osijeka i dolaze u Beograd po drugi puta mijenjaju konje.

Stanovnika ima do 3600 od kojih je više od polovine grčke vjere. Postoje grčka i rimokatolička župna crkva. Ovu posljednju drže franjevci a nalazi se kraj samostana. Između ovoga i plemićkog dvora nalazi se mala katolička kapelica za koju se brine grof Eltz. Grčkom župnom crkvom upravlja protopop, čiji djelokrug obuhvaća 30 župa i 15 podružnica.

Među stanovništvom se opaža veća marljivost i radinost nego u ostalim mjestima Srijema. Naročito se bave svilarstvom i ribarstvom, a još više usavršavaju brodogradnju i trgovinu, što je u korist živahnosti u gradu. U starom gradu ima svaka građanska kuća dućan ili sitničariju punu robe. Odavde se živo trguje sa Sedmogradskom (Erdelj). Ovdje se nalazi i velika tvornica za preradu sirove svile koja zapošljava i prehranjuje mnoge mlade djevojke.

U starim vremenima grad je bio važna tvrđava. Tom je pogodovao osobito zgodan položaj. I upravo zbog toga imao je grad nesreću da ga često opsjedaju i pljačkaju. Sada više nema utvrda. Ovdje započinje obala Dunava biti neravna, bregovita da konačno kod Iloka postane brdovita.

Taubeov opis zahtijeva komentar jer je historijski kontraverzan. Nesumnjivo da je Taube boravio u Vukovaru i zato je nejasno kako pojedine objekte krivo locira, kako je uopće moguće takova zabuna? Postojala je samo jedna (i ta je do danas sačuvana) zgrada Županije, ali nikada u Starom Vukovaru. Konjanička kasarna bila je samo u Novom Vukovaru. Plemićki dvor grofova Eltz nije kraj samostana, nego skoro kilometar dalje, u Novom Vukovaru. Čudno da

Taube ne diferencira zgrade zidane opekom od zgrada građenih kamenom, pogotovo jer se kamen kao građevni materijal u Vukovaru uopće nije upotrebljavao, pa ni Županijska zgrada nije građena kamenom već opekom. I Belavić je upozorio da 1776. godine u vukovarskom samostanu nije bilo 100 ljudi, kako navodi Taube, već samo 29.

Posebnu pažnju zavrjeđuje Taubeova opaska o poštanskoj zgradi. Već je prije spomenuto da je u Vukovaru postojala pošta, ali se ne navodi zgrada u kojoj je bila. Podatak koji iznosi Taube sigurno se ne odnosi na ovu poštu. Pitanjem lokacije poštanske zgrade koju spominje Taube pozabavio se Ante E. Brlić, dobar poznavalac vukovarskih povijesnih prilika. U članku: 277 GODINA VUKOVARSKE POŠTE[66] iznosi tvrdnju da je bila u kući broj 19 u današnjoj Ulici maršala Tita i za to navodi respektne razloge. Ali još uvijek ostaje neobjašnjeno nekoliko pitanja; portal zgrade izgrađen je od kamena i na njemu je u centralnom dijelu nadvratnog segmenta uklesana sigla I S C P 1819. (Primus Syrmiensis Curzus Publicus) što nedvojbeno potvrđuje da je tu doista bila pošta, ali je portal mali i krajnje nepodesan da se kroz njega svakodnevno provode deseci konja, a diližanse ni u kojem slučaju nisu mogle proći ni kada je cesta bila niža. Na ovom dijelu ulice cesta je najuža pa ako su kočije stajale ispred zgrade sigurno su zakrčile promet. Postoje i drugi poštanski atributi, npr. zvekir u obliku roga na ulaznim vratima koji također indicira da je tu bila pošta, a da li u Taubeovo vrijeme ili kasnije, kako je to uostalom na portalu i uklesano, ne može se pouzdano tvrditi dok se ne pronađu i drugi dokazi.

Sudeći po arhitektonskim karakteristikama kuća je postojala u Taubeovo vrijeme, ali sigurno nije 1695. godine kada se već spominje pošta, dakle poštanska zgrada postojala je i negdje drugdje. Možda se zgradi moglo prići i s dvorišne strane? ili se tu nisu mijenjali konji, već samo poštanske pošiljke i ljudi? možda je tu bilo konačište? — to su sigurno pitanja koja bi trebalo još razjasniti.

Potpuno je proizvoljna i Taubeova konstatacija da novi grad nije ni prostoran ni dobro zidan. U njemu se nalaze i najimpozantniji arhitektonski objekti: Županija, Eltzov dvor, kasarne, svilana itd. od kojih su neki sačuvani do danas i predstavljaju objekte divljenja. A sve je razvučeno na dosta velikom prostoru i ako bi se trebalo pronaći najadekvatniji opisni izraz bio bi to — razvučen.

Također je netočna Taubeova tvrdnja da je Vukovar bio često zauziman i pljačkan. U doturško vrijeme grad nije zauziman borbom, a i Turci su ga zaposjeli bez borbe, a isto tako i Austrijanci, doduše oni su ušli u zapaljeni grad.

Stari Vukovar po opsegu i broju stanovništva prva je varoš u srijemskoj županiji. Prije kuge 1795. godine imao je više od tisuću kuća, većinom kolibica te pet tisuća šestopedeset i jednog stanovnika. U centru varoši žive većinom trgovci i imućniji građani. Ulice su tijesne a kuće su odviše stisnute i nagomilane, a na brežuljcima osobito na Brdu gdje živi oko četrdeset i osam obitelji, dosta su raštrkane.[67]

---

66 A. E. Brlić: Ibidem, Vukovarske novine, 18. XI. 1972. g.
67 F. Schraud: Historia Pestis Syrmiensis, str. 106.

Za komparaciju zgodno je navesti da je Zagreb 1785. godine imao oko 7000 stanovnika,[68] Varaždin 1801. godine 737, a Sisak 1806. godine 384 stanovnika.[69]

Vukovar je stara i neregulirana varoš s mnogo trošnih kuća, a kuće su u glavnoj ulici naslonjene jedna na drugu da su mačke mogle ići s krova na krov i tako prenositi zarazu.[70]

Između Taubeova i ovih opisa proteklo je nešto manje od dvadeset godina pa je gotovo nemoguće da se grad toliko izmijenio. Ne zato što bi nam više odgovarala Taubeova tvrdnja da je Stari Vukovar dobro izgrađeni i naseljeni grad i da ima kuće »prema novoj modi od kamena zidane« nego mnoge kuće iz Taubeova vremena su upravo najljepši arhitektonski spomenici koji još i danas stoje. To su kuće u tipično marijaterezijanskom stilu provincijskog baroka i o njima će biti još mnogo govora. Nesumljivo da je u gradu bilo najviše drvenih kuća ali i one su bile relativno prostrane, mnoge i katnice. U ovim krajevima obično su kuće građene od naboja i pokrivene trskom, ali i te su bile dobro građene pa su se neke održale i do polovine XX. stoljeća.

Pred kraj XVIII. stoljeća gotovo je završeno osnovno formiranje grada. Gradsko jezgro čine slikovite kuće bogatih vukovarskih trgovaca. One se nalaze u glavnoj ulici (danas Ulica maršala Tita) i sa kućom izvanredno lijepe barokne arhitekture koja je bila na mjestu današnje Gašparove apoteke (srušena 1921. godine) činile su skladni trg. Kako da ovi pisci to uopće nisu zamijetili?

Prema karti koju daje Franciscus Schraud vidimo kakav je bio raspored ulica i kuća u Vukovaru 1795. godine. Grad započinje ulaskom u današnju Radićevu ulicu,* Dolnju malu kako je uobičajen naziv za ono vrijeme. U dosta ravnoj liniji ulica vodi prema Vuki, na most i dalje u Novi Vukovar. S lijeve i desne strane ulice nalazimo u kontinuiranom nizu gusto zbijene kuće. To je bila široka ulica, slično kao što je i danas, jer je kroz nju vodila cesta Beograd — Osijek.

Uz lijevi red kuća, idući prema centru grada, tekao je iz Lijeve bare potok sve do prolaza za katoličko groblje, tu je skretao ulijevo zaobišavši lijepu baroknu katnicu, koja još i danas stoji, i u blagom luku zavijao prema Andrićevoj ulici i tekao duž te ulice, a onda naglo zaokretao desno u Zmajevu sve do pretposljednje kuće i tada uz dvorišnu stranu kuća glavne ulice tekao prema Vuki ulijevajući se u nju s lijeve strane mosta. Današnja Ulica Nikole Tesle još nije postojala. Na Homerovoj karti[71] iz 1817. godine vidimo već i tu ulicu,

68 A. Šenoa: Crtice iz kronike zagrebačke, str. 691.
69 I. Maroević: Sis ak,grad i graditeljstvo, str. 20.
70 R. Simonović: Kuga u Sremu godine 1795. i 1796, str. 15.
71 Arhiv mapa Gradskog muzeja Vukovar.
* Budući da se grad razvija longitudinalno, uz glavnu cestu koja ide smjerom jugoistok — sjeverozapad, činilo mi se logičnije pratiti ga u njegovu organskom razvitku, a ne abecednim redom naziva ulica.

Karta Vukovara iz 1795. godine; prilog knjizi F. Schrauda: Historia Pestis Syrmiensis.

doduše u njoj je samo s lijeve strane tri kuće. S desne strane nije bila ni jedna. Ali gdje je nekada tekao potok uz dvorišnu stranu kuća od Tesline ulice do Vuke sada vidimo put. Iz toga zaključujemo da je između 1795. i 1817. godine sagrađen kanal. Ovaj podzemni kanal bio je jedini u Vukovaru skoro 150 godina. Izgradnjom toga kanala izvršena je i regulacija potoka, a to je utjecalo na smjer ulica i riješilo mnoge teškoće vukovarskih građana. Potok je tekao uz cestu Beograd — Osijek i sigurno vlažio tu vrlo prometnu cestu, a pogotovo za kišnih dana kada se iz svih surduka slijevala kišnica i preplavila prometnicu a i cijeli centar grada.

Taj jedini kanal išao je od stepenica koje vode na katoličko groblje, u ravnoj liniji ispred barokne kuće broj 44 u Ulici maršala Tita i dvorišnom stranom kuća istoimene ulice sjekući Zmajevu i Teslinu izbijao u Vuku s lijeve strane mosta. Kanal je izvanredno dobro građen, od opeke, profila »potkove« širine u podnožju oko 100 cm a visine 160 cm. Prilikom izgradnje obaloutvrda na Vuki 1970. godine zazidan je, i izgrađena je nova kanalizaciona mreža.

S desne strane Radićeve ulice vidimo dvostruki red kuća. Unutarnji red znatno je sitnije ucrtan pa zato mislim da to ipak nije bila neka uska ulica, jer je to sasvim u podnožju brijega, već su to

aneksi, magazini, spremišta, šupe ili štale. Skoro svaka kuća imala je dućan, kako spominju mnogi putopisci, a i socijalna struktura stanovništva potvrđuje veliki broj zanatlija pa su njima bile neophodne takove zgrade. Vidimo ucrtan i put prema katoličkoj crkvi. Po tom istom putu kasnije su izgrađene stepenice koje još i danas postoje.

S jugozapadne strane ulice, poslije treće kuće odvaja se uža uzbrdna cesta prema Sajmištu. U njoj je bilo s lijeve i desne strane po šest kuća. To je današnja Ulica Alije Alijagića. Od te ulice pa do Šenoine nalazimo 14 kuća. Tu je u tursko vrijeme bila druga mahala u kojoj nije bilo džamije pa se pretpostavlja da su u njoj živjeli kršćani. S ove strane prostor je nešto širi i vrlo je vjerojatno da je uz podnožje brijega bio jedan a uz cestu drugi red kuća.

Kao što je i Alijagićeva ulica smještena u surduku tako je i Šenoina. 1795. godine bilo je u njoj s desne strane 5 a s lijeve 3 kuće. Smjer ulice se nije ni do danas izmijenio, samo je kosina ublažena.

Do kraja Radićeve ulice bilo je još desetak kuća. Pri kraju ulice vidimo ucrtan odvojak prema katoličkom groblju. Tu su kasnije izgrađene stepenice, ali su one zarušene 1950. godine. U podnožju tih stepenica počimao je kanal.

Posljednje trščare u Radićevoj ulici nestale su između 1950. — 1960. godine. Neke od njih, ona koja je stajala uz stepenice prema katoličkoj crkvi i brijača Dorijata potjecale su iz 1776. godine kako je bilo urezano na gredi u sobi. To su bile male kuće od naboja, jednosobne s trijemom. Krov je bio pokriven trskom, a dimnjak velik od dasaka. Kuće su imale ognjišta, pa su bili potrebni takovi prostrani dimnjaci ,ali su zato izbijali česti požari koji su progutali cijele ulice. Prozori su vrlo mali s drvneim kapcima za zaštitu od elementarnih nepogoda.

Radićeva ulica, kako ju stari Vukovarci zovu Dolnja mala završavala je odnosno počimala prostranim trgom. S trga vodi jedan odvojak prema katoličkoj crkvi današnja Augustinčićeva ulica, u kojem je bilo 5 — 6 kuća. Dvije kuće na lijevoj strani ulice bile su u podnožju staroga grada— tvrđave.

Drugi odvojak ide prema Gajevoj ulici i u njemu je bilo samo s desne strane 4 kuće, najveća od njih je gostionica »Zvijezda«.

Polukružno podnožje brijega na kojem je katoličko groblje bilo je naseljeno. Kuće su poredane u pravilnom nizu od kraja Radićeve ulice do pravoslavne crkve. Između tih kuća tekao je potok. Nakon što je sazidan kanal došlo je ovdje do znatnih izmjena, kako je to vidljivo na Homerovoj karti iz 1817. godine.

Od »Bećarskog križa« počimala je Glavna, danas Maršala Tita ulica i išla do mosta na Vuki. S lijeve strane vidimo pravilan red kuća vrlo gusto zbijenih, naročito do Malog trga. To je bila trgovačka četvrt. Dućan do dućana. Uvećini tih kuća nalaze se i danas trgovine. Za naše pojmove o stanovanju ondašnji način gotovo je neshvatljiv. I najbogatiji trgovci imali su vrlo skučene stanove. U prizemnom dijelu bila je trgovina i radionica, a na katu vrlo male dvije sobe. Često su i te sobe danju pretvarane u radionice, a noću u spavaonice.

Naučnici su živjeli kao članovi majstorove obitelji, jeli s njima za stolom i spavali u njihovim kućama. Ulaz u kuću bio je s dvorišne strane. Sanitarne prilike bile su krajnje nepovoljne. Razvojem zanata i trgovine uz ove kuće grade se vrlo različiti aneksi, priprate, pa se nadovezivanje produžuje sve do druge ulice. Bilo je s lijeve strane ulice osam zidanih katnica, ostale su bile uglavnom drvene i postepeno nestajale u čestim požarima. U velikom požaru 1822. godine izgorjele su u ovoj ulici sve drvene kuće. Kontinuitet je prekinut današnjom Ulicom J. J. Zmaja. Dalje se opet nastavljaju kuće na svodovima, ali nešto ljepše (daljnjih pet kuća) a ostale su bile od slabog građevnog materijala. Nije postojala današnja Ulica Nikole Tesle pa je od Zmajeve do mosta bio kontinuirani red kuća.

Desna strana ulice također je bila gusto naseljena. Pet kuća do Maloga trga bile su katnice zidane opekom i one su odoljele svim požarima i sačuvale se do danas. Na nekima su još teška okovana vrata na ulazu u trgovinu, no kuće su često pregrađivane pa su zadržale samo osnovne arhitektonske karakteristike.

Od Malog trga vodi jedna ulica prema Dunavu, a druga prema katoličkoj crkvi — Šlezija, današnja Gajeva ulica. Glavna ulica se dalje nastavlja prema mostu. Kuće su imale prostrana dvorišta, ali nisu bile građene od čvrsta materijala. U ovom dijelu ulice nije se do danas sačuvala nijedna kuća. Od početka ulica se blagom kosinom spušta prema glavnom mostu na Vuki i u njoj je bilo oko pedesetak kuća.

Područje prema Dunavu i uz Dunav bilo je znatno drugačije nego što je danas. Obala se blago uzdizala prema Malom trgu, a nešto strmije prema Gajevoj ulici. Na toj padini smjestilo se dosta kuća.

Uz samu cestu s lijeve istočne strane Gajeve ulice bilo je 14 kuća, a s desne strane do prolaza prema Glavnoj ulici 7, u produžetku prema katoličkoj crkvi do kraja ulice bilo je još 6 kuća. Kraj ulice bio je otprilike do parka ispred katoličke crkve.

Lijeva, istočna, strana ulice nije na tako odsječenom rubu kao što je danas, nego se blago spuštala prema Dunavu i na toj padini bilo je desetak kuća.

Vuka se dvadesetak metara od velikog mosta deltasto ulijevala u Dunav; desni krak se ulijevao ispod katoličke crkve, a lijevi ispod Eltzova dvora. Između tih ušća i Dunava bio je otok Alica.

Osnovne konture Nazorove ulice već postoje, ali nije išla do Vuke odnosno Dunava, već se dijeli u današnju Štrossmayerovu ulicu u kojoj je tada s lijeve strane bilo 4, a s desne 5 kuća. Na kraju ulice, otprilike gdje je danas poduzeće Vukovarska trikotaža i predionica, bila je skupina od 8 kuća, vjerojatno ribarske. Ta će se ulica kasnije i zvati Ribarska.

Zapadni odvojak Nazorove ulice išao je prema mostu koji je spajao obalu s tokom Alicom. Taj je dio imao kuće s obje strane ceste. S lijeve strane do mosta bilo je 6, a preko mosta 7 kuća. S desne strane do mosta bilo je 5, a od mosta do dunavske obale još 5 kuća. Duž dunavske obale na desnoj polovini otoka u pravilnom nizu imamo 19 kuća, a iza njih još desetak kuća. Interesantan je potpuno

odvojeni niz od 5 kuća iza kojih stoje tri manja neidentificirana objekta. Na ovom otoku vjerojatno su živjeli ribari, vodeničari ili zanatlije čija je djelatnost vezana uz vodu. Taj desni dio otoka je bio viši zato je i naseljen, a lijevi se spuštao prema drugom ušću. Sve kuće na otoku bile su vrlo male, drvenjare izgrađene na principu sojanica jer je to izrazito nisko područje pa su već i pri manjoj poplavi morali biti pod vodom. Začuđuje koliko je mnogo kuća na tako malom prostoru i tako organizirano postavljeno.

Raspored ulica i kuća u zapadnom dijelu grada znatno je drugačiji nego što je danas. Upravo je to navelo mnoge pisce da konstatiraju kako je Vukovar gusto naseljena i neregulirana varoš. Gotovo je nemoguće orijentirati se u tom spletu uličica pa ćemo pratili samo one veće iz kojih su se mogle razviti današnje ulice. I letimičnim pogledom na kartu uočavamo da kuće dopiru do podnožja Milova brda i početka Ulice 1. maja. Dalje se nastavljaju parcelirana područja vinograda, voćnjaka, šumica, njiva itd.

Tri surduka, današnje ulice: Josipa Kraša, Masarykova i Preradovićeva zbog prirode tla čine osnov za formiranje ulica.

Između Masarykove i Preradovićeve, koje su na karti jasno grafički predočene kao surduci, je ravan Švapsko brdo na kojem možemo nabrojiti 48 kuća, upravo kako navodi Schraud u svojoj knjizi. To nam potvrđuje da je Schraudova karta dosta precizna i da se u nju možemo pouzdati. Zamjećujemo i pravilan dvostruki red kuća na mjestu gdje će se razviti današnja Stjepana Supanca ulica. Blagom naseljenom kosinom spuštamo se prema Vase Pelagića ulici. Sundučićeva još ne postoji. Ulica Vase Pelagića ide od pravoslavne crkve, polukružno prema zapadu (isto kao i danas) do Trga Rade Končara i tu se grana: lijevom stranom u Preradovićevu ulicu i drugim odvojkom uzbrdno do početka Ulice 1. maja, odnosno puteljka koji vodi na Milovo brdo. Gdje je danas Kačićeva ulica već na samom početku ulica se račva u dva dijela; desni ide prema Vuki blago zaokrećući prema mostu, a lijevi otprilike linijom današnje Kačićeve ulice, samo kada skreće prema Ulici 1. maja ne lomi se tako oštro.

Jedna uličica vraća se u blagom luku od Trga Rade Končara prema istoku, a zatim spušta prema Trgu oslobođenja i ide paralelno s Ulicom maršala Tita prema Vuki. To je današnja Dimitrija Tucovića ulica. Između tih ulica vidimo potok koji teče prema Vuki, dakle kanal još nije izgrađen.

Zmajeva ulica — Surduk, je tipično naseljena cestovna prodolina čiji se smjer nije bitno izmijenio ni danas. Zbog povoljnih prirodnih uvjeta uvijek je bila naseljena. S desne, jugoistočne, strane bilo je 17, a s lijeve 19 kuća.

Time smo završili osnovni opis rasporeda starovukovarskih ulica kakave su bile krajem XVIII. stoljeća. Zbog konfiguracije terena ovaj osnovni raspored zadržat će se uglavnom do danas. Poneke od tih ulica bile su vrlo uske i strme pa se kolni promet odvijao samo kroz dvije do tri ulice, većinom one u surducima, a ostale ulice kao da su zatvarale blokove kuća. U tim blokovima dosta pravilno teče raspored kuća. To su morale biti vrlo uske ulice, vjerojatno tako uske

zbog načina života, a i cesta je bila manje blatnjava i manje prašnava ako je bila uža. Kola tu nisu prolazila, a za pješake i ručna vozila bio je dosta prostora. U pojedinim ulicama uz kuće su bili uski drveni pločnici, a ostali dio ceste je potpuno nereguliran.

»I kako se saobraćaj u srednjem vijeku uopće uzevši odvija pješice, ulice su i postavljene i izgrađivane na neformalan i intimni način u sistem saobraćajnica koji je prvestveno pogodovao pješacima; ove saobraćajnice ili u stvari šetališta, imale su različite širine i oblike tako da olakšavaju i omogućuju kretanje masa na lak i na prirodan način«.

Skupine kuća formiraju se prema zanatima, kako je to uobičajeno u svim srednjovjekovnim gradovima i čine ulicu. Pojedini nazivi ulica daju sasvim jasno to naslutiti. Nisam uspio pronaći gdje su svi ti sokaci bili, ali u gradskom arhivu i drugim izvorima nalazio sam zapisano: Čarugdžijski sokak, Kazandžijski sokak, Klozerski sokak, Ciganski sokak, Ribarski sokak, Čordaška ulica itd. I trgovi su slično nazivani, ali o svemu tome bit će još govora u poglavlju o ulicama i trgovima.

Od značajnijih objekata na karti lako možemo identificirati katoličku i pravoslavnu crkvu, kapelicu na katoličkom groblju, Najparovu kuću i Eltzov dvor u Novom Vukovaru.

Upravo u ovo vrijeme izbila je u Vukovaru kuga. Kako su to mnogi opisali (Schraud, Simonović, Belavić, Dorn) nema potrebe ponavljati, a to i nije predmet ove knjige, pa ćemo se ograničiti samo na one pojedinosti u vezi s kugom koje su značajne za urbanistički razvitak grada. Kada su primijećeni prvi slučajevi epidemije svi stanovnici Švapskog brda morali su prijeći u kontumac koji je izgrađen na Sajmištu. Točan nacrt toga karantena dao je Schraud u svojoj knjizi: Historija Pestis Syrmiensis. Da bi se spriječila zaraza cijeli je grad bio opkoljen nasipima i postavljeno 58 stražarskih kućica. Na nacrtu ih lijepo može razabrati. Zahvaljujući tako blagovremenim sanitarnim i izolacionim mjerama umrlo je samo 58 osoba.[72]

Za nas su interesantna slijedeća dva podatka; po naređenju kraljevskog komesara izdana je u siječnju 1796. godine naredba po kojoj se imaju porušiti i spaliti sve okužene kuće, jer je mjesto i neuredno, zato ga treba regulirati. Drugi podatak; **u siječnju 1796. godine otvorena je bila iza tromjesečne kontumacije Anđeoska mala te je hvala Bogu kuga sasvijem prestala haračiti u Srijemu.**[73] Poznato je da Belavić crpi podatke iz samostanske kronike, dakle tu imamo prvi puta uz Dolnju malu ubilježeno točan naziv jedne ulice za koju sigurno znamo gdje je bila. To zapravo i nije bila ulica, već na padini brijega skupina kuća koju ograničavaju u trokutast otok lijevi i desni krak Kačićeve ulice i Vuka. Tu je bilo oko pedesetak kuća i one su naredbom carskog komesara srušene, jer na Homerovoj karti iz 1817. godine situacija je sasvim drugačija. Ulica je potpuno regulirana i proteže se kao i danas od Tucovićeve do Vukine ulice. S desne strane bilo je 35, a s lijeve uz obalu Vuke 37 kuća.

---

72 A. Dorn: Vukovar u danima kuge 1795. — 1796. Ogledi 8, 1963. godine.
73 P. Belavić: Ibidem, str. 32.

Između Schraudova i Homerova nacrta Vukovara proteklo je samo dvadeset i dvije godine, ali je u tih nekoliko godina grad znatno izmijenio svoj izgled. To su sigurno posljedice naredbe carskog komesara kojom se dotrajale kućice moraju porušiti i grad regulirati. Iznenađuje da se u tako kratkom periodu moglo toliko učiniti, ali nije nemoguće, jer su to kuće od slabog građevnog materijala pa ih nije bilo teško srušiti, a i nove, koje su opet bile od naboja ili dasaka brzo sagratiti. I sada je u prostornoj kompoziciji grada reljef odigrao presudnu ulogu. Postojeća saobraćajna mreža također je utjecala na razvijanje kompozicione ideje, a ona se i nije mogla drugačije razviti nego što se razvila. Gradsko područje je zemljište sa živim ispresijecanim reljefom. Uzvišeni platoi razdvojeni su surducima koji se spuštaju prema Dunavu i koncentriraju u središtu grada. A središte se upravo zato tu i formira jer je vrlo blizu Dunavu, Vuki i kroz njega prolazi glavna cesta. Tako je idealno uspostavljena veza između prirodnih uvjeta i ekonomskih potreba. U središtu grada formiraju se sada i mali trgovi i to na raskrižju putova, ali je i sadržaj okolnih zgrada odigrao značajnu ulogu. To su nam poznate zgrade, jer ih često spominjemo. One su u razvitku grada i kasnijoj urbanoj organizaciji bile važan faktor pri očuvanju historijske jezgre i glavnog uličnog gabarita.

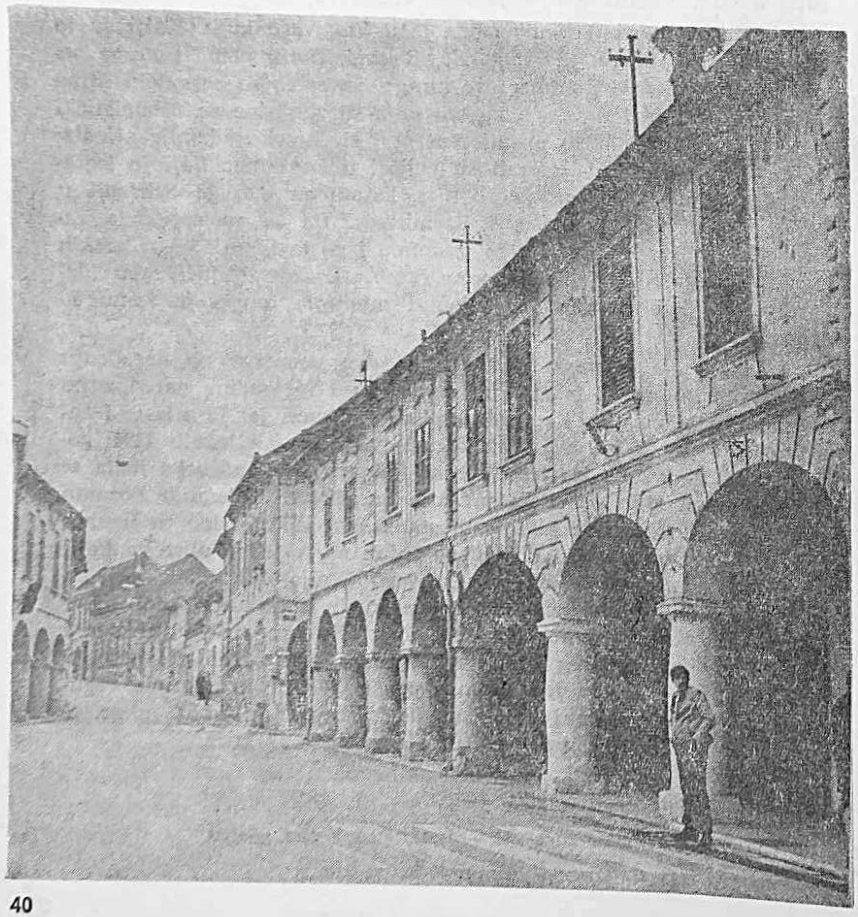

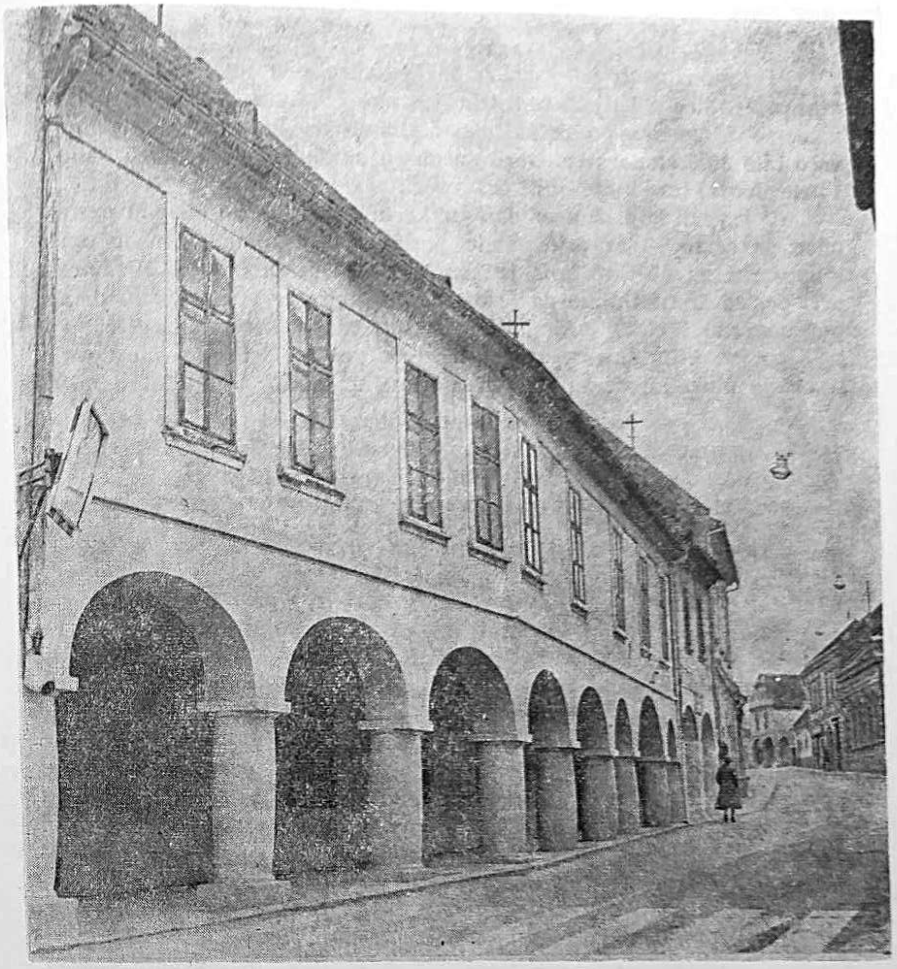

Te zgrade izražavale su ekonomsku snagu građana i u njima je bila koncentrirana najznačajnija trgovina. Ispod svodova izlagala se roba iznesena iz trgovina. Tada nisu postojali izlozi kao danas. Staklo je bilo vrlo skupo ,a kupac je želio robu vidjeti, opipati i izabrati. Zato se trgovalo uglavnom po ulicama, a u slučaju lošeg vremena svodovi su bili vrlo praktična zaštita.

Raste broj cehova, ali se stanovništvo ne povećava. Industrija se gotovo uopće ne razvija, tek nešto u Novom Vukovaru; dvije pivare koje su zapošljavale vrlo malo ljudi kao i svilana, jer je veleposjednicima trebala jeftina radna snaga na poljoprivrednim imanjima. Prema statističkim podacima iz 1808. godine u Vukovaru je bilo 4316 stanovnika; katolika 2604, pravoslavaca 1701 i 11 Židova.[74]

74 P. Belavić: Ibidem, str. 57.

Prema Homerovoj karti iz 1817. godine bilo je u Starom Vukovaru 24 ulice u kojima sam izbrojao oko 720 kuća. Ako u prosjeku uzmemo 5 članova po domaćinstvu vidimo da je u Starom Vukovaru bilo 3600 stanovnika. Obzirom da su uz domaćinstva bile i kalfe i naučnici taj broj može biti i nešto veći.

U legendi koju Homer daje uz kartu nije naveden nijedan naziv ulice pa ćemo se za orijentaciju poslužiti današnjom nominacijom i upozoriti na objekte koje je geometar u legendi označio. Već na prvi pogled konstatiramo da je osnovno formiranje vukovarskih ulica već završeno. Velikih promjena neće biti ni na kartama iz 1863. i 1891. godine, osim što se grad ekstenzivno proširio i tako nicale nove i ravnije ulice, ali će se kuće u ulicama mijenjati, i to znatno mijenjati.

Karta Trgovišta Stari Vukovar koju je izradio 1817. godine geometar Gabrijel Homer. Original u Arhivu Gradskog muzeja Vukovar.

Objašnjenje legende:

1. Područje crkve, samostana i posjeda samostana franjevaca koji administriraju župu
2. Rimokatolička osnovna škola
3. Pravoslavna crkva (grčko-pravoslavnih sljedbenika)
4. Njihova škola
5. Veliki trg
6. Mali trg na kojem se prodaju živežne namirnice
7. Nova općinska zgrada (magistrat)
8. Zidani most preko Vuke 50 hvati dug
9. Ruševine utvrda koje stoje iznad gostionic e»Zvijezda«
10. Gostionica »Zvijezda«
11. Crkveni vrt
12. Ljetnikovac gospodina inspektora Malonyaia
13. Kuća i posjed gospodina Najpara

ULICA JNA; započinje od Najparove bašče i ide do prolaza na Šloprongu (od njemačkog Schlachtbrücke, Schlahthaus = klaonica). S lijeve strane bilo je 18 kuća a s desne 28. Na kraju ulice s lijeve strane vidimo križ koji još i danas stoji, a s desne put prema njivama — današnja Ulica 12. IV 1945. godine.

Ispod Najparove bašče ucrtana je i njegova još danaspostojeća kuća (legenda broj 13) a zatim prolaz prema dunavskoj obali. To je danas put prema vodotornju. U Najparovoj bašči skoro 150 godina održavat će se obrtničke zabave. Na ovom dijelu podaljem od ceste nalazimo 4 kuće.

MAKSIMA GORKOG ULICA; izgleda uglavnom kao i danas, samo je crtež nešto pojednostavljen. S lijeve strane bilo je 26 kuća i odvojak prema dunavskoj obali. S desne strane 21 kuća i mali put do brijega ispod kojega je Radićeva ulica. Ulica završava kod prolaza, surduka prema Dunavu, tzv. Skelica. Kuće su imale prostrane vrtove. Na početku ulice, otprilike gdje je danas Gimnazija, ucrtan je crkveni vrt (legenda broj 11).

Na putu prema Gajevoj ulici prolazimo pokraj i danas postojeće samostanske gospodarske zgrade dolazeći na trg ispred katoličke crkve. Legenda broj 1. Kapelica sv. Ivana Nepomuka također je ucrtana, ali u legendi nije označena.

AUGUSTINČIĆEVA ULICA; u ovo vrijeme to je strma potpuno neregulirana ulica. S lijeve strane bilo je samo 3 kuće a s desne 2 koje su kasnije natkritim ulazom spojene. Kuće su bile pokrivene trskom a polovinom XX. stoljeća skinuta je trska i stavljen crijep. Nekada je to bila kuća tokara Majera a danas u njoj stanuju njegovi sinovi, kbr. 12 i 14. Kuća je aneksom vezana za kuću u Radićevoj ulici, i zadržala je stari gabarit, pa se izdvaja od današnjeg uličnog pravca. Na kraju ulice s desne strane vidimo Katoličku osnovnu školu (legenda broj 2).

GAJEVA ULICA; počinje, kako naziva Homer, od Maloga trga (legenda broj 6) i ide do parka pred katoličkom crkvom. S lijeve strane bilo je 17 kuća, a od osme vodi puteljak, današnje stepenice, u Strossmayerovu ulicu. S desne strane do odvojka prema Maršala Tita ulici, bilo je 4 kuće a u tom odvojku s desne strane 2, a s lijeve 5 kuća i gostionica »Zvijezda« (legenda broj 10). Iznad gostionice još uvijek vidimo ruševine staroga grada (legenda broj 9). Od toga odvojka do kraja Gajeve ulice bilo je još 8 kuća. Ulica je na karti ravno ucrtana ali ona nikada nije tako izgledala. Od stepeništa za Strossmayerovu ulicu skreće prema jugu i prati rub brijega iznad Augustinčićeve ulice. Većim dijelom uska je i strma.

STROSSMAYEROVA ULICA siječe i započinje iz Vladimira Nazora ulice i ide do podnožja samostanskog brijega gdje se sasvim približuje Dunavu. Na početku ulice s desne strane bile su 2 kuće, a onda neizgrađeni dio koji skreće prema Dunavu, zatim se ulica ispravlja i u pravilnom nizu nastavlja se još 15 kuća. Kod devete i dvanaeste kuće vidimo ucrtane neke objekte u dvorištu i put koji vodi u Gajevu ulicu. Kuće na lijevoj strani kontinuirano se nastavljaju, ima ih 17.

NAZOROVA ULICA; počinje od Malog trga i ide do Dunava. Desni krak rijeke Vuke više se ne ulijeva u Dunav, ušće je zasuto i nema otoka Alice ni mosta koji je išao na taj otok. Nizinski dio riječne obale koji dopire do ulice još je pod vodom, ali Vuka tu više ne teče. S lijeve i desne strane bilo je po 11 kuća.

LENJINOVO ŠETALIŠTE; prostiralo se od završetka Ulice Vladimira Nazora pa uzvodno Dunavom do Vukina ušća nedaleko Eltzova dvora. U pravilnom nizu bilo je 10 kuća s prostranim dvorištima.

TRG REPUBLIKE; je još podvodni dio ali je već rub nekadašnjeg otoka Alice prema dunavskoj strani naseljen, 4 kuće. Na zapadnoj, suprotnoj strani trga, nema nijedne kuće.

MARŠALA TITA ULICA; to je od davnina bila Glavna ulica. Počinje kod velikog mostá na Vuki (legenda broj 8) i ide do gostionice »Zvijezda« (legenda broj 10) današnje Škole učenika u privredi, odnosno Radićeve ulice. S lijeve strane, do Nazorove ulice, bilo je 5 kuća, među njima je i DOMUM NOVAM OPPIDANAM (legenda broj 7) koja je upravo u ovo vrijeme građena i izgleda da kada Homer radi svoju kartu (1817. g.) nije u potpunosti još ni završena, jer iznad portala nalazimo MDCCCXVIII godinu. Zatim dolazimo do Maloga trga (legenda broj 6) na kojem se, kako kaže Homer, prodaju živežne namirnice. S lijeve strane do kraja ulice bilo je još 13 kuća. Prvih pet su kuće s kolonadama. Na današnjem kbr. 19 bila je 1819. godine pošta. Neki vukovarski povijestničari smatraju da je pošta u toj zgradi bila i ranije, pa ako je tako onda je čudno što Homer nije označio u legendi svoje karte ovaj značajni objekt. Označio je i mnoge manjeznačajne objekte. I ovo je jedan podatak koji učvršćuje sumnju da pošta nije bila ovdje prije 1819. godine.

Na desnoj strani ulice od mosta (legenda broj 8) do današnje Teslине ulice bilo je 8 kuća, nijedna nije do danas sačuvana, a zatim do Zmajeve još 4 kuće, tada sve na kolonadama. Prema situaciji na karti izgleda da je postojao prazan prostor između treće i četvrte kuće, tj. gdje je danas pasaž. To je i vrlo vjerojatno jer je tu glavni protok kišnice koja se sliva iz gornjih dijelova grada. Za vrijeme velikih kiša i bujica visina vode ovdje dosegne i do 30 cm. Tu kuća nije mogla stajati i zato je napravljen pasaž, tj. kuće su u katnom dijelu spojene. Pažljivijim promatranjem krovišta iznad toga dijela vidjet ćemo da on nije u istoj ravnini s ostalim krovištem. I na fasadi se to primjećuje. Prema tome možemo zaključiti da je taj dio nazidan poslije 1817. godine.

Do kraja ulice bilo je još 14 kuća. Prve 3, Đurišićeva i dvije Bingulićeve, imaju kolonade — svodove. U te kuće ulaz je nekada bio s dvorišne strane. Bingulićeva i Đurišićeva kuća nisu bile jedna uz drugu. Između njih je prostor širine 80 cm, koji je kasnije natkriven, ali se razdvojenost sasvim jasno razabire i danas. Aneks Đurišićeve kuće koji ide u Zmajevu ulicu također je morao nastati poslije 1817. godine jer nije na karti ucrtan. Iako nije baš sasvim jasno nacrtano, ali gledajući arhitekturu ove tri kuće i poziciju koju imamo na Schraudovoj i Homerovoj karti možemo pretpostaviti da je krajem XVIII. stoljeća postojao još jedan sokak, bar naseljeni prolaz, između današnje Anrićeve i Maršala Tita ulice.

Interesantno, zašto Homer nije posebno označio i kuću na kraju ulice, danas broj 44 kada je to jedna od najstarijih i najljepših kuća barokne arhitekture staroga Vukovara.

TESLINA ULICA; od Maršala Tita ulice do Trga oslobođenja koji je na karti označen kao Veliki trg (legenda broj 5). Ta ulica nastaje upravo u ovo vrijeme jer ju na karti 1795. godine još ne nalazimo. S desne strane bila je samo jedna kuća i naseljeni put prema Vuki kroz koji je još 1795. godine tekao potok. S lijeve strane ulice imamo 4 kuće. Ulica nije išla kao što danas ide do Vase Pelagića ulice, već je završavala na spomenutom trgu.

RADIĆEVA ULICA; počinje od barokne zgrade na kraju Maršala Tita ulice i ide do Ulice JNA. S lijeve strane bilo je 47 kuća u vrlo pravilnom nizu. Kod petnaeste kuće vidimo odvojak prema katoličkoj crkvi, stepenice su izgrađene kasnije.

S desne strane bilo je 22 kuće. Kod druge kuće odvojak prema katoličkom groblju, stepenice također još nisu izgrađene. Iako je ovo vrlo stara široka ulica i među prvim naseljenim područjima tu nije izgrađen nijedan reprezentativniji ili bar čvršći objekt koji se zadržao do danas. Kuće su većinom razdvojene kolnim ulazima.

ŠENOINA ULICA; to je surduk koji blagom kosinom vodi iz Radićeve ulice prema Sajmištu. U ovo vrijeme bilo je u njemu s lijeve strane 3 kuće, a desna nije naseljena.

ALIJAGIĆEVA ULICA; počinje također s desne strane završetka Radićeve ulice. I to je surduk u kojem je s lijeve i desne strane pojedna kuća.

LIJEVA BARA; na karti je precizno ucrtano čitavo ovo područje, to je zaista »Fluentum Bara« između dva brijega. Na početku s lijeve strane su tri kućice: prva je Dorijatova trščara, a u nastavku još 2 kuće i na brežuljku (ljetnikovac gospodina inspektora Malonyaia« (legenda broj 12). S desne strane je u velikim razmacima 5 kuća. To su vjerojatno kuće u vinogradima, vincilirske. Na karti nije ucrtan potok koji je tekao Radićevom ulicom, čije je izvorište ova bara.

ANDRIĆEVA ULICA; počinje od Velikog trga (legenda broj 5) i izbija na Maršala Tita ulicu, točnije na gostionicu »Zvijezda« (legenda broj 10). S lijeve strane na početku nije bilo kuće, vjerojatno zato jer je tu još prije nekoliko godina zaokretao potok u Zmajevu ulicu, do ugla bilo je 8 kuća, a od ugla do »Bećarskog križa« (postavljen 1806. g. a još i danas stoji) nije bilo kuća.

Desna strana ulice znatno se razlikuje od današnje situacije, jer se ne prekida kontinuitet, iako vidimo puteljak do podnožja katoličkog groblja, upravo ispod kapelice se nalaze 2 kuće. U polukružnom nizu koji dopire do Radićeve ulice bilo je 13 kuća.

ZMAJEVA ULICA; smjer ulice se nikada nije bitno mijenjao, počinje od Ulice maršala Tita i do Velikog trga (legenda broj 5) odnosno ugla Andrićeve ulice bilo je 3 kuće. Između Đurišićeva (fasada na Ulici maršala Tita) i kuće opančara Bugarskog vidimo neizgrađeni prostor, dakle ankes Đurišićeve kuće nije dograđen. Od ugla Andrićeve do pravoslavne crkve bilo je 5 kuća, posljednja od njih, tik uz crkvu je srpska škola (legenda broj 4). Ulica dalje nastavlja u surduk, otprilike do polovine današnje Krašove, i tamo je još 11 kuća.

S desne strane, od kuće trgovca Justina Mihajlovića (?) do Velikog trga su u velikom razmaku 2 kuće. Između njih je još 1795. godine tekao potok, zato i jest tako veliki razmak. Dvorišna strana tih kuća dopire do

prolaza koji ide prema glavnoj ulici. Od Velikog trga do današnje Vase Pelagićeve ulice vidimo 3 kuće, a zatim do Sundučićeve 5 kuća. U surduku, danas Krašova, a tada vododerina između katoličkog i pravoslavnog groblja, bilo je 9 kuća.

MASARYKOVA ULICA; kuće postoje samo s desne, zapadne strane, 26 kuća.

SUPANČEVA ULICA; naslućuje se, iako nije naznačeno, da se u ulicu moglo ući i iz današnje Pelagićeve ulice, sasvim sigurno ne iz Gorana Kovačića ulice i da ide do Ulice Ognjena Price, kao i Masarykova i Preradovićeva. Ulica je dva puta presječena nenaseljenim prolazima koji izbijaju u Masarykovu, odnosno Preradovićevu ulicu. Kuće su odvojene kolnim ulazima i ispred njih je drveće, uglavnom orah.

SUNDUČIĆEVA ULICA; kuće su samo s jugozapadne strane, na usječenom dijelu prem Švapskom brdu u polukružnom nizu bilo je 18 kuća.

PELAGIĆEVA ULICA; od Zmajeve do Trga Rade Končara ulice ide polukružno, prati liniju Sundučićeve ulice, s lijeve jugozapadne strane bilo je 16 kuća, na padini prema Švapskom brdu.

Desna strana nešto je drugačija nego danas; odvojak prema Velikom trgu (danas Trg oslobođenja) krivuda u obliku slova Z, ne ravno kao sada, pa je i raspored kuća drugačiji. Do toga odvojka, današnja Ulica Nikole Tesle, bilo je 10 kuća, onda, prošavši 5 kuća, dolazimo do raskrižja prema Gorana Kovačića, Kačićevoj i Preradovićevoj ulici. Odavde se ulica blagom kosinom uzdiže prema današnjem Trgu Rade Končara, daljnje 3 kuće, ali je tada trg znatno drugačije izgledao, zapravo to i nije trg. Ulaz u Kačićevu ulicu je iz dva odvojka koji čine otok izgleda pravokutnog trokuta čija je hipotenuza dio Vase Pelagića ulice. Dalje ulica nastavlja smjerom koji ima i danas i na tom dijelu je 6. kolovoza 1812. godine postavio čarugdžijski ceh kameni križ, koji je kasnije prenesen u portu pravoslavne crkve gdje se i danas nalazi.

PELAGIĆEVA ULICA; od Zmajeve do Trga Rade Končara ulica ide goj kosini linije kao i danas, do Ulice Ognjena Price. S lijeve strane, počevši od trga, bilo je 24 kuće i odvojak u Silvija Strahimira Kranjčevića ulicu. To je slijepa mala ulica u kojoj je bilo samo 6 kuća, formira se upravo u ovo vrijeme i u daljnjih 150 godina neće se promjeniti.

S ove, lijeve, strane bila su i dva nenaseljena odvojka, jedan u Supančevu a drugi u Masarykovu ulicu. Tu je ulica znatno proširena.

S desne strane na početku ulice vidimo dvije velike dugačke kuće bez bašča bočno okrenute prema ulici. Te kuće još i danas postoje, nalazimo ih na kartama iz 1863, 1891. i 1926. godine, ali spojene u gostionicu »Beli golub« u koju se ulazi s Trga Rade Končara. Dalje u nastavku ulice u pravilnom nizu ima još 12 kuća, ali ta desna strana ne ide kao lijeva do Ulice Ognjena Price, već završava kod današnje Ulice srijemskog fronta, dakle nešto je kraća od suprotne strane.

KAĆIĆEVA ULICA; kao što smo već objasnili ima dvostruki prilaz. Na početku ulice s desne strane bilo je samo 3 kuće i odvojak prema Vuki koji okomito izbija na Ivana Gorana Kovačića ulicu. Od tog odvojka ulica se strmo uspinje i ravnom linijom izbija na Ulicu 1. maja. U tom dijelu bilo je 11 kuća.

Lijeva strana prati u obliku potkove liniju podnožja Milova brda i vrlo je gusto naseljena: 21 kuća.

MILOVO BRDO; na njemu je bilo samo 4 kuće zabatno okrenute gradu.

ULICA 1. MAJA; u ovo vrijeme je slabo naseljena. Počinje od Trga Rade Končara, dakle ne kao danas, i dopire do Bogdanovačkog dola. S desne strane tek od Male ulice bilo je 3 kuće. Lijeva strana je više naseljena, ali, je i u njoj samo 12 kuća. To je duga i široka ulica seoskog tipa. Ispred kuća nalaze se stabla oraha i dudova.

TUCOVIĆEVA ULICA; od Trga oslobođenja u ravnoj liniji ide do Vuke. S desne strane bilo je 6 kuća čije bašte dopiru do puta kojim je nekada tekao potok. Lijeva strana je nešto drugačija nego što je danas, bilo je 8 kuća, ali će uskoro prve dvije biti srušene da se izravna gabarit Ulice Nikole Tesle.

GORANA KOVAČIĆA ULICA; počinje od današnje Tucovićeve i ide do Vukine ulice tj. do surduka koji izbija na Ulicu 1. maja. S desne strane bilo je 35, a s lijeve 37 kuća. U ovo vrijeme ulica je zapravo počimala od Trga oslobođenja pa je i Tucovićeva ulica bila sastavni dio ove ulice. To je loše regulirana krivudava i kosa ulica bez korištenja konstruktivnih mogućnosti terena.

1817 — 1863.

U daljnjem razvoju gradskih ulica i izgradnji kuća presudnu ulogu odigrao je veliki požar koji je izbio 2. srpnja 1822. godine. U tom požaru izgorjelo je u Starom Vukovaru 327 kuća i 600 zgrada.[75] O toj katastrofi imamo mnogo podataka pa pogledajmo one najinteresantnije. Autentične podatke ostavio nam je varoški notar Demeter u zapisničkoj knjizi. Opis je kratak i dinamičan a time i zanimljiv pa ga donosimo u cijelini: **Toga dana u deset i pola sati uvečer varoški prisežnik Vaso Antonijević opazi idući svojoj kući, da je kuća Jove Kvaića jarko osvetljena. Misleći da ovo svijetlo dolazi od upaljenih svijeća susjeda Davida Stojanovića on na to nije obraćao pažnju. Kada je ali vidio da svijetlo postaje sve jače, Vaso pažljivo osmotri i ustanovi da je Jovina komora u plamenu. Antonijević smjesta pojuri do općinske kuće i uzbuni varošku stražu. Staražari opališe puške, a dobošar udri u bubanj. Doskora nagrnu građani sa svih strana, uzbuni se čitav grad i počeše gasiti vatru. Međutim u tren oka zahvati plamen Gvaićevu kuću, staju i drvarnicu te kuću Ane Salić, Matije Fabri i Johana Dasa. Požar se nevjerovatnom brzinom raširi u tri pravca i to prema pijaci. Prije no što bi čovjek mogao pomisliti da je to moguće, bili su Alica, Slezija i Buđa ispod varoške kuće u moru plamena. Požar se toliko razmahao, da nije bilo moguće doprijeti ni do Vuke, ni do Dunava. Vatra je bjesnila sve jače i jače. Od Šlezije raširi se preko kuće Sofije Ćirić na glavnu pijacu i prodre kroz tijesan prolaz Kazandžijski sokak. Stanovnici ove ulice pobjegoše glavom bez obzira pošto o nekom gašenju vatre nije moglo biti ni govora. U plamenu nisu bile samo neke kuće, već su gorili čitavi sokaci. Vatra se proširi i u pravcu ulice ka Bogdanovcima a preko gostionice »Magazin« u pravcu Vuke. Čitav je Stari Vukovar bio plameno**

75. P. Belavić; Ibidem str. 38.

more. Požar nije poštedio ni neke dvokatnice na pijaci. Tek u zoru 3. srpnja moglo se sagledati grozna nesreća, koja je zadesila Stari Vukovar. 307 stambenih zgrada s inventarima i sa svim svojim ekonomskim objektima palo je žrtvom katastrofe. Čitava Alica do kuće Johana Nusera, čitava pijaca do gostionice »Zvijezdi«, Šlezija do kuće Matije Oršića, Kazandžijski sokak do doma Mije Oršića, Carugdijski sokak do Joke Judurčića, ispod brda do Vase Drulića i Sofije Sanić, do Geogrgija oca Mihajla Đokanovića bile su pusto garište. Isto tako Anđeoska Mahala od Dionizija Plavšića do Petra Bećarevića. Ispod Vuke oba reda kuća do Franje Bartulovića i Pavla Pajakovića, pa ulica od »Magazina« do Pavla Kockara. U pepeo se pretvoriše: srpska škola, varoške gostionice: virtshuzi Stern, Magazin i Karpfen zatim kod »Zvijezde« se nalazeća jevrejska iskuvaona sa svim stajama i šupama.[76]

Podaci koje iznosi Belavić u knjizi Crtice iz prošlosti Vukovara uglavnom se podudaraju sa citiranim opisom, ali Belavić donosi mnogo više podataka navodeći još nekoliko požara koji su izbili te iste godine. Nema potrebe navoditi ih jer rezultat ove katastrofe iznijet je na početku odlomka.

U samostanskoj kronici nalazimo da je te godine bila velika suša. Imajući to na umu i opis kako se vatra brzo širila možemo zaključiti da su izgorjele kuće od drveta ili trščanih krovova. Osim 9 kuća u centru grada izgorjele su uglavnom sve ostale. Nisu izgorjele samo katnice na arkadama jer su bile zidane opekom.

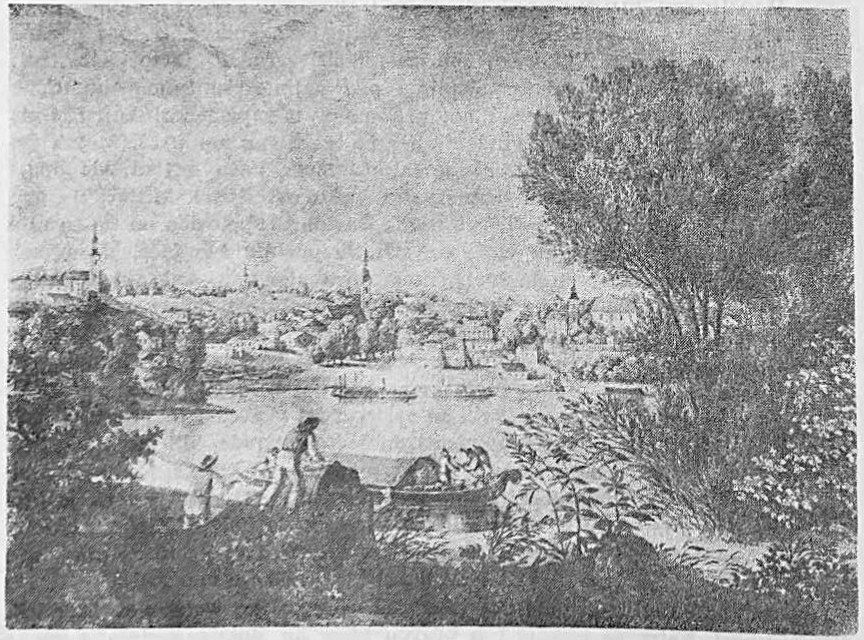

76. A. E. Brlić: Požarne katastrofe u Vukovaru, str. 10-11.

Slika je rad austrijskog slikara Jakoba Alta (1789 — 1872.) i predstavlja Vukovar oko 1820. godine. Izvedena je u litografskoj radionici Kumikca za ilustrativno izdanje »Put Dunavom kroz Srijem«.

No, to je više austrijski nego srijemski pejsaž. Na slici su jedino crkve točno locirane, s lijeva na desno: katolička crkva, ali karakteristike objekta nisu dobre. U toj crkvi je 19. srpnja 1819. godine u pet sati poslije podne u narodnoj igri prikazan »Josip sin Patriarke« kojega je napisao Iranjevac Grga Csevapovich, doktor »mudroznanja«.

U daljini na brijegu vidimo na starovukovarskom katoličkom groblju kapelicu koja je sagrađena 1714. godine. Kapelica nije imala odvojen toranj, već sasvim mali drveni na krovu. Ova kapelica, sv. Roka, izgorjela je 1921. godine.

Pravoslavna crkva je najtočnije locirana, pravac istok — zapad, ali je toranj gotički, a ne karakteristične srpske crkvene arhitekture.

Toranj crkvice kraj Eltzova dvora u Novom Vukovaru sasvim je pogrešno nacrtan; on je na južnoj, a ne na sjevernoj strani.

Kuće su šematizirane i proizvoljno razmještene. Gdje su ulice? Most? Vuka?

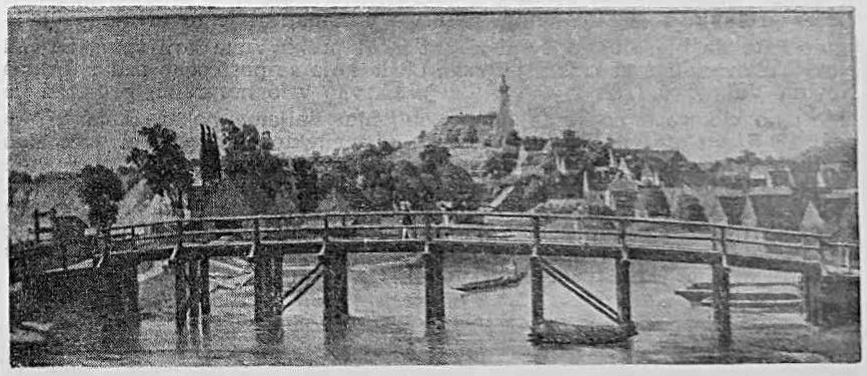

Na ovoj velikoj slici koja se čuva u Gradskom muzeju u Vukovaru u prvom planu vidimo drveni most preko Vuke i s lijeve strane mosta pristanište na Dunavu, to je otprilike gdje je i danas most kod Veslačkog kluba i nekadašnje pristanište. Na desnoj obali Vuke ispred kuće vidimo razbacane grede. Pogledajmo sada još jednom Altovu sliku, na njoj također vidimo na obali hrpu trupaca a uz obalu dva broda ili splava natovarena gredama. Pretpostavljam da su to splavari koji dolaze Dravom čak iz Slovenije. Dovozili su jelovu i borovu građu, jer kod nas je bilo samo hrastovine. To je za potrebe gradnje i brodogradnje. Već polovinom XVIII. stoljeća postoji brodogradilište, a početkom XIX. stoljeća nastaje ovdje i jedno velepoduzeće; u 1861. godini izgrađeno je u Vukovaru 24 velika broda, 16 srednjih lađa i 300 čamaca.
Iza ovih kuća vidimo šumicu, to je Alica — upravo gdje je nekada tekla Vuka. Na brijegu je katolička crkva i franjevački samostan. Arhitektonski je i jedan i drugi objekt vjerno naslikan. Kuće ispred crkve su u Ulici Lj. Gaja, a ispod crkve, što tek naziremo, je Ribarska, odnosno današnja Strossmayerova ulica. Na slici se ne može zaključiti odakle teče Vuka pa to inicira sumnju i u ostali raspored.

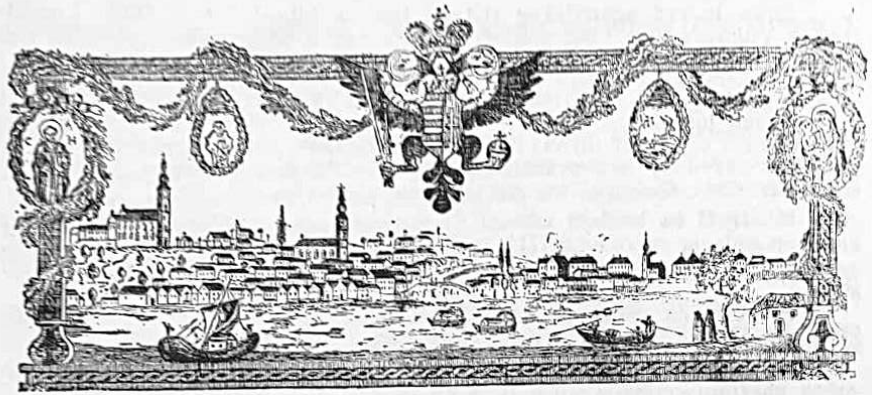

Zaglavlje cehovske diplome izdane vukovarskom majstoru Nikoli Vitasu 1825. godine.

(bakrorez — Arhiv SRH Zagreb)

U prvom planu vidimo brodove i vodenice na Dunavu a strelica pokazuje smjer kretanja vode. Vuka nije precizno ucrtana, ali je to učinjeno vjerujatno zato da bi se vidio lijepi zidani most preko Vuke koji spaja Stari i Novi Vukovar. Ispred mosta je niska obala koja se postepeno uzdiže prema Novom Vukovaru. Tok rijeke Vuke je likovno vrlo nespretno prikazan pa osjećamo slikarovo naprezanje da zaobljenim linijama pokaže kako rijeka teče na lijevu stranu. Prema razmještaju arhitektonskih objekata možemo naslutiti konfiguraciju zemljišta, ali ne i urbanu organizaciju grada. Kuće su potpuno proizvoljno namještene s namjerom da se dobije utisak grada. Čak i kad znamo da je požar prije tri godine opustošio grad ne može nas zadovoljiti ovako oskudna likovna dokumentacija. U Starom Vukovaru se osim crkava ne mogu odrediti pojedine zgrade. Ulice se uopće ne mogu odrediti jer čine jedinstveni skup kuća.

I ova slika je jedna od 13 krajobraza koji su se nekada nalazili u Eltzovu dvoru. Nastala je polovinom prošloga stoljeća i prikazuje Vukovar, ali se vrlo teško orijentirati. Da li je to pogled sa katoličkog grblja u čijem podnožju je Klozerski sokak (današnja Andrićeva ulica) ili je to neka druga ulica ne bi mogli pouzdano tvrditi. Jedino se može identificirati crkvica u Novom Vukovaru, Eltzov dvor i Županija, a sve ostalo je neizvjesno. Neizvjesno je i pitanje autora tih slika. Prema načinu rada izgleda da se radi o trojici autora.

litetniju izgradnju i ubrzale razvitak grada. Rezimirajmo ih ukratko još jednom; u požaru 1687. godine nakon odlaska Turaka od 500 domova ostalo je samo 44. austrijskom reokupacijom grad se nesumnjivo drugačije razvijao i obrzo su nicale nove i ljepše kuće. 1777. godine imao je već 700 a 1795. 1000 kuća. Nakon kuge 1795. godine zbog opasnosti daljnje epidemije po nalogu carskog komesara srušene su uske krivudave i blatnjave ulice i trošne kuće. I prije požara 1822. godine grad je opet imao oko 800 kuća i blizu 4000 stanovnika.

U velikom požaru 1822. godine izgorjele su skoro sve kuće u ulicama užeg i šireg centra. Ali iz svih tih katastrofa nicao je pomlađeni grad, prostorno širi, arhitektonski i urbano bolji. Županijski geometri izrađuju regulacionu osnovu, a građani se vrlo brzo oporavljaju i zidaju nove i ljepše domove. Život se nastavljao.

U arhivi srijemske županije iz 1822/3. godine nalazimo 150 molbi vukovarskih građana koji traže gradilišta[77].

Pogledajmo nekoliko onovremenskih likovnih prikaza i opisa grada: zaglavlje cehovske diplome izdane u Vukovaru 1825. godine majstoru Nikoli Vitasu. U putnom vodiču »Pratioc pri plovidbi Dunavom od Beča do Crnog mora« kojega je sastavio J. Hehla 1836. godine nalazimo:

Vukovar, trgovište u sriemskoj županiji ima 5400 žitelja, na desnoj obali Dunava, a na utoku Vuke u Dunav, ima jednu kotoličku i dvie srpsko-pravoslavne crkve, Franjevački samostan i vrlo lijep županijski dom. Vuka koja trgovište protječe, dieli ga u desno ležeći Stari grad i na lievoj strani ležeći kosnije nazvani i manje ugledni Novi grad. U vukovarskoj okolici dobiva se mnogo svile[78].

Iskustvo nas poučava da moramo prema dokumentima biti vrlo kritični. I u ovakom šturom opisu imamo krivi podatak. U Vukovaru 1836. godine nije bilo dvije pravoslavne crkve.

1831. godine zaustavio se u Vukovaru prvi parobrod koji je išao iz Požuna u Zemun, a prvi je iz Vukovara krenuo 26. veljače 1833. godine.

Na velikoj uljenoj slici koja se nalazi u Gradskom muzeju u Vukovaru, vidimo s lijeve strane mosta prvo prostanište na Dunavu. Taj most sagrađen je 1847. godine kada i parobrodska agencija[79]. Prilikom regulacije Vuke 1972. godine oko desetak metara zapadno od današnjeg mosta kod Veslačkog kluba otkopani su široki zidani temelji koji su vjerojatno bili prilaz mostu. Slika je vrlo interesantna, pogotovo za naše potrebe jer je više deksriptivna nego kvalitetna. Slika nastaje oko 1850. godine.

To je vrijeme brzog razvitka zanatstva i sporog razvitka industrije. U popisu koji sastavlja magistrat 1850. godine nalazimo 35 vrsta zanatlija; ukupno 400 zanatlija i 80 trgovaca. A u popisu stanovništva 1869. godine možemo samo na teritoriju grada naći 1272 lica zaposlena u industriji i obrtu[80]. Ukupno je bilo 8050. građana. Uz ekonomski napredak javljaju se i kulturne potrebe: 1851. godine prva bolnica, 1860. brzojavni ured, 1861. gostuje u Vukovaru Srpsko narodno pozorište iz Novog Sada, 1867. Ignac Mederšicki osniva štampariju, 1869. osnovano je srpsko pjevačko društvo »Javor« a 1870. hrvatsko pjevačko društvo »Dunav«.

---

77 Državni arhiv Zagreb, Spis broj 89.
78 Podatak iz Sriemskih novina od 27. IV 1907.
79 Belavić: Ibidem str. 67.
80 J. Cazi: Vukovar u klasnoj borbi, str. 407.

Time smo već zašli u drugu polovinu XIX. stoljeća kada će Stari i Novi Vukovar postati jedna općina. Do 1873. godine Stari i Novi Vukovar su odvojene općine pa smo ih tako i pratili u njihovu razvoju. Ovo povezivanje nije unijelo nikakve bitne promjene u arhitektonskom i urbanističkom razvitku grada. Njihova razdvojenost je uvjetovana prvenstveno prirodnim faktorima, rijekom Vukom i zaleđem a taj se i sada nije izmijenio. U političkom i administrativnom smislu kao i u cijeloj Hrvatskoj to je period Bachova apsolutizma pa je službeni jezik i u Vukovaru njemački, ali se gradski zapisnici vode hrvatskim jezikom.

Nekih promjena bilo je u kvalitetu gradnje, ali samo u užem gradskom centru. Sada se grade zidane katnice koje teku paralelno s cestom. Na taj način šire pročelje omogućilo je u prizemlju otvaranje većeg broja dućana. Gornje prostorije služile su za stanovanje, prostrana dvorišta za magazine, šupe, štale i drugo. Skoro u sve kuće u glavnoj ulici moglo se ući s dvorišne strane. Pročelja, jedno uz drugo, prilagođena su sasvim gradskom ambijentu.

U ostalim ulicama koje izlaze na Radićevu i Maršala Tita ulicu bio je vrlo sličan tip gradnje, ali katnica nije bilo, većinom prizemnice zidane od čvrsta materijala. I one se fasadom protežu paralelno s ulicom, ali većina kuća nije priljubljena jedna uz drugu. Između njih su široke kapije koje omogućavaju kolima ulaz u dvorišta.

Kuće na Švapskom brdu i ulicama izvan užeg trgovačkog centra postavljene su okomito, zabatom prema ulici jer je na taj način kolni ulaz širi. U koliko nije tako, dobile su s granične dvorišne strane produžetak — aneks, tlocrt u obliku slova L ili »na lakat« kako se ovdje kaže. Sve kuće imaju prostrana gospodarska dvorišta i bašče. Građene su pretežno od naboja ili ćerpiča. To nije vodoplavno područje pa je njihova trajnost na ovakovu terenu velika. Mnoge su sačuvane do danas i tako preživjele stotinu i više godina. Krovovi su dvoslivni od trske, ali se trska sve više zamjenjuje crijepom. U tom gradskom predjelu još uvijek imamo vrlo mnogo kuća u kojima su osnovni zidovi od naboja, ili je samo frontalni zid zamijenjen opekom i krovište pokriveno crijepom.

Ovo je vrlo gruba i neprecizna tipska podjela, jer će o tome biti riječi u posebnom poglavlju, ali se o stilskim karakteristikama ne bi ni moglo govoriti. Kuće su djela domaćih majstora, zidara i tesara koji su naprosto slijedili tradiciju, unosili nešto novo prema zahtjevu investitora a ne svojim individualnim specifičnostima pa utvrđivanje autorstva graditelja je bez značenja.

Prvu gruntovnu kartu s rasporedom parcela zemljišta na gradskom području imamo od 30. studenog 1856. godine. Mapa je rukom rađena, ali bez oznake tko ju je radio, samo dvojica odbornika: Mathias Luževich i Nikolau Schild svojim potpisima jamče da su parcele na skici točno ucrtane. Područje Starog Vukovara podijeljeno je na 1394 parcele. Parceliranje započinje od glavnog mosta na Vuki s desne strane (područje današnjeg Radničkog doma je parcela broj 1) i proteže se do Petri Skele, točnije do prolaza prema klaonici, zatim se lijevom stranom vraća do mosta na vodoplavno područje današnjeg Trga Republike. To je posljednja parcela, broj 1394 — tzv. Alica.

Ova katastarska izmjera prati stanje koje smo vidjeli na Homerovoj karti iz 1817. godine, ne u pogledu vlasništva, već u urbanističkom rasporedu ulica. Nastupile su i znatne izmjene kao nužni slijed započete izgradnje

nakon požara. Ulice postaju šire i ravnije izvedene po određenom planimetrijskom sistemu, a ne kao rezultat sukcesivne izgradnje. Nestalo je uskih, kratkih, krivudavih uličica. Teslina izbija ravno na Vase Pelagića ulicu. Reguliran je prilaz Kačićevoj i Sundučićevoj ulici, a tom regulacijom proširio se prostor na današnjem Trgu Rade Končara i tako stvorio trg. Nivelirana i izravnana je i Andrićeva ulica otvaranjem prolaza do podnožja katoličkog groblja. Ulica Vladimira Nazora izbija sada ravno na Dunav · Lenjinovo šetalište na kraju kojega vidimo dvije posebne parcele; 1361 i 1362, to su pristanišni prostori, ali most nije ucrtan iako je već u to vrijeme postojao. Iz Nazorove ulice s desne strane vodi jedan odvojak, slijepa ulica — Ćoravi sokak — današnja Reljkovićeva. Ona će izbiti na Strossmayerovu ulicu u kojoj već vidimo i dva prolaza prema Dunavu — sokačića koji će ostati do danas.

Na ovoj karti nisu ucrtani objekti, već samo parcele, ali po omeđivanju i numeraciji vjerujem da na tim parcelama nastaju u ovo vrijeme i neki objekti čiju izgradnju ne možemo točno datirati; na primjer na parceli 1128, tu gdje je danas Gimnazija, bio je žitni magazin, a u uličnom dijelu uz njega poznata općinska gostionica »Kraljević Marko«, kasnije kuća Buhpinter srušena 1893. godine prilikom izgradnje Gimnazije. Na k. č. 1235. bila je škola, a oko te parcele je veliki neisparcelirani prostor koji je nastao vjerojatno poslije velikog požara 1822. godine u kojem su izgorjele sve kuće u Gajevoj ulici.

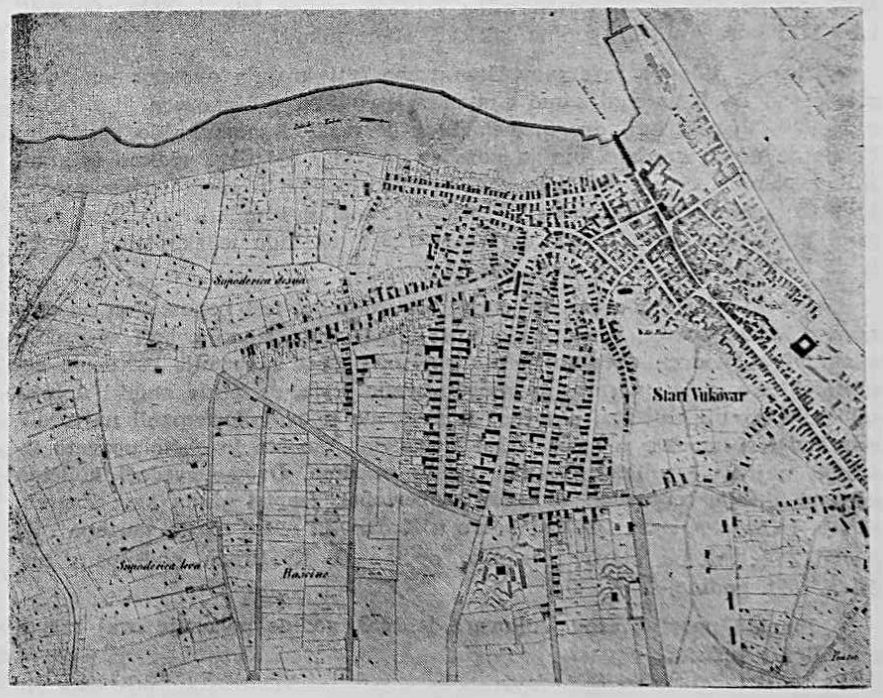

Mapa Starog Vukovara iz 1863. god. Geodetski arhiv mapa Zagreb

Karta je prilično nepregledna pa je sve to i teško pratiti, zato pogledajmo mape iz 1863. godine[81]. To je prva temeljna katastarska promjera Trgovišta Vukovar. Izvršio ju je Franz Sumor geodetski mjernik prvog razreda, a izrisao i proračunao mjernik trećeg razreda Kovačikon. Gradsko područje Starog i Novog Vukovara sa svim tada postojećim objektima ucrtano je na kartnim listovima broj: 4, 5, 6, 7 i 8. Svi listovi su rukom crtani. Ulice još nisu imenovane i u službenim aktima magistrata nalaze se samo pučki nazivi: Šlezija, Surduk, Donja mala, Dunavski sokak, Šapudl, Glavna ulica itd. ali i to vrlo rijetko, jer ako se radi o prenosu vlasništva spominju se samo katastarske čestice ili ime vlasnika i kupca bez oznake ulice u kojoj se objekt nalazi. Gruntovne knjige još nisu ustrojene.

Redosljed katastarskih čestica teče ovako: k. č. broj 1 je pristanište, dakle ne isto kao na karti iz 1856. godine, zatim uz Dunav pa prema centru grada, ulicom Gorana Kovačića — Radićevom — JNA ulicom — Bara — Švapsko brdo — Supoderica Desna i Lijeva — Bašćine do k. č. 2538. Takav slijed zadržat će se i na kartama iz 1891., 1926. i dalje. Naravno, doći će do dijeljenja mnogih čestica, rušenja starih i izgradnje novih objekata a time i stvaranja novih ulica u širem gradskom području.

Za proteklih pedeset godina, u periodu snaženja i razvoja cehova, grad je brzo rastao. 1817 godine imao je oko 3600 stanovnika, 1835. godine oko 6000[82] (izgleda da su ovdje ubrojani i stanovnici Novog Vukovara) 1850. godine bilo je 5676 stanovnika [83], 1866. godine bilo je 5820 stanovnika i 1125 kuća[84] a 1869. godine čak 8050 stanovnika[85].

Što se tiče broja stanovništva treba biti krajnje oprezan jer često nije jasno da li se radi samo o stanovništvu Starog Vukovara ili zajedno s Novim Vukovarom, drugo; nekada nije svaki stanovnik bio građanin. Primanje novih građana bio je poseban pravni čin kojega vidimo iz gradskih zapisnika. Stanovnik koji je želio biti primljen u savez općine morao je podnijeti molbu, posjedovati u gradu imetak i uplatiti posebnu novčanu pristojdbu koju je odredio magistrat i tek tada je skupština odlučila da li će biti primljen u savez općine.

Mesto Stari Vukovar tergovište od stoljetija, leži neposredno na desnom Bajeru Dunava, u kome do šest hiljada duša stanuje, koji se većom stranom trgovinom obertnostjam malo pako čast sa zemlje culturom zanima. Mesto naše od same prirode pozvano jeste, da može stupiti u broj odlični i znatni Obština, što je ovo ne samo u ovoj Podžupanii najveće i odmjenije, nego ovo u celoj našoj Krunovini kao što je obšte poznato izmegju najveći i odlični Obština mesto zauzima. Ovome svedoći količina njegovi žitelja, tergovina, radinost i obertonst, jer tri grada kao: Zagreb, Fiume i Ozsjeka, naša Obština pervo u Krunovini našoj mesto zauzima . . .
(izvadak iz Molbe starovukovarske općine C. K. Uredu podžupanskom, 26. X 1851. godine)[86].

Planski nacrt Starog Vukovara iz 1863. godine pokazuje ovaj raspored ulica i kuća:

81 Geodetski arhiv mapa Zgb, arh. br. 226
82 Podatak iz Gradskog muzeja Vukovar — soba građanske klase i cehova
83 Belavić: Ibdiem str. 57.
84 V. Sabljar: Miestopisni riečnik Dalmacije Hrvatske i Slavonije
85 J. Cazi: Vukovar u klasnoj borbi str. 401.
86 Arhiv Gradskog muzeja Vukovar

MARŠALA TITA ULICA: od mosta do Nazorove ulice, krećući lijevom stranom, bilo je 8 kuća. To su već u ovo vrijeme zidane katnice. Kuće su jedna uz drugu frontalno okrenute ulici, a s dvorišne strane (današnjeg Trga Republike) imaju magazine, štale i ulaz u dvorišta. Od tih kuća do danas sačuvale su se samo dvije: Domus oppidana i uz nju dozidana katnica i desni trakt koji ulazi u Nazorovu ulicu. U toj kući na katu je bio hotel »Central« a u prizemlju trgovine. Kuća je vlasništvo vlastelinstva, ali se naziva Petrovich Haus.

Pokraj Magistrata je uski prolaz prema Trgu Republike. U tom prolazu s lijeve i desne strane je po jedna duga i niska kuća. I te kuće su sačuvane do danas.

U nizu kuća s kolonadama; treća i četvrta kuća sad su spojene u jednu k. č. — 139. To su sada kuće Alekse Paunovića pa je, pretpostavljam prelaskom u njegovo vlasništvo izvršeno i ovo spajanje. Na fasadnom dijelu se to vrlo lijepo vidi, a i podovi katnog dijela nisu u istoj visini. Stupovi prve kuće (4 komada) imaju podnicu, a ostali ne. Ispod prvog prozora na katu, pokrivena žbukom, je spomen — ploča kojom Paunović obilježava svoje vlasništvo.

Uz njih je tijesno priljubljena kuća limara Ensimingera. To je posljednja kuća s arkadama. Iza nje je slobodan neizgrađen prostor, k. č. 140. Pretpostavljamo da se preko ovog dijela nekada moglo ulaziti u ove kuće s dvorišne strane. To je možda i odgovor na pitanje kako su ako su ulazile diližansne kočije u poštansku zgradu. Do kraja ulice bilo je još 6 kuća, među njima i kuća Srpske pravoslavne opštine — kbr. 27, koja nastaje sudeći po arhitekturi koncem XVIII. stoljeća. Nekontinuirano zatim dolazimo do gostionice »Zvijezda« uz koju su bile 3 male kuće od kojih dvije još i danas postoje.

S desne strane na početku od samoga mosta prva je tzv. »Švicarska«, imamo 5 kuća koje su nešto uvućene (na današnjem broju 4 bila je oko 1850. godine apoteka Kirchbaum) a ostale 3 prate gabarit s arkadama na prostoru od Tesline do Zmajeve ulice. Sada je na tom prostoru 5 kuća jer je katni dio između treće i četvrte kuće spojen i tako dobiven pasaž. Prilaz tim kućama s dvorišne strane nešto je kompliciraniji jer su izgrađeni brojni aneksi, ali je još uvijek moguć. Slijedeće 3 kuće, k. č. 185, 184, 183 su već dobro poznate kuće na kolonadama. Iza njih dolazi još 9 kuća uvućenih koliko je širina prolaza ispod kolonada, a na liniji gabarita početka ulice. Druga kuća nakon kolonada, k. č. 177 obitelji Jovanović koji su pravili valjani tekstil (čohari) je tipične barokne konstrukcije i nastaje koncem XVIII. stoljeća.

Do kraja ulice, kontinuitet je prekinut kao i na lijevoj strani, još je 4 kuće, premda bi logičnije bilo da one pripadnu ovom vrlo lijepom trgu, koji doduše nikada u razvoju grada nije bio trg, iako je to i prostorno i arhitektonski. Na njemu kroz stoljeća stoji nekoliko značajnih i lijepih objekata: gostionica »Zvijezda« i tzv. Poićeva kuća. Tu na sredini trga bio je sve do 1960. godine bunar iz kojega se opskrbljivalo pitkom vodom obližnje stanovništvo, a on je diktirao i cirkulaciju trgom.

RADIĆEVA ULICA, gotovo sve kuće postavljene su okomito, zabatom prema cesti i između njih je razmak. Prostrana izdužena dvorišta protežu se do ruba brijega i u njima su nazidani brojni prateći objekti: šupe, štale, ambari, radionice itd.

S lijeve strane bilo je 44, a s desne 50 kuća. Sada postoje zidane stepenice prema rkt. groblju i crkvi. Na kraju ulice je zidani križ od kojega ulica zaokreće ulijevo.

Taj mali preostali dio do Ulice JNA u kojem je s lijeve strane 4 a s desne samo 3 kuće (postoji i danas) bio je nekada posebna ulica tzv. Vratolom i pod tim imenom ga već nalazimo u gradskim zapisnicima.

U Radićevoj i Maršala Tita ulici u ovo vrijeme već postoji kaldrma. To je tzv. »carski drum« o kojemu se brinula slavna Kraljevska podžupanija«. Pločnici nisu izgrađeni.

ULICA JNA; s lijeve strane uz Najparovu kuću (postoji danas) usmjereno prema novom putu bilo je 4 kuće od kojih se ulica približuje glavnom drumu i kuće teku paralelno s cestom. Do kraja je još 18 kuća.

S desne strane na samom početku ulice je spomen — kapelica iz 1853. godine a iza nje bregovit prostor u čijem podnožju je samo 1 kuća. Do ceste koja će biti Ulica 12. IV. 1945. sada su samo 2 kuće. Tada gabarit kuća zauzima paralelni pravac s cestom, i do kraja ulice bilo je još 29 kuća. Vidimo i široki put, današnju Ulicu narodnih mučenika, na kojem su samo 3 kuće.

MAKSIMA GORKOG ULICA; gdje su 1817. godine bili crkveni vrtovi sada imamo kućama izgrađeno područje. Na početku ulice s desne strane je gradska gostionica »Kraljević Marko«, a ispred nje dvokatnica žitni magazin, do kraja ulice još 15 kuća. Lijeva strana do križa, koji opkoljen sokacima izgleda kao otok s dvije kuće, izgrađeno je 16 kuća, a tada se ulica račva na lijevi krak prema Dunavu koji stvara posebnu ulicu u kojoj je s lijeve bilo 10, a s desne strane 8 kuća. Desni krak ide uz podnožje brijega i zato je skoro nenaseljen, tek pri kraju samo jedna kuća.

Na sjednici općinskog zastupstva vukovarskog 19. studenog 1878. godine odobreno je prosijecanje prolaza »Mala skela« (Skelica) prema Dunavu, a zemlja je upotrebljena za nasipavanje Vuke.

AUGUSTINČIĆEVA ULICA; s lijeve strane odmah na početku sada su samo dvije kuće, a s desne 3 kuće i 3 aneksa koji su spojeni s kućama u Radićevoj ulici. Brijeg nije tu tako strm da se ta veza ne bi mogla održati. Posljednje 2 kuće već smo vidjeli ucrtane na Homerovoj karti i opisali ih. Ulica je još uvijek potpuno neregulirana, cesta bez kaldrme i bez pločnika. Na ledini s desne strane na kraju ulice je škola koju su sagradili franjevci polovinom XVIII. stoljeća.

GAJEVA ULICA; s desne strane do odvojka za Maršala Tita ulicu samo je na uglu jedna kuća, ostala 4 objekta su aneksi kuća iz Ulice maršala Tita. U produžetku ulice bilo je još 7 kuća.

S lijeve strane u velikim razmacima do stepenica za Strossmayerovu ulicu imamo 8 kuća. Posljednja kuća je židovska škola sagrađena 1857. godine. U stepenišnom odvojku je kuća krojača Krečia i 2 manje kuće iznad kojih je stari židovski hram. Ulica tada skreće desno i na uglu su 2 kućice (postoje još i danas), kbr. 27 i 29 i veći naseljeni prostor sa 2 kuće gdje je nekada bila rezidencija franjevaca, sada kbr. 31.

Uzvišeni predjel kojega opkoljavaju Gajeva, Augustinčićeva i prolaz Gajeva — Maršala Tita ulica je sada gusto izgrađen stambenim zgradama i pratećim objektima, a od ruševina staroga grada nema ništa. Tek nakon sadašnje regulacije ulica lakše uviđamo zašto je ovaj »otok« bio gradsko

jezgro i zašto je baš tu izgrađen stari grad — tvrđava. Sada nam je mnogo jasnija predodžba konfiguracije zemljišta prije pet stotina godina.

STROSSMAYEROVA ULICA; sve kuće okrenute su okomito prema ulici i između njih je razmak. Smjer ulice isti je kao i danas. S lijeve strane imamo 20, a s desne 24 kuće. Na kraju ulice izgrađeno je stepenište koje vodi u park ispred katoličke crkve. Postoje još jedne stepenice koje idu do podnožja starog židovskog hrama.

RELJKOVIĆEVA ULICA; više nije slijepa ulica, nego kraj zavija udesno i izbija na Strossmayerovu ulicu. S lijeve i desne strane bilo je po 6 kuća.

NAZOROVA ULICA; u ravnoj liniji izbija na Dunav. S lijeve strane bilo je 9, a s desne strane 12 kuća. Posljednja kuća na uglu s lijeve strane je čuvena gostionica »Lenger« u kojoj se priređuju pučke zabave.

LENJINOVO ŠETALIŠTE; od spomeničkog križa nizvodno Dunavom nema kuća, jer svaka kuća iz Reljkovićeve i Strossmayerove ulice ima prilaz na dunavsku obalu.

Uzvodno od križa bilo je 12 kuća. Te kuće nisu imale s dvorišne strane prolaz prema Trgu Republike, osim jedne u kojoj je bio hotel Schvere, a kasnije sve do početka drugog svjetskog rata vlasnik je Schlang.

TRG REPUBLIKE; Vuka, nakon što je zasut desni krak, stvorila je matično korito zaokrećući u lijevo i tako je nastao prirodni fenomen da se ulijeva suprotno toku Dunava. Nizinsko područje postepeno je isušeno i nasuto smećem i zemljom. Naseljena je samo sjeverna strana trga i na njoj je 12 kuća. Na jugozapadnoj strani su dvorišta i magazini kuća iz Ulice maršala Tita.

TESLINA ULICA; sada je već potpuno regulirana i izbija okomito na Maršala Tita i Vase Pelagica ulicu. Srušene su dvije krajnje kuće Tucovićeve ulice što je omogućilo izravnavanje jednog i drugog dijela gabarita Tesline ulice. Kuće su jedna uz drugu frontalno postavljene što navodi na pretpostavku da su i tu dućani obzirom na blizinu centra. Svaki objekt dobio je svoju položajnu vrijednost i omogućeno mu je najpovoljnije funkcioniranje s njegovom gravitacionom zonom, S obje strane bilo je po 7 kuća.

TRG OSLOBOĐENJA; skoro cijelu jugozapadnu stranu zauzima poznata nam već sa Homerove karte gostionica »Magazin«, a na sjevernoj su 3 kuće u kojima su uvijek bile trgovine. Ostale dvije strane trga produžuju se na ulice.

ZMAJEVA ULICA; u nastavku JOSIPA KRAŠA; smjer ove ulice nije se mijenjao još od prvih naseljavanja s početka XVIII. stoljeća. Ona je uvijek bila naseljena zanatlijama slabijeg imovnog stanja: licitari i kazandžije, pa nisu imali reprezentativne domove. Kuće najbolje odražavaju ekonomsku snagu vlasnika. Tu ulicu naseljavao je uglavnom srpski živalj, u njoj je i pravoslavna crkva i škola, a 1863. godine s desne strane bilo je 28 a s lijeve 20 kuća.

ANDRIĆEVA ULICA; u ovo vrijeme dobila je pravac koji se nije promijenio ni danas. S lijeve strane 13, a s desne 10 kuća.

SENOINA ULICA; sada je to već formirana ulica. S desne strane 8, a s lijeve 4 kuće.

TRG MATIJE GUPCA; na sjevernoj strani brijega prema rkt. groblju bilo je 5 kuća, a u parku, tada livadi — sajmište nalazimo 5 raštrkanih kuća. U ovom predjelu često se naseljavaju Cigani.

ALIJAGIĆEVA ULICA; s desne strane 9, a s lijeve 7 kuća. Od polovine ulice s lijeve strane odvaja se uzbrdo put prema novom Sajmištu.

PELAGIĆEVA ULICA; ulica je tek sada formirana a smjer se nije ni danas promijenio, ali se promijenila visinska razlika jer je došlo do formiranja trga, današnji Trg Rade Končara. Iz ulice se dvojnim stepenicama dolazilo na trg, kako je ucrtano na mapi iz 1863. godine, ali nije jasno da li su to stepeništa samo na pločnicima ili i preko ceste. Možda se kolski promet odvijao Sundečićevom ulicom?

S desne strane bilo je 10 kuća, a Teslina ulica siječe ju pod pravim uglom a ne u obliku slova Z kao što smo vidjeli na karti iz 1817. godine

S lijeve stane bilo je 11 kuća.

TRG RADE KONČARA; sada je dobio svoj definitivni oblik. Nestalo je »otoka« i prostor se proširio. Prilaz Kačićevoj ulici je samo s jedne strane. Na zapadnoj strani, u podnožju Milova brda imamo kontinuirani red od 10 kuća, nasuprot njima s druge strane trga, samo su 3 kuće. Na sredini trga nalazi se križ iz 1812. godine.

KAČIĆEVA ULICA; više nema dvostruki prilaz. Formiranje je završeno i oblik kakav ima sada zadržat će do danas. S desne strane bilo je 20 a s lijeve 13 kuća. Na brijegu nasuprot prolazu prema ulici I. G. Kovačića bila je kuća — trščara, postoji još i danas.

MILOVO BRDO; naseljena je samo istočna strana, kao što je i danas. Sada je na njemu 9 kuća, dakle 5 novih. To je mali prostor pa se broj i neće povećavati.

PRERADOVIĆEVA ULICA; ima izgled i odvojke koje smo vidjeli već 1817. godine, a tako će se zadržati do danas. Sve su kuće odvojene i okomito okrenute prema ulici. S desne strane 22, a s lijeve 26 kuća. Na kraju ulice bio je križ koji je kasnije premješten na kraju Ulice Stjepana Supanca gdje još i danas stoji.

SUNDUČIĆEVA ULICA; kuće su sada s obje strane ulice. Smjer je ostao isti. S desne strane 16 a s lijeve 17 kuća.

MASARYKOVA ULICA; početak ulice nešto je drugačiji nego danas; vidimo uzani krivudavi prolaz prema Supančevoj ulici, a s druge strane u podnožju brijega 3 kućice. Danas tu nema kuća već višegodišnja dudova stabla.

S lijeve strane ulice veliki prostor zauzima pravoslavno groblje, a tek pri kraju ulice bilo je 7 kuća. Desna strana je gušće naseljena, 22 kuće. Kuće su okrenute okomito na ulicu i između njih je veliki razmak.

SUPANČEVA ULICA; sada je već sasvim jasno otvoren prilaz iz Pelagićeve ulice. Ulica se strmo uspinje samo stotinjak metara a zatim teče ravno do Ulice Ognjena Price. Kuće su postavljene okomito prema ulici i

imaju prostrana dvorišta. S desne strane bilo je 27 kuća a s lijeve 25. To su stanovnici Švapskog brda. Oni se uglavnom bave poljoprivredom.

Prvi prolaz (danas ne postoji) prema Masarykovoj krivuda u obliku slova S a drugi okomito siječe ulicu i desnim krakom izbija na Preradovićevu a lijevim na Masarykovu ulicu. S desne strane prema Preradovićevoj ulici postoji još jedan prolaz, danas Ulica Narodnog fronta.

ULICA 1. MAJA; to je tipična široka drumska ulica u kojoj su kuće okomito postavljene prema ulici. Smjer se nije izmijenio, ali je ulica više naseljena. S desne strane bilo je 20 a s lijeve 22 kuće.

Od 1817. — 1863. godine sagrađeno je ovdje 25 kuća ali su još uvijek dosta udaljene jedna od druge. To je ulica seoskog tipa.

MALA ULICA; pojavljuje se prvi puta na ovoj karti. To je slijepa ulica u koju se ulazi iz Ulice 1. maja. Na desnoj strani bilo je 4 a na lijevoj 5 kuća.

Na uglu s desne strane je interesantna trščara sačuvana do danas. Njen frontalni dio pokazuje da je ulični gabarit bio nešto drugačiji nego što je sada.

VUKINA ULICA; je suhodolina kroz koju za kišnih dana protiče kišnica prema Vuki. Naseljeni su samo pogodni tereni; na lijevoj strani 2 a na desnoj strani 4 kuće.

I. G. KOVAČIĆA ULICA; smjer ulice pokazuje da je to neravno područje obalne kosine uz Vuku. Položaj kuća je izrazito raznolik, kao da je svaka tražila prikladan teren ne podređujući se uličnom gabaritu.

Prema površini koje zauzimaju vidimo da su to izrazito male kuće. Ulica je gusto naseljena iako kuće nisu jedna uz drugu. Tu su većinom živjeli ribari. Nekoliko trščara autentična izgleda i nekoliko adaptiranih sačuvalo se do danas i ljudi u njima žive.

S desne strane bilo je 4 prolaza prema Vuki i 34 kuće.

Prvi prolaz s lijeve strane izbija na Vase Pelagića ulicu, drugi na Trg Rade Končara, treći na Kačićevu a četvrti na Vukinu ulicu. S lijeve strane ulice bilo je 26. kuća.

TUCOVIĆEVA ULICA: ova je ulica sve do 1945. godine sastavni dio Ulice I. G. Kovačića, budući da oduvijek pokazuje tendenciju samostalne ulice, što danas i jest, izdvojeno ju i tretiramo. Od Trga oslobođenja u ravnoj liniji izbija na Vuku. S lijeve strane bilo je, jedna do druge, 3 a na uglu prema I. G. Kovačića ulici 1 kuća. Ova kuća na uglu bila je gostionica.

S desne strane u razmacima vidimo 6 kuća.

CESARČEVA ULICA; u ovo vrijeme to je tek isparcelirano područje s tendencijom uličnog razvoja. S desne strane bilo je 4 a s lijeve 9 kuća. Ova područja naseljavaju uglavnom stanovnici njemačke nacionalnosti.

Keršovanijeva i Ognjena Price ulica kao da opasuju gradsko urbanizirano područje. Iza njih su polja. U ovim dugim ulicama ima samo 5 kuća, dakle one su tek u formiranju.

Razvitak od 1687 — 1795. godine

U austro-turskim ratovima nestalo je u Novom Vukovaru svih turskih arhitektonskih spomenika.

Austrijska vojnička vlast gradila je samo za potrebe vojske, a budući da je Stari Vukovar ispresijecan suhodolinama i time nepodesan za organizaciju vojničkog života carska komora odobrala je Novi Vukovar za vojnički i administrativni centar. On je pretežnim dijelom ravno područje između Dunava i Vuke koja ga potpuno opkoljava i tako strateški osigurava. Na prostoru današnje željezničke stanice Vuka se preljevala u Dunav i zato je tu izgrađen nasip koji je sprečavao razlivanje vode u Novi Vukovar. Uz nasip je izgrađena stražarnica. Glavnim tokom Vuka je u velikom luku obilazila cijelo područje tekući prema istoku i kod Eltzova dvora utjecala u Dunav. Novi Vukovar se najviše približuje Starom upravo na mjestu gdje su Turci izgradili most. U dosta ravnoj liniji ovdje prolazi i glavna cesta Podravina — Osijek — Beograd.

Sav promet prolazi ovom cestom, jer samo u Vukovaru postoji dobar most preko Vuke. Čuvaju ga vojnici. Da nema toga mosta ne bi bilo moguće prijeći. Zbog toga su u prijašnjem i posljednjem ratu carske čete prolazile uz Dunav do Petrovaradina i u Beograd i natrag kroz Vukovar. Da se u svako vrijeme osigura normalan prijelaz, mostom zapovijeda carski oficir, najmanje poručnik po činu, sa četrdeset vojnika bilježi 14. kolo voza 1725. godine nadzornik carske komore za Slavoniju i Srijem Johan Leopold Deser[87].

Uz cestu nastajat će i prvi građevinski objekti pa će Novi Vukovar imati tipičan oblik drumskog naselja dugačkog skoro dva kilometara.

Novi Vukovar je tek nedavno osnovao selo. Ovdje se pojaviše prvi naseljenici 1723/4. U tom mladom naselju živi 27 njemačkih i 4 kmetske porodice. Svi su podanici kmetovi komore, a bave se zemljoradnjom. U selu postoji jedan vodeničar i jedan kožar[88].

Početak XVIII. stoljeća je period velikih migracija, ali i postepene konsolidacije, pogotovo kada je 26. travnja 1728. godine car i kralj Karlo VI. darovao kao nagradu za vojničke zasluge vukovarski feud austrijskom grofu Ferdinandu Kueffsteinu.

Ali vojska i feud vršili su teški pritisak na seljačke mase i 1736. godine izbila je velika buna, **podanici nuštarskog spahije sa svojim knezovima na čelu, podjariše podložnike sviju spahijskih dobara tja tamo do Zemuna[89]** ali ih je carska vojska pokorila.

Teško je dokučiti da li je ova buna i koji sve drugi razlozi naveli grofa Kueffsteina da je tako brzo napustio Vukovar? Pretpostavljamo da i nije namjeravao ovdje ostati, jer u periodu njegova gospodarenja 1728. do 1736. godine nije ništa značajnije izgrađeno; tek skromna kurija i za

87 A. E. Brlić: Vukovarsko komorsko vlastelinstvo 1725, »Vukovarske novine«, 25. XII 1969.
88 A. E. Brlić: Ibidem
89 P. Belavić: Crtice, str. 19.

potrebe vojske dva manja objekta uz most. Izgrađeni su na mjestu gdje je u tursko vrijeme bio han.

Grof Kueffstein prodao je feud 15. prosinca 1736. godine Karlu Filipu i njegovu bratu Karlu Antunu zu Eltz.

U ovo vrijeme izvršen je i popis stanovništva u Novom i Starom Vukovaru. O tome je opširno pisao Dušan J. Popović[90] ali podaci koje on iznosi kontraverzni su drugim podacima. Pavičić[91] tvrdi da je 1737. godine bilo u Novom Vukovaru 34 posjednika Nijemaca, 4 Hrvata i 1 Srbin, i županijski arhiv spominje 39 porodica, od toga 37 njemačkih. To je najautentičniji podatak, identičan Pavičićevu.

Među prvim značajnim objektima izgrađenim u ovo vrijeme je velika konjička kasarna koja je bila na mjestu gdje je danas zgrada Općinskog suda. Nešto kasnije sagrađene su još dvije manje kasarne također u blizini konjaničke kasarne.

1736. godine dao je Pöhr vitez od Rosentala sagraditi feudalnu kuriju. Već slijedeće godine preuzimaju ju Eltzovi a 1749. godine dali su je srušiti i na njenu mjestu otpočeti graditi novi dvorac.

1740. godine sagradiše novovukovarski Nijemci crkvicu sv. Roka. 1743. godine sagrađena je nedaleko kapelica i prva novovukovarska škola. Za izgradnju ovih objekata velikih zasluga imao je također Antun Pöhr sada upravitelj vlastelinstva, koji je bio ne samo incijator već i investitor.

Već 1745. godine formirana je srijemska županija i u njen sklop ulazi i Vukovar s feudom, a grad postaje sjedište županije. To će ubrzati izgradnju nekoliko lijepih i značajnih objekata. **25. travnja 1749. godine položen je temeljni kamen gradu (kaštelu) grofa Anzelma Kazimira ab et in Eltz gospodara Vukovara, Trapstata, Wendersheima, Kampenicha, Schmidburga i Wüttena; komornika cara njemačkoga, tajnog savjetnika izbornika iz Meintza i Triera, predsjednika vrhovnog ili komorskog dvorskog sudišta, ujedno i nasljednog maršala; pročelnika slobodnog vrhovnog sudišta Lohnsteina, te upravitelja Königsberga i Kaiser — Escha[92].**

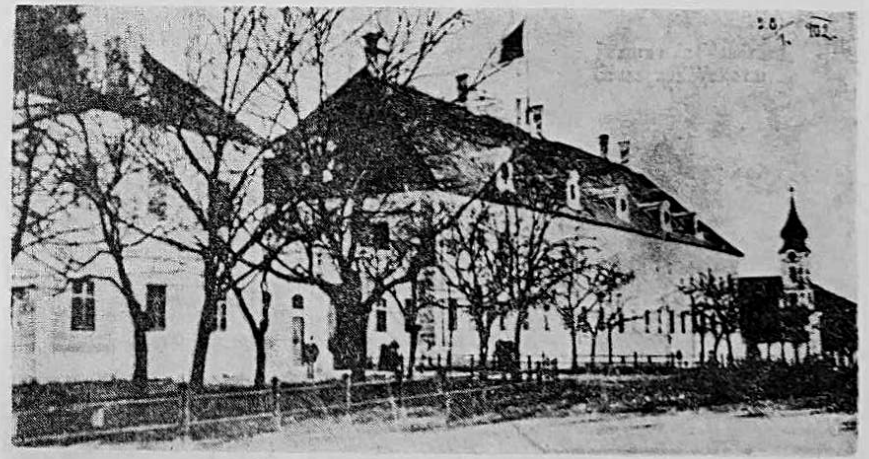

Eltzov dvor oko 1900. god. Foto-arhiv GMV

90 D. J. Popović: Srbi u Sremu do 1736/7. Bgd. 1950.
91 S. Pavičić: Ibidem str. 59.
92 P. Belavić: Ibidem str. 16.

Sagrađen je samo središnji dio, na krajnjem desnom dimnjaku s ulične strane urezana je godina MDCCL, a kako je rasla ekonomska moć Eltzovih tako je i dvorac dograđivan. Već 1781. dvorac je proširen, znatnije intervenicije izvršene su po nacrtima bečkog arhitekte Zideka, a današnji izgled dobio je početkom XX stoljeća. O tome postoji vrlo temeljita dokumentacija iz koje se može pratiti ovo sukcesivno proširenje dvorca, ali to zahtijeva posebnu studiju.

Dvorac je najljepši arhitektonski objekt u Novom Vukovaru; s dvorišne strane pruža cjeloviti utisak ljepote klasicističkog stila. Kasnije adaptacije unose elemente baroka pa je tako ova lijepa građevina izgubila čiste stilske osobitosti. Dvorac je u potpunosti sačuvan do danas, a nastojanjem Gradskog muzeja pokušavaju se pojedine dvorane namjestiti i autentičnim namještajem.

Najstariju do sada poznatu likovnu dokumentaciju o izgledu Novog Vukovara imamo iz 1759. godine. To je na mapi posjeda Eltzova feuda koju je radio geometar pečujskog biskupa F. X. Blumen. Crtež je potpuno proizvoljan i nema veću dokumentarnu vrijednost, pogotovo za utvrđivanje izgleda grada. U nastavku, desno u gro — planu, nalazimo i idejni nacrt za proširenje Eltzova dvora. Prema ovom nacrtu nije izveden nijedan detalj.

Već i prije upozorili smo na nepouzdanost Taubeova opisa u lociranju pojedinih objekata, ali je on ipak dragocjen izvornik podataka pa se i za upoznavanje Novoga Vukovara moramo na njega pozvati. Iz njegova Putopisa saznajemo da su skoro svi stanovnici porijekla njemačkog, obrtnici. Zatim saznajemo da je upravo u to vrijeme, 1776/7. godine sazidana zgrada Županije. Građena je u klasicističkom stilu. Kasnije je zgrada u dvorišnom dijelu nekoliko puta dograđivana. Uz nju je bila županijska uznica. Po odluci vukovarskog suda 9. svibnja 1807. godine tu je obješen vođa seljačke bune u Srijemu Teodor Avramović Tican, a zadnji je tu vješan neki Gajo Kuzman 1885. godine. Iz tih vremena još je samo u dvorištu mala barokna kapelica u kojoj su ispovjedani kažnjenici osuđeni na justifikaciju.

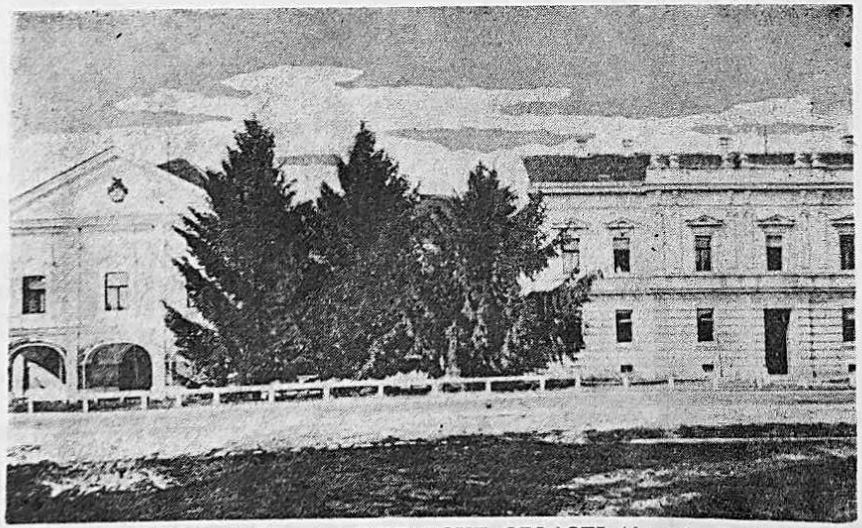

ZGRADA ŽUPANIJE (lijevo) i KOTARSKE OBLASTI (desno) oko 1900. god.
Foto-arhiv GMV

Taube spominje i tvornicu svile. To je doduše samo veća manufakturna radionica koja je zapošljavala u svom najvećem kapacitetu oko 50 djevojaka. Produktivnost je bila niska i nerentabilna, ali se tvornica ipak dugo održala. Zapremala je prostor od bivše staje grofa Ervina Eltza do šeste kuće (Kovačeve) u Šepudlu[93] i bila je katnica.

U rujnu 1772. godine počeo je vlastelinski punomoćnik Mihajlo Čeh graditi zidani most preko Vuke, bilježi Belavić[94]. U arhivu mapa Gradskog muzeja u Vukovaru postoji dokumentacija o gradnji toga mosta. Nacrt je datiran 1787. godine pa nije jasno odakle Belaviću spomenuti podatak. Iz nacrta vidimo da je most imao devet lučnih otvora, stupove s grudobranima i na svakoj premoštenoj strani duge kose prilaze. U sredini mosta na ogradnom dijelu s lijeve i desne strane su proširenja na kojima vidimo lijepe barokne kipove: sv. Ivan Nepomuk — zaštitnik vodeničara (na poleđini postolja uklesana godina 1749.) i Madona — Bezgrješnica na čijem je postolju natpis: Sine Macula — 1780. Skulpture su podjednake, neznatno manje od naravne veličine, klesane od mekog kamena. Način rada pokazuje različite umjetnike, a i nastaju u tridesetogodišnjem vremenskom razmaku i vjerojatno nisu pravljene baš za ovu vrhu, ali približna veličina i barokna stilizacija doprinjele su da skulpture harmonično stoje vis a vis i dobro se uklope u ambijent mosta. 5. lipnja 1886. godine kip sv. Ivana Nepomuka premješten je iza kapelice posvećene istoimenom svecu u park ispred katoličke crkve, a Madona iza crkvice u Novom Vukovaru gdje se i danas

Stari most Foto-arhiv GMV

93 P. Belavić: Ibidem, str. 64.
94 P. Belavić: Ibidem, str. 66.

nalaze. Ovo su gotovo jedinstvene kamene barokne skulpture sačuvane u Vukovaru i šteta je što propadaju izložene atmosferskom razaranju, skrivene od ljudskih pogleda.

Prema spomenutom nacrtu u kojem na žalost nisu navedene dimenzije, ali vidljivim ostacima lukova i prilaza mostu otkopanim prilikom regulacije ceste i postavljanja vodovoda 1968/69. godine to je bio širok i dugačak most. Geometar G. Homer navodi da je bio dug 50 hvati, dakle 95 metara. Počimao je otprilike gdje je danas ulaz u Radnički dom, a druga strana dosezala je skoro do pred današnju Robnu kuću »Vukovar«. Na fotografijama koje znamo s kraja XIX. stoljeća obično vidimo 4—5 lučnih otvora, dakle polovinu mosta. Most je projektirao Jozefus Ruhigger.

Izgradnjom ovoga čvrstog zidanog mosta sigurno je ubrzan i industrijski razvoj Novog Vukovara, jer na prijelomu XVIII. stoljeća nalazimo uz svilanu već i dvije pivare i mlin, a feud eksploatira i veliku ciglanu i kontrolira nekoliko stotina vodenica na Dunavu i Vuki.

Grad se širi longitudinalno. Uz ceste se grade stambeni objekti koje uglavnom zauzimaju oficiri, Eltzovi i županijski činovnic. Bilo je dosta i obrtničkih kuća.

S desne strane ceste do prolaza prema Vuki bilo je 9 i do Eltzova dvora još 4 kuće i crkvica. Uz lijevu pročeljnu stranu dvorca tlocrtno u obliku slova »Z« bilo je mnogo manjih objekata. Od dvorca do kraja ulice bilo je još 26 kuća. s lijeve strane ceste do Županije bilo je 24 kuće, a do kraja ulice još 13 kuća. Na karti nedostaje kraj ulice, ali on je vrlo blizu i tu nije moglo biti više od dvadesetak kuća. Dakle, koncem XVIII. vijeka u Novom Vukovaru uz Eltzov dvor, Županiju i kasarne bilo je oko stotinu kuća. Kuće koje je feud izgradio su vrlo karakteristična izgleda; niskih fasada okrenutih prema ulici i visokog strmog zabata. Odnos između krovišta i pročelja varira u odnosu 2:1. Do danas je sačuvano nekoliko takovih kuća, jer su građene od čvrsta materijala. Arhiv vukovarskog Gradskog muzeja posjeduje nacrt kuće (Ulica I. L. Ribara broj 7) iz 1782. godine. U njoj je bila uprava vlastelinstva.

Kuća br. 7 u ulici I. L. Ribara

1795 — 1817.

Mapa koju je 1817. godine radio dvorski geometar Gabrijel Homer (1765 — 1835) uz legendu daje potpuno jasnu sliku urbanističkog razvitka Novog Vukovara.

Izgradnja stambenih objekata započinje uz sam most. Prva kuća idući prema Dvorcu s lijeve strane postojala je sve do četrdesetih godina XX. stoljeća kada ju je prodao brusač Bukinac i na njenu mjestu, nakon što je Vuka 22. IV 1932. godine srušila zidani most, sagrađena je kuća slastičara Njegića. Do današnje Primorske ulice bilo je 7 kuća. Sve su to prizemnice, osim posljednje koja ima jedan kat. Zgrada je izrazito lijepi objekt dostojanstvene klasicističke arhitekture; fasada je okrenuta prema ulici i osim plitkih profilacija kojima su obrubljeni prozori nema drugih ukrasa, ali prozori prizemlja i kata u ritmičkom ponavljanju daju skladnost odnosa cjelokupne frontalne površine. Krovište je visoko i na dvije vode, prema ulici i dvorištu. Prizemlje je oblih svodova, ali je 1966. godine izvršena neukusna i neuspjela adaptacija stambenog i poslovnog prostora. Ulaz u kuću danas je iz Primorske ulice. To je bila kuća veleposjednika Rogulića pa se i zadržao naziv Rogulićeva kuća.

Područje između Primorske i Kidričeve ulice, koja se u ovo vrijeme naziva Vlastelinski prolaz, je najgušće naseljeno. Uz glavnu cestu nalazimo 9 kuća. Posljednje tri su: kuća vrhovnog nadzornika lovišta (legenda broj 31), pivara (legenda broj 30) i carinarnica (legenda broj 29). U Gradskom muzeju postoji fotografija ove zgrade, to je prizemnica s otvorenim trijemom, krov je pokriven crijepom, kuća je vrlo skromne arhitekture. Ispred zgrade je na drvenom stupu fenjer, a iza zgrade je bio đeram koji se srušio 1876. godine.

Iza tih kuća bila je još jedna pivara (legenda broj 33), dva mlina (legenda broj 34 i 35), nekoliko skladišta (legenda broj 32, 36, 37, 38), i vrtovi vlastelinstva, šefa lovišta (legenda broj 39), nadzornika lova (legenda broj 42), povrtnjak za vlastelinsku kuhinju (legenda broj 40) i sjenik (legenda broj 41) koji se proteže sve do iza Županije, Posavčeve, Salićeve i Malonajeve kuće.

U Vlastelinskom prolazu (ide od dvora istim pravcem kao i današnja Kidričeva ulica do mosta koji spaja novovukovarsko područje s Adicom) nema nijedne kuće. U ovo vrijeme to i nije ulica već poljski put.

Između Vlastelinskog prolaza i Županije bilo je 6 kuća; prve dvije su »na lakat« — financijska uprava (legenda broj 28) i uprava Vlastelinstva

(legenda broj 27) zatim dvije kuće fasadom prema ulici kuća gospodina Cheha (legenda broj 26) i nadzorništvo vlastelinstva (legenda broj 25). Ove četiri kuće postoje još i danas. Preostale dvije su na prostoru bivše Tekstilne škole i Školske ulice, koja tada naravno ne postoji već se kuće kontinuirano nastavljaju do Županije.

To su bile male kuće Eltzovih činovnika.

Uz Županiju je kaznionica, Homer ih u legendi broj 24 naziva »dvije kuće županije«, izgleda da je to kaznionica i kuća Kolomana Schreibera, a zatim dolazi kuća gospodina Malonyaia upravnika vlastelinskih imanja (legenda broj 23), kuća gospodina Szalicha, vlasnika plemićkog imanja u Bapskoj (legenda broj 22) i kuća gospodina Pozavetza, vlastelinskog fiškala (legenda broj 21). Kome pripadaju daljnje tri kuće Homer nije označio. U nastavku je stan plemićkog suca (legenda broj 20). Iz nacrta vidimo da je to veća kuća sa dva dvorišna aneksa. Uz nju je duga prizemnica karakteristične arhitekture onog doba — to je nekada bila vojnička ubožnica, a kasnije je stambena zgrada županije (legenda broj 19). Kuća još i danas postoji.

Iza kuće plemičkog suca i vojne ubožnice bila je jašionica (legenda broj 18). To je jedna od malih kasarni u kojoj je bio poligon i konjanište.

Na mjestu današnjeg Općinskog suda i Milicije bila je velika kasarna (legenda broj 16) a iza nje vrt kasarne sa stambenim županijskim zgradama (legenda broj 17). Primjećujemo i manji ograđeni prostor novovukovarskog groblja.

Od kasarne do kraja ulice, sasvim uz cestu koja je ovdje vrlo široka, bilo je još 13 kuća. Kuće su udaljene jedna od druge i imaju prostrane vrtove. Od tih kuća do danas sačuvala se samo posljednja. Ovo je već periferijski dio i u njemu su stanovali njemački obrtnici i radnici. Homer tu ne nalazi ni jednog značajnijeg stanovnika kojega bi bilo vrijedno spomenuti. Po veličini ucrtanih objekata vidimo da su to male kuće, pogotovo one u današnjoj Gundulićevoj ulici. Na početku te ulice s desne strane bila je tvornica za preradu sirove svile (legenda broj 15). Ovu katnicu spominje i Taube već 1776. godine. Uz tvornicu u pravilnom nizu vidimo 11 kuća. To su izrazito male kuće s vrtovima, odvojena jedna od druge. Lijeva strana ulice uopće nije naseljena već su to crkveni vrtovi. Time smo završili opis svih objekata i kuća koje su se nalazile na lijevoj strani uz cestu i predjela Novog Vukovara.

Desna strana Novog Vukovara nije tako prostrana jer ju jednim dijelom ograničava Vuka i Dunav, a cijelim dužinskim dijelom cesta. Dunavska obala ovdje je vrlo strma i do ceste je 100 — 150 metara. Svaka kuća imala je vrt.

Od mosta do današnje Parobrodarske ulice, tada nenaseljeni prolaz prema Vuki i Dunavu, bilo je 9 kuća; prvih šest su vrlo male, sedma građena u baroknom stilu vlasništvo je Karlovskog i kasnije trgovca Wertheimera, do nje je bila žitnica (legenda broj 1) a uz nju, na uglu, apoteka magistra Feliksa Kirchbauma (legenda broj 2). Prvi zapis o ovoj apoteci nalazimo već 28. siječnja 1791. godine[95]. Ove posljednje kuće porušene su 1970. godine.

---

95 A. Dorn: Prilozi za izučavanje povijesti zdravstvenih prilika u Vukovaru u XVIII. stoljeću, Ogledi 10, str. 48.

Karta Novog Vukovara koju je izradio 1817. godine geometar Gabrijel Homer. Original u Arhivu Gradskog muzeja Vukovar.

Objašnjenje legende:

1. Žitnica
2. Apoteka
3. Zgrada za razne potrebe
4. Škola i općinska kuća
5. Gospodarski ured
6. Kapela sv. Roka
7. Dvorac
8. Kuća fizika Budaia
9. Kuća podžupana Kocze
10. Kuća potpukovnika Eckharda
11. Kuća geometra
12. Kuća g. Preidigama
13. Stražarnica vlastelinstva
14. Crkveni vrtovi
15. Svilana
16. Kasarna
17. Vrt kasarne
18. Jašionica
19. Vojnička ubožnica
20. Kuća plemićkog suca
21. Stan g. Poszavetza (fiškala vlastelinstva)
22. Stan g. Szalicha
23. Stan g. Malonyaia
24. Dvije kuće županije
25. Nadzorništvo vlastelinstva
26. Kuća g. Cheha
27. Uprava vlastelinstva
28. Financijska uprava
29. Carinarnica
30. Pivara
31. Kuća vrhovnog nadzornika lovišta
32. Skladište i vrt vlastelinstva
33. Pivara
34. Mlin
35. Mlin
36. Skladište drva
37. Skladište
38. Skladište
39. Vrt šefa lovišta
40. Vrt za povrće vlastelinske kuhinje
41. Sjenik
42. Vrt nadzornika lova

Ulica je ovdje vrlo uska a idući prema željezničkoj stanici se sve više proširuje. U ovo vrijeme to je neregulirana i blatnjava cesta, unatoč toga što je glavna. Kesteni, lipe i platane još nisu posađene. U arhivu mapa Gradskog muzeja u Vukovaru imamo nedatirani posebni nacrt za regulaciju ceste, pločnika i sadnju drveća.

S druge strane prolaza, nasuprot apoteci je »kuća za razne potrebe« (legenda broj 5), kako kaže Homer. Tu će kasnije biti izgrađen hotel »Lav« i kuća trgovca Mihajla Mihajlovića. U legendi je došlo do promjene redosljeda numeracije; poslije 2. dolazi 4. pa onda 3. U numeraciji lokacije zadržan je pravilan redosljed. Ovo i opće mišljenje nekih vukovarskih kroničara i građana da je prva novovukovarska škola bila u kući do crkvice (kuća postoji i danas) ponukalo me da utvrdim točnu lokaciju. Homer se zabunio samo u redosljedu numeracije, a ne lokacije (legenda broj 4). Škola nije bila u kući uz crkvicu, već u kući do te kuće. I Belavić piše: **Do 1880. bila je novovukovarska škola smještena u staroj vlastelinskoj zgradi, gdje je danas Hrvatski dom**[96]. Ta je kuća srušena 1921. godine prilikom gradnje Hrvatskog doma, a dao ju je sagraditi 1743. godine Antun Pöhr upravitelj vlastelinskih dobara. No, već 1730. godine spominje se neki Josip Stojanović učitelj u Novom Vukovaru pa se logično nameće zaključak da se nastava i prije ove školske zgrade negdje odvijala.

Od kapelice — crkvice sv. Roka (legenda broj 6) teren se lagano uzdiže i proširuje pa Eltzov dvor (legenda broj 7) nije uz cestu. Postoji poseban nacrt, također ga je radio Homer 1817. godine, situacije dvorca i objekata uz njega. Nijedno krilo dvorca još nije sagrađeno, a ulaz je u sredini zgrade s ulične strane. Ispred dvorca je drvena ograda, a iza park hortikulturno riješen. S lijeve strane dvorca u obliku slova Z vidimo niz zgrada: i — dvorski zatvor (vejrojatno za Eltzove kmetove) h — uprava zatvora, f — stražarnica, m — stan gospodina Rajma, l — vrtlarija, o — staje, p — ambar, nešto podalje prema parku v — toranj za vodu, d — ledara itd. Uz crkvicu, s desne strane posebno su ucrtana dva objekta: 1. — Frumentariatus, 2. — Domus Comunitatis et Schola. I ovaj nacrt nesumnjivo potvrđuje da škola nije bila neposredno uz crkvu. U nastavku, još uvijek na kompleksu Eltzova dvorca, vidimo kuću županijskog fizika Budaia (legenda broj 8). Na uglu prolaza prema Dunavu, današnja Dunavska ulica, je velika kuća podžupana Kocze. Ove dvije kuće nalazimo i na nacrtu iz 1795. godine.

Nakon prolaza ulica blago skreće i kuće zauzimaju pravac prema zapadu. Nastavlja se kontinuirani red oko 17 kuća građenih uglavnom na »lakat« (tlocrt u obliku slova L).

Otprilike gdje je danas dječji vrtić »Novo pokoljenje« bio je prolaz prema Dunavu, a na uglu je prostrana kuća upravitelja prihoda gospodina Preidigama (legenda broj 12). Tu su još bile i kuće potpukovnika Eckharda (legenda broj 10) i geometra (legenda broj 11).

Od prolaza (kasnije će i tu biti nazidane kuće) do kraja ulice bilo je još 28 kuća. Sve su to male kuće zabatom okrenute prema cesti i prostrano razmaknute jedna od druge. Obzirom da Homer i ovdje ne spominje nikog značajnijeg zaključujemo da su i ovdje kao i na lijevoj strani toga dijela ulice stanovali zanatlije i radnici. Na kraju ulice, prema Dunavu bila je stražarnica vlastelinstva (legenda broj 13). Time završava gradsko područje. Cesta se prilično strmo uspinje uz nasip koji je sprječavao dunavske vode i izdanke Vuke da se razliju u Novi Vukovar i produžava prema Priljevu, tada potpuno nenaseljeno. S lijeve strane Vuka se sasvim približuje cesti, a s desne strane, sve do otprilike današnje borovske željezničke stanice, su tzv. Švapski vinogradi.

Ovako detaljan opis urbanističkog i arhitektonskog razvitka Novog Vukovara je zbog toga, što se ograničeni prostor između Dunava i Vuke neće u doglednih sto godina mnogo mijenjati, a također ni glavna cesta pa će daljnji urbanistički razvitak biti i time uvjetovan.

[96] P. Belavić: Ibidem str. 60.

1817. — 1863.

... Novi Vukovar koji se od našega samo jednim od 30 fatih postojećim mostom reke Vuke vodećim sastoi, saderžava u sebi do 1500 žitelja sami Tergovaca i Rukodjela izključeno a pritom i Činovnika kako Deržavni tako i privatni. Ovise izključeno sas radnjom i obrtnostjem zanimaju ...

Iz Molbe Slavnom C. K. Uredu podžupanskom — 26. X. 1851. god.

Druga polovina XIX. vijeka donijet će znatne promjene u strukturi stanovništva. Industrijsko radinštvo sve više iščezava jer se industrija ovdje više ne razvija i ubrzo će je sasvim nestati. Obrtnici i zanatlije također preseljavaju u Stari Vukovar, jer je tamo trgovina, pijace i sajmovi, a ovdje ostaju ljudi zaposleni u administraciji. Sve je to bitan faktor daljnje urbanizacije pogotovo poslije revolucionarne 1848. godine i perioda Bachova apsolutizma u kojem Vukovar gubi županiju, ali se povećavaju administrativne oblasti.

U Novom Vukovaru naseljavat će se samo otmjeniji dio gradskog stanovništva: veleposjednici, plemići, advokati, suci, bilježnici, liječnici, apotekari, više i niže činovništvo i oficiri. Takova struktura stanovništva prema svojoj ekonomskoj moći tražit će izgradnju boljih kuća, a i objekte društvene namjene: bolnica, škola, sud, žandarmerija, policija, gostionice, štamparije itd. Već 12. kolovoza 1860. spominje se u Novom Vukovaru brzojavni ured.

To je period do 1863. godine koji nam u prostornom smislu daje katastarska izmjera iz 1863. godine. Plan se znatno razlikuje od onoga koji daje Homer 1817. godine, jer su u njemu ucrtane mnoge nove zgrade koje dostojno prezentiraju ekonomsku moć stanovnika Novog Vukovara, a u urbanističkom smislu daje detaljniju obradu. Budući da još nije izvršena nominacija ulica i radi lakše orijentacije služit ćemo se suvremenim nazivima.

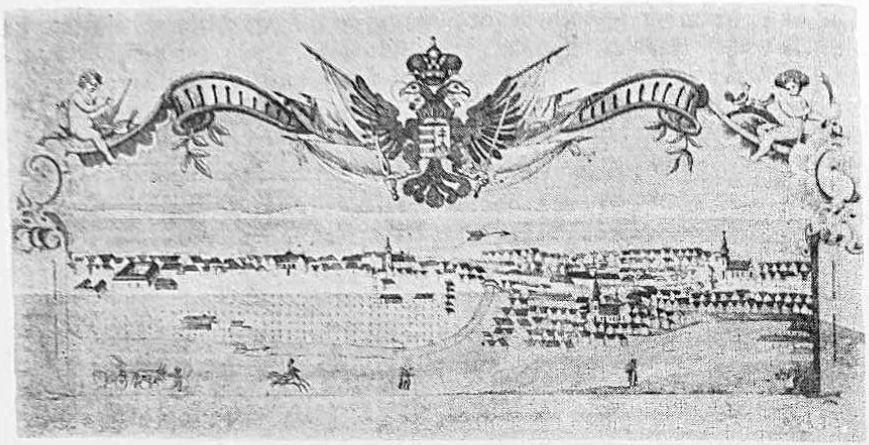

Zaglavlje cehovske diplome izdane u Vukovaru 19. travnja 1822. godine. (bakrorez — Arhiv SRH Zagreb)

Rijeka Vuka dijeli grad na gušće naseljeni Stari i uz cestu naseljeni Novi Vukovar. Prateći objekte u smjeru toka Dunava (gornja strelica) vidimo da je to uglavnom samo jedna ulica s kućama s obje strane ceste; izvan uličnog gabarita sasvim lijevo u Novom Vukovaru je mala kasarna a bliže cesti velika konjanička kasarna, zatim dolazi niz manjih i većih kuća do Županije koja je vrlo slikovito prikazana, crtež koji prikazuje Županiju uglavnom odgovara faktičnom stanju; zgrada je raščlanjena na tri dijela: središnji dio na svodovima nastao je 1777. godine a dva simetrična dvorišna trakta znatno kasnije. Današnji izgled zgrada je dobila nakon adaptacije 1902. godine koja je izvršena po nacrtima inženjera Ulssesa.

Od Županije do Vlastelinskog prolaza (današnja Kidričeva ulica) sada već sasvim jasno omeđenog alejom drveća, vidimo nekoliko kuća karakteristično visokih krovova — to su vlastelinske kuće. Vlastelinski prolaz izbija na središnji dio Eltzova dvora, ali on nije tako išao, već više desno, između dvora i crkvice sv. Roka, baš kao što je ucrtano na karti iz 1863. godine u pravcu istok — zapad. Takav će smjer zadržati do danas. Na tom prolazu nalaze se dvije kuće. Kuća bliža glavnoj cesti je mlin u kojem će 1846. godine biti montiran prvi parostroj u Vukovaru.

Treća kuća desno od kapelice je katnica, to bi mogao biti hotel »Lav«. Preko puta te zgrade je niz kuća, a prva od njih je već spomenuta carinarnica — mitnica.

Okomiti niz od 5 kuća pokazuje osnove budućeg Lokvanjskog sokaka (današnja Primorska ulica). Nestali su vrtovi koje spominje Homer i ulica završava, odnosno počinje katnicom klasicističkog stila (Rogulićeva kuća). Do mosta ima još nekoliko manjih kuća.

MOSE PIJADE ULICA,; počinje od glavnog mosta na Vuki i ide do dvora, odnosno Kidričeve ulice. S desne strane od mosta do prolaza za Parobrodarsko pristanište bilo je 12 kuća, posljednja je već spomenuta apoteka, ali oko polovine XIX. stoljeća apoteka je preseljena u Stari Vukovar. Od kuća koje stoje na ovom potezu do danas nije sačuvana nijedna. U nastavku, s druge strane, je kuća trgovca Mihajlovića u čijem su dvorištu dva velika magazina. Posljednji vlasnik bio je Vladimir Paunović i njegova supruga, a kuća je srušena 1962. godine. Do nje je hotel »Lav«, vlasništvo vlastelinstva. Kuća je jednokatnica zidana u neobaroknom stilu vrlo slična ostalim vlastelinskim kućama. U dvorišnom dijelu s lijeve strane, također

na kat bila je depadansa. Na katu su bile hotelske sobe a u prizemlju duga dvorana gdje su održavane zabave. Zatim dolazi novovukovarska škola, gospodarski ured i crkvica sv. Roka.

S lijeve strane od mosta do Primorske ulice bilo je 11 kuća. Jedino je značajno tzv. Rogulićeva kuća, ali nju smo već opisali. Većina ostalih kuća nastala je oko 1870. godine. U nastavku do Kidričeve ulice bilo je također 11 kuća. Od starijih zgrada je spomenuta mitnica i do nje vrlo lijepa u neoklasicističkom stilu kuća baruna Adamovića. Preko puta hotela »Lav« u niskoj i maloj kući stanovao je Eltzov osobni pandur Agičić, a nedaleko njega stara porodica Benko poznati još kao zakupnici mosta na Vuki. Do danas su se sačuvale jedino ove tri kuće.

PRIMORSKA ULICA; gdje su 1817. bili mlinovi, pivara i skladišta drva sada postoji nekoliko stambenih objekata. S desne strane samo je jedno skladište. Ulica je tek u formiranju.

Iza kuća na prostoru od Primorske do Kidričeve ulice nalazi se veliki povrtnjak vlastelinstva.

IVE LOLE RIBARA ULICA; s desne strane je područje dvorca sa svim objektima poznatim nam sa Homerove karte iz 1817. godine.

Od današnje Dunavske ulice pa do kraja ulice bilo je 52 kuće. Poneke od njih sačuvane su do danas. Spomenut ćemo samo one čiji su vlasnici ili koje su u povijesti grada imale neki značaj, te su čak i arhitektonski interesantne. Od 1857. do 1859. godine bila je prva bolnica u kućama na današnjem broju 44 (vlasnici Slaviček i Amštadt) i 46 (vlasnik postolar Fras). U jednoj je bila bolnica, a u drugoj ubožnica. 1859. godine sagrađena je na kraju ulice zgrada nove bolnice.

S lijeve strane: prve četiri kuće su nam već dobro poznate, uz njih su tri neidentificirana objekta. U nekim dokumentima spominju se kao kuće Eltzovih činovnika. Pod tim tumačenjem nalazimo ih u odluci da se na tom mjestu sagradi škola. Zatim dolazi zgrada Županije, županijski zatvori i kuće Eltzovih činovnika spomenutih već u Homerovoj karti. Cijelim ovim područjem dominira velika kasarna. Oko 1860. godine veletrgovac Jakob Knoll sazidao je vrlo raskošnu kuću na zemljištu od Ive Lole Ribara do Gundulićeve ulice, otprilike kompleks današnje bolnice. Nekako u tom razdoblju likvidirana je tvornica svile jer se upravo nalazila na ovom zemljištu a sada je, prema nacrtima, više nema.

Do kraja ulice bilo je još 15 kuća. Do danas je sačuvana samo posljednja, arhitektonski vrlo slična ostalim prizemnicama koje gradi vlastelinstvo. To je vrlo široka i ravna ulica s obje strane zasađena drvećem. Kroz nju vodi glavna cesta.

GUNDULIĆEVA ULICA; na karti iz 1817. godine vidjeli smo s desne strane samo nekoliko kuća, sada je na toj strani 13 kuća. Interesantno da su kuće postavljene zabatom prema cesti, a pročeljna strana je okrenuta vrtu.

S lijeve strane bilo je 18 kuća, od toga su samo 3 okrenute fasadom prema cesti a ostale prema vrtu. Takav oblik gradnje ovdje do sada nisam primjećivao. Ulica teče u vrlo pravilnom i ravnom nizu. Od kraja ulice cesta se kreće prema sjeveru i izbija na glavnu cestu. Na kraju ulice s lijeve i desne strane tik uz cestu sazidana su dva katna magazina, spremište za

pšenicu. Zapadni, s lijeve strane ceste, nešto ranije sagrađen i mnogo primitivnije građevne konstrukcije, srušen je prilikom regulacije ceste 1969. godine. Drugi magazin s desne istočne, strane se i danas nalazi u izvanredno čvrstom stanju i još uvijek služi namjeni. U središnjem lučnom segmentu nadvratnog bijelog kameno uklesano je: CAROLUS COMES MDCCCLXLIII. Zbog neožbukane tvrdopečene cigle narod ga zove Crveni magazin.

KIDRIČEVA ULICA; u ovo vrijeme to je doista Vlastelinski prolaz, trasiran ali nekaldrmiran kolnik koji ide prema Adici iLušcu — Eltzovim imanjima i lovištima. Područje nije naseljeno.

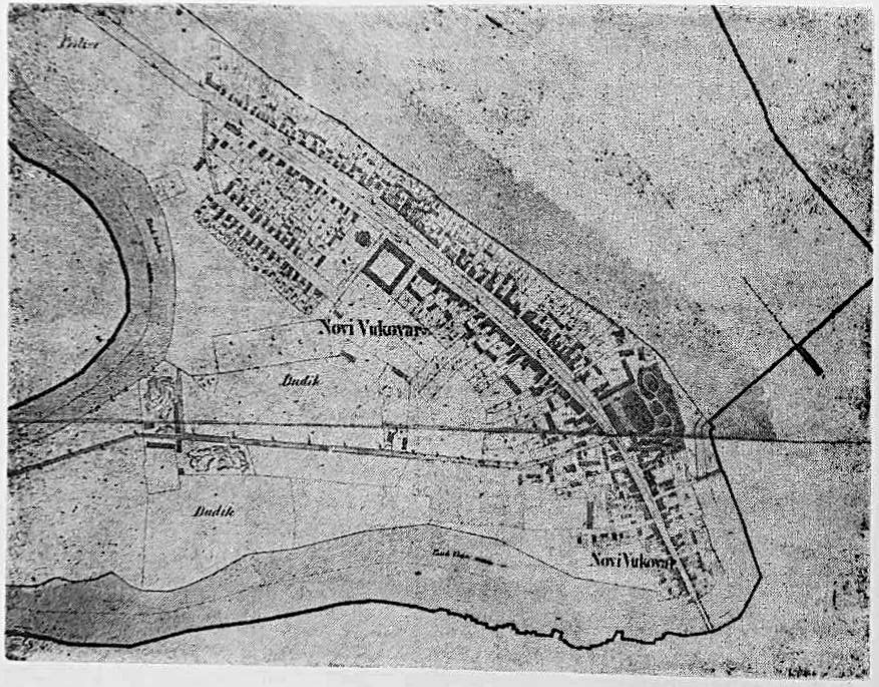

Karta Novog Vukovara iz 1863. g. Geodetski arhiv mapa Zagreb.

Na teritoriju Novog Vukovara uglavnom sve zemlja pripada Eltzovima, ali što se više približavamo kraju XIX. stoljeća vidimo i druge vlasnike, vjerojatno su Eltzovi postepeno prodavali zemlju i općini i privatnicima. Eltzovi doduše još uvijek uživaju većinu svojih vlastelinskih benificija, ali se u opću političku, administrativnu i komunalnu upravu upliće i magistrat pa ćemo daljnji urbanistički razvitak Novog i Starog Vukovara pratitl u sastavu jedinstvene općine Trgovišta Vukovar.

V U K O V A R

Razvitak od 1863 — 1891. godine

Period od 1863. godine kada je izvršena prva katastarska izmjera do 1891. godine kada je učinjena reambulacija i ponovna premjera pokazuje umanjenu građevinsku djelatnost i izrazitu demografsku stagnaciju. Doduše, broj stanovništva se povećava, ali ni približno tako kao u prvoj polovini XIX. stoljeća, ili čak u XVIII. stoljeću. Vjerojatno je tu utjecao i opći položaj Hrvatske u kojem se ona našla nakon Hrvatsko — ugarske nagodbe 1868. godine. Uskoro će u zemlji doći i do ekonomske krize. Cehovi su 1872. godine dokinuti kao kočnica slobodnijeg privrednog razvitka, ali ni to nije donijelo bitnih promjena pa su se 1878. godine vratile cehovske privilegije. No, taj srednjovjekovni oblik udruživanja i proizvodnje nije se mogao održati.

Spori razvitak grada uvjetovan je sporim razvitkom industrije. Do početka XX stoljeća broj stanovništva kretao se ovako:

1869. godine — 8050 stanovnika

1888. godine — 8741 stanovnik

1890. godine — 9494 stanovnika

1900 godine — 9719 stanovnika.[97]

U siječnju 1901. godine obavljen je popis stanovništva i u gradu je tada bilo 10032 stanovnika u 2610 kuća[98].

Gustoća stanovništva također spada među najslabije. Tako je na prim jer u Zagrebu bila gustoća na 1 km² 1179.1, u Osijeku 550.6, u Varaždinu 200 a uVukovaru 190.84[99].

Ovi podaci odnose se na stanovništvo Novog i Starog Vukovara zajedno.

---

97 J. Cazi: Ibidem, str. 401.
98. P. Belavić: Ibidem, str. 57.
99 J. Cazi: Ibidem, str. 401.

Ni Cazi ni Belavić ne navode izvornik, no pogledamo li Statistički atlas Kraljevine Hrvatske i Slavonije za razdoblje od 1875 — 1915. godine vidjet ćemo da podaci neznatno variraju:

1880. godine — 8741 stanovnik

1890. godine — 9360 stanovnika

1900. godine — 9575 stanovnika

1910. godine — 10139 stanovnika

Prema podacima iz gradskih zapisnika Starog Vukovara vidimo da se već 1853. godine vode pregovori o spajanju Starog i Novog Vukovara u jedinstvenu općinu, ali je to izvršeno tek 1873. godine[100], a možda i kasnije[101].

Da li je to bilo motivirano administrativnim, ekonomskim, političkim ili financijskim razlozima za nas je u ovoj studiji irelevantno. Međutim je sigurno, da su i komunalne potrebe zahtijevale stvaranje jedinstvene uprave. Sve češće na dnevnom redu Općinskog zastupstva vukovarskog nalazimo komunalne probleme stanovnika i Starog i Novog Vukovara.

19. srpnja 1876. godine čitana je na općinskoj sjednici predstavka **da se ove godine kaldrumiše staklarski sokak.**

Pod točkom 163. vidimo predstavku kaldrumadžija iz Vukovara Stevana Selakovića i Rajka Cvetkovića da **kaldrumuju Dunavski sokak.**

Teodor Stanić **priobćuje da je kaldrma sokaka Doljna mala u hrđavom stanju.** To je bio tzv. carski drum, glavna saobraćajnica i zato je prvo ovdje regulirana i izgrađena tvrda cesta. Nisam mogao ustanoviti kada je to točno bilo, vjerojatno već i za vrijeme Turaka.

Općinski sudac Radošević, također na sjednici 19. srpnja 1876. godine, izvješćuje Zastupstvo da je on sitni kamen koji je iz Dunavskog sokaka izvađen upotrijebio za **kaldrumisanje jednog dela sokaka Šlezije i to do Pellerove kuće.**

2. listopada 1876. godine na općinskoj sjednici je odobrena izgradnja kaldrme u Dunavskom sokaku kao i u ostalim sokacima. Za taj posao nabavio je poduzetnik Stevan Poparić 85 hvati višegradskog kamena.

Na sjednici 12. kolovoza 1877. godine **Jozo Zimonić, Ignjatz Goldberger i drugi građani doljnje male pismeno mole da se sa desne strane kroz doljnju malu staza zidana podigne.**

Prve podatke o osvjetljenju gradskih ulica nalazimo već 1873. godine; tako je na općinskoj sjednici 31. ožujka 1873. godine odbornik Michola Ramonić iznio prijedlog da se privatni fenjeri koji se nalaze na kućama i osvjetljavaju ulicu pale na općinski trošak.

2. listopada 1876. godine općinski sudac Radošević izvješćuje odbornike da je radi osiguranja rasvjetljenja varoši **dne 1. listopada t. g. održavao javnu jeftimbu** na kojoj je ovomjesni trgovac Eduard Bier stavio ponudu da će za 4 f i 50 novčića mjesečno paliti lampu. Trgovac Vaso Damjanović ponudio je 4 f i 10 novčića i usvojena je njegova ponuda.

100 Arhiv Gradskog muzeja — općinski zapisnik od 22. studenog 1872. godine.
101 Arhiv GMV — zapisnik 6. kolovoza 1881. godine.

Na općinskoj sjednici 23. rujna 1878. godine zaključeno je da paljenje lampi započinje 1. listopada **i u pravilu imat će se lampe u mjesecu 20 dana palitl.** Tek 9. kolovoza 1881. godine zaključeno je da se **lampe svaku večer palitl imadu.**

U vukovarskim novinama »SRIEMSKI HRVAT« koje izlaze dvaput tjedno u broju od 3. studenog 1883. nalazimo članak »Razsvjeta ulica«. Iz toga članka izdvajamo dvije rečenice koje nam dobro ilustriraju kakovo je bilo u gradu osvjetljenje: **Svietiljke, kojih već dosta velik broj imade, bacaju tako tamnu svietlost... Petrolej se štedi kao daga svaka kap stoji 1 forintu.**

Gradski muzej u Vukovaru posjeduje nekoliko orginalnih fotografija na kojima se vidi kako je ta ulična rasvjeta izgledala. Piramidalni fenjeri stajali su na drvenim stupcima visokim oko 3 metra. I na pojedinim kućama obično uz glavni portal nalazimo fenjere vrlo slična izgleda.

Osvijetljene su bile samo ulice užeg gradskog centra. Eto tako su Vukovarci morali hodati polumračnim ulicama sve do 19. prosinca 1909. godine kada je djelomično uvedeno električno osvjetljenje. No i to nije bilo tako jednostavno; na sjednici Trgovišnog zastupstva vukovarskog 16. prosinca 1904. **načelno je odlučeno da se uvede električna razsvieta,** ali je od te odluke do realizacije, kao što smo vidjeli »proteklo Dunavom mnogo vode«. Potpuna elektrifikacija gradskog područja izvršena je 1928. godine.

Ni s cestama nije bolja situacija. Još polovinom XIX. stoljeća jedino postoji kaldrma kroz današnju Radićevu ulicu i Novi Vukovar, jer je to glavna tranzitna cesta na putu Osijek — Beograd. Tek od sedamdesetih godina XIX. stoljeća počet će kaldrmiranje ulica koje vode prema glavnoj cesti ili su bliže centru grada. U ostalim ulicama postavljeni su samo pločnici, često drveni, tako da mnoge ulice koje imaju kaldrmu nemaju pješačke staze, i obratno.

»SRIEMSKI HRVAT« — 1883. godine donosi članak »Naše ceste« iz kojega vidimo kakovo je bilo stanje: **Izuzam glavnu cestu, koja vodi prema Sotinu i Nuštru, sve su ceste u tako zločestom stanju, da kad nastane jesenska sitna kiša, ili zimska susmrzica, svaka je komunikacija s Vukovarom ili Vinkovci posve zatvorena.** Takva je situacija i u gradu; kolima se odnosi blato sa ulica a svaki stanovnik dužan je čistiti blato i snijeg ispred svoje kuće. »Sriemske novine« iz 1889. godine pišu, da je čak i glavna cesta kroz Novi Vukovar »blatni drum pun jendeka«. Unatoč svih problema grad se postepeno izdiže iz blata.

To je razdoblje u kojem sve više upravu preuzima magistrat — građanska klasa. Kapital se akumulira u njihovim rukama i ekonomska sigurnost učinila ih je neovisnim od feuda. Magistrat proširuje svoje djelovanje, ingerencije, i na područje Novog Vukovara, ali značajnije odluke ipak odobrava feud — grof Eltz. Iako je od 1848. godine, kada su u Hrvatskoj ukinute feudalne beneficije, prošlo 20 — 30 godina još uvijek su u Vukovaru nedovoljno jasne kompetencije magistrata i feuda. Na sjednici općinskog zastupstva 31. ožujka 1873. godine odbornici traže da pobiranje pijacovine preuzme od vlastelinstva grad; od 1874. godine magistrat vodi spor s Eltzovima oko vlasništva čestice Alica; 12. travnja 1876. godine općina zahtjeva da vlastelinstvo sruši ogradu kojom je zagradilo javni drum iza kasarne. Na toj istoj sjednici Mišo Rogulić predlaže da se sruše »gelenderi« ispred dvora jer su izgrađeni bez ikakve dozvole a smetaju prometu, i magistrat donosi neopozivu odluku da se to učini, ali, kao što znamo, »gelenderi« još

i danas stoje. 6. kolovoza 1881. godine odbornici protestiraju protiv toga što vlastelinstvo ubire maltarinu za prolaz kola kroz Novi Vukovar.

Glede ustrojstva naše občine poput gradskog magistrata izvlestio je Svietli ban, kao i odjelni predstojnik Stanković izjasniti se, da im je poznato da je Vukovar u našoj domovin najveće trgovište, jedino koje je još poput selske občine ustrojeno i da je normalna posliedica da takovo ustrojstvo ne odgovara odnošajima tolike občine. . . I pod točkom 96. općinskog zapisnika od 26. ožujka 1885. godine zaključeno je da se **občina Vukovar ustroji poput gradskih občina sa uređenim magistratom.**

Na općinskoj sjednici 14. lipnja 1876. godine Jovan Marković stavlja ponudu da mu općina svoje kuće (gostionice): »Saran«, »Magazin«, »Zvijezda«, »Kraljević Marko« i »Sleziju« dade u najam. Sve je veći broj molbi i za izdavanje lokala u općinskim kućama. Postoje već i privatne gostionice (hoteli) a jedna od najpoznatijih je »K crnom konju« u kojoj se priređuju i kazališne priredbe, elitne zabave različitih društava, zatim »Klara«, »Pivara«, »Narodna kavan« a na Zvonimirovu trgu ima i dvije gostionice s »kelnericama«.

Građanima je sve više na srcu i estetski izgled grada pa iz gradskih zapisnika saznajemo o obaveznom polivanju i čišćenju ulica. Vidimo da je već 1873. godine zabranjeno stvari iz dućana: burad, sanduke i robu držati na pločnicima, a u novosadskoj »Zastavi« 1883. godine vukovarski gradski sudac Aćim Radošević objavljuje članak u kojem iznosi svoje ideje o proširenju grada. Taj isti članak prenosi i »SIRMIER POST«. Građanin Radošević preporuća **ganz beachtenswerther Plan** i piše: **Kad može Beč svojih 36 predgradja imati i jednu političnu obštinu sastavljati, kad mogu Pešta i Budim zajedno biti, kad može Osek iz tri odelja jednu političnu obštinu sastavljati, zašto nebi Vukovar sastavio sebi Borovo, Beršadin, Marince, Bogdanovce i Negoslavce.**

I u kulturnom pogledu osjeća se znatan napredak. U gradu postoje dvije štamparije a 1871. godine izlazi i prvi vukovarski tjednik »WUKOVARER LOCALBLATT«. Budući da je pisan njemačkim jezikom nije se mogao dugo održati. 1887. godine izlazi »SRIEMSKI HRVAT«, a zatim »SRIEMSKE NOVINE«. Osnivaju se pjevačka i muzička društva, a već od 1861. godine redovno dva puta tjedno gostuje u Vukovaru pozorište iz Novog Sada, pa i zagrebačko i osječko kazalište. U »Sriemskim novinama« nalazimo brojne recenzije tih predstava.

U Šumarskom uredu u Novom Vukovaru 1883. godine Anton Aron otvorio je izložbu slika. To je prva izložba slika za koju do sada znamo da je bila u Vukovaru.

Industrijski razvitak je tekao sporo, zapravo se ne bi ni moglo govoriti o industriji u pravom smislu te riječi. To su mala poduzeća koja zapošljavaju 10 — 20 radnika; pivovara, ciglana, tvornica soda-vode, octa, pilana i mlinovi. Najveće poduzeće je »Banhayer & sin« koji posjeduju veliku pilanu, grade brodove i čamce te vrše prodaju građevnog materijala.

Ali se zato razvija vrlo živa trgovačka djelatnost uvjetovana izgradnjom željezničke pruge (1879. godine Borovo — Vinkovci, a 1891. godine Vukovar — Borovo) i osnivanjem dvaju parobrodarskih stanica koje vrše pretežni tranzit robe i putnika. Od 1890. godine postoji svakodnevna parobrodarska veza sa Zemunom i usputnim mjestima. Svakoga tjedna u

Vukovaru se održavaju veliki sajmovi pa više nije dovoljan prostor na Alici već se prelazi na Sajmište. U gradu je bila 231 trgovačka radnja. Trgovački razvitak ubrzao je razvoj novčarstva. Godine 1869. otvorena je Vukovarska štedionica, 1876. Sremsko štedioničko i akcionarsko d. d. a 1905. godine nalazimo u Vukovaru već 28 raznih novčanih zavoda.

To najilustrativnije pokazuje ekonomska moć vukovarskog građanstva. Sitna, a naročito krupna buržoazija, potpuno je preuzela društveno-politički život grada, a ona će biti i pokretačka snaga urbanog i arhitektonskog razvitka. Kapital koji su sticali osjeća se i u kvalitetu gradnje. Kao da počinje takmičenje tko će sagraditi ljepšu i raskošniju kuću. U gradu djeluju i »titulirani graditelji«. U početku su to putujući austrijski arhitekti koji se zadržavaju kod Eltzovih, a od osamdesetih godina XIX. stoljeća kao stalni namještenici magistrata ili privatni preduzimači. Doduše već krajem XVIII. i početkom XIX. vijeka nailazimo na geometre, mjernike koji se bave i projektiranjem: Pasmondi, Wirth, Ferdinand Miller, Gabrijel Homer, Antun Jonak, A. Grubišić, ali nismo u mogućnosti odgovoriti što su oni projektirali i da li uopće rade za građanstvo ili samo feud.

Podatke o domaćim inženjerima - graditeljima nalazimo u gradskom zapisniku od 30. srpnja 1878. godine kada se vodi rasprava o izgradnji novovukovarske škole. Nakon mnogobrojnih diskusija i primjedbi, prihvaćen je nacrt civilnog inženjera Srećka Streima, a odbijen općinskog mjernika Pogorelca. Tada je zaključeno **da novovukovarska školska zgrada mora biti po tadašnjem građevnom sistemu izgrađena i imade se sastojati od tri salona (školske sobe) sa stanom za školskog podvornika.** Kao građevni poduzetnik spominje se Heindrich (kasnije kao Hinko) Filip i zidari: Lukičić i Franjo Frir.

Iz Izvještaja županije sriemske za 1895. godinu vidimo da u Vukovaru žive: Žiga Balocsanski županijski nadinžinir, Miloš Lancoš kraljevski inžinirski pristav i Timotije Mirković građevni akcesist. Oni se spominju i dalje u vezi građevinske djelatnosti, ali kao nadzorni organi a ne projektanti.

Magistrat se odlučuje i na krupnije zahvate te upućuje molbu Kraljevskoj podžupaniji tražeći odobrenje za regulaciju Vuke, ulica i kanalizacije. Na redovitoj sjednici Zastupstva općine Trgovišta Vukovar 19. lipnja 1886. godine općinski načelnik Josip Rukavina pročitao je odluku Kraljevske podžupanije vukovarske od 7. lipnja 1886. broj 6359 u predmetu uređenja Zvonimirova trga, nasipanja Vuke, privoza sa mosta i zidanje kanala. Ta odluka glasi:

1.) Prihvatiti predlog povierenstva da se iz ove rasprave izluči pitanje o gradnji i uređenju predloženog podzemnog kanala ispod Franje Josipa ulice, da se to pitanje obzirom na postojeće vrieme prepusti občinskom zastupstvu da ga prema okolnostima svojedobno potakne i u razpravu uzme.

Poglavarstvo priznalo je potrijebu gradnje spomenutog podzemnog kanala iz zdravstveni razloga, jer bi se samo tim načinom uzdržaje čistoća u Franje Josipa ulici odtok vode iz dvorištah i kućah u toj ulici osigurati mogao, nu obziri na financialno stanje občine i na probu nad okloninu drugih gradnjah sklonili su povjerenstvo da raspravu o gradnji podzemnog kanala odgodi na povoljnije vrieme.

2.) Prihvatiti priedlog povierenstva odnoseći se na donji dio gradjevne dozvole, naime na izgradjenje privoza uz Hillerovu kuću, zatim na uredjenje Zvonimirovog trga, te tu gradnju proglasiti prešnjom potrebitom za uzspostavu (rukopis nečitljiv) i pristupa na Zvonimirov trg — i za poleplšanje Vukovara u veliko prikladnom, te da se što prije proizvesti ima. Pošto je zastupnik i odvietnik vlastelinstva Vukovarskog g. Dr. A. Peičić prigodom rasprave dana 3. svibnja 1886. držane očitao, da presvetli gosp. grof Dragutin Eltz nakon uvida predložene gradjevne osnove i nacrta proti izgradnji naumljene gradnje, nikakvog prigovora neima priznavajuć postroibu i skladnost te gradnje, i pošto smo prigodom dne 29. lipnja 1886. obdržavane rasprave ovomjesni ribari Mijo Dombaj i Stipo Srnić i drugovih očitovali da se mjesto »riblji trg« kako je u osnovi nacrta predloženo bez zaprieke upotrebiti može za razširenje i uređenje privoza i ceste sa mosta prema Zvonimirovom trgu uz uvjet da im se u zamjenu za ustupljeno sadanje mjesto i dodieli mjesto za novi riblji trg, tj. da se taj trg za toliko pomakne prema matici Vuke koliko novo nasipavanje doseglo bude, a privremeno da im se opredieli mjesto...

3.) Odtok vode dolazeće iz doljne male i iz Zmajeve ulice imati će se u smjeru pred »Centralom« svesti će se na Rajačićevu ulicu i otud u Dunav kako je ta voda tim pravcem i do prije sadanjeg kaldrumisanja Franje Josipa ulice odticala.

4.) Odtok vode, dolazeće iz Dušanove i Magotajeve ulice i sa Daničićeva trga, svesti će se u koliko to moguće bude na Frankopanovu ulicu, dočim će se u Magotajevoj ulici, gdje je sada uzidana rešetka otvoriti i prikladnijom rešetkom providiti stari podzemni kanal da se istim dio vode odticati uzmogne.

5.) Od »Centrala« počam, odnosno od one točke gdje se tok vode iz doljne male i iz Zmajeve bude sveo u Rajačićevu ulicu pretresti će se kolna kaldruma u sedlastoj formi sa oblukom na svakoj strani uz pješački tarac.

6.) Korito Vuke do trećeg odnosno četvrtog svoda a odonud u smjeru na kuću Heinrica Filipa imati će se prema predlogu i nacrtu nasuti, sadanja željezna ograda na mostu u duljini na 23 metra otvoriti sa mosta prostrani kolnik, a uz ovaj sadesne i lieve strane tarac za pješake na Zvonimirov trg urediti, — kolnik sa kamenom, a tarac za pješake kao i ostali dio novonasutog tla, sa opekami potaracati i svojedobno sa drvoredi posaditi. — Uslijed nasutog i povišenog tla od Zvonimirovog trga prema mostu, imat će se sadanji kolnik sa mosta u Franje Josipa ulici kao i taraci za pješake uz kuću prema predlogu nasuti i podići.

7.) Sa strane na uglu uz Hillerovu kuću sagraditi će ravnim smjerom prema Vuki podzemni kanal u koji će se sljevati voda dolazeća od »Centrala« i Magotajeve ulice u koliko takova tamo u stari kanal odtoka imala nebi, i koja će iz oluke do toga kanala doticati.

8.) Zvonimirov trg imati će se prema predlogu i osnovanim načinu nasuti u tom razmjeru taraci uz kuće podići, — te sam trg vremenom izkaldrumisati i drvoredom zasaditi.

9.) Prekaldrumisanje Franje Josipa ulice načinom sedlastim počam od točke, gdje se svodi tok vode dolazeć iz Dolnje male i iz Zmajeve ulice u Rajačićevu ulicu u smjeru pred »Centralom« — do mosta zatim uredjenje privoza sa mosta na uglu kod Hillerove kuće i do sada postojećoj granici

izvesti i pokaldrumisati će Vlastelinstvo Vukovarsko o svom trošku, trošak svih ostalih gradnja, nasipavanje Vuke, gradjenje podzemnog kanala i. t. d. snosi občina Vukovar.

10.) Izvođenje svih tih radnja rukovoditi će obć. inžinir Srećko Streim, a nadgled da se svi ti poslovi valjano i prema nacrtu i osnovi izvedu pridržaje se pod. žup. inžiniru Žigi Baločanskom.

11.) Obć. poglavarstvo imati će nasipanje Vuke Zvonimirovog trga a zatim radnji označene pod točkom 4 i 5 odma otpočeti i nastojati da se što pre dovrše — ribarima privremeno opredjeliti mjesto gdje će moći ribu prodavati a zatim nakon što bude Vuka prema predlogu nasuta pitanje glede opredeljenja ribljeg trga predložiti obć. zastupstvu na pretres i zaključak.

12.) Promjenom nacrta za podzemni kanal, po predlogu povjerenstva, projektiran od Hillerove kuće u Vuku izvoditi će podžupan. inžinir Baločanski, sve ostale potrebite preinake prema predlogu i zaključku povjerenstva, koliko se odnosi na izvođenje pojedinih radnjah i u koliko će biti kao isti od potriebe odkolčanje obaviti će u što kraćem roku. obć. inžinir Srećko Streim.

13.) Sve zemlj. radnje — nasipavanje Vuke, Zvonimirovog trga, privoza sa mosta uz Hillerovu kuću, pretaracanje, svođenje vode u Rajačićevu ulicu, eventualnu u Frankopanovu ulicu, pretaracenje iza rešetaka na starom kanalu izvesti će obć. poglavarstvo shodno zaključku sjednice obć. zastupstva od 8. svibnja 1886. br. 275 b samoupravi, dočim će izvođenje podzemnog kanala od Hillerove kuće u Vuku povjeriti pouzdanom poduzetniku, pošto ta gradnja zahtieva strukovno izvođenje. Odnosni ugovor ima se podžupaniji na odobrenje podnieti.

14.) Izvažanje smeća i raznih otpadaka sa smetištah na Zvonimirov trg i nasipavanje trga sa takovim smećem zabranjuje se iz zdravstveno-redarstvenih obzira pod prietnjom novčane globe od 10 f. Obč. načelnik imati će bezodvlačni u smislu napred spomenutog zaključka obč. zastupstva izviditi i pronaći prikladno mjesto odkud će se potrebita zemlja za nasipavanje najshodnije moći dobiti i izvoditi.

15.) Za izvođenje gornjih radova, naročito uz nasipavanje Vuke, privoza uz Hillerovu kuću, uređenjem odtoka vode u Rajačićevu i Frankopanovu ulicu, namještanje rešetke na starim kanalom u Magotajevoj ulici. imati će opć. poglavarstvo bezodvačno odpočeti a podžupan. inžinir imati će o napretku tih radnjah svaki 14 dana amo izvešću podneti.

O tome se obavieštaje: Vlastelinstvo Vukovarsko, opć. poglavarstvo, opć. inžinir Srećko Streim, podžupan. inžinir Baločanski, Mijo Dombaj i drugovi ribari u Vukovaru znanja radi.

Uglavom ovi radovi su vrlo brzo i izvršeni. Zemlja za nasipavanje vozi se iz Skelice, jer se upravo u to vrijeme proširuje ovaj prolaz prema Dunavu. Kako je i bilo predviđeno točkom 1. ovoga prijedloga kanal tada nije građen i kanalizaciona mreža neće biti regulirana sve do 1968. godine.

Prema reambulaciji 1891. godine i karti grada Vukovara tiskanoj u Budimpešti 1892. godine na kojoj su upisane novoimenovane ulice možemo pratiti daljnji razvitak grada. Radi lakše orijentacije služit ćemo se udvojenom nominacijom ulica i trgova; to jest kako je upisano na karti i današnjim nazivima.

Karta Vukovara iz 1892. godine. Katastarski arhiv Vukovara

FRANJE JOSIP ULICA (današnja Maršala Tita). Nasipavanjem i regulacijom ulice i obala Vuke zasuta su sa starovukovarske strane četiri lučna otvora mosta, a to je skoro trideset metara, zato na fotografijama vidimo samo četiri od devet lukova. Jedan luk zasut je i sa novovukovarske strane. Smjer ulice se nije izmijenio, ali je sagrađeno nekoliko lijepih katnica. Prva s lijeve strane tzv. Hillerova kuća u kojoj je bila mjenjačnica novca ograđena je željeznom ogradom ispred koje je parkiralište fijakera. Uz nju je uska katnica obitelji Tomljenović, a tada dolazi, moglo bi se reći, raskošna palača Alekse Paunovića sagrađena 1867. godine. U katnom dijelu ima devet polukružnih prozora, peti središnji je zapravo vrata kroz koja se ulazi na prostrani balkon od lijevana željeza. U prizemnom dijelu su trgovine a u dvorišnom terasa i park. Uz ovu kuću još je jedna Paunovićeva katnica. Prema fotografijama iz arhiva ove obitelji vidimo te dvije kuće kao jedno arhitektonsko tijelo, jer je na pročeljnom katnom dijelu kontinuitet nastavljen sa još četiri ista prozora, ali krovna konstrukcija pokazuje da su to dvije kuće. Između 1870. i 1880. godine sagrađena je kuća

apotekara Kirchbauma, u prizemnom dijelu bila je apoteka a u katnom stambene prostorije. Kuća na uglu prolaza prema današnjem Trgu Republike također je bila katnica a s druge strane prolaza je Varoška kuća (Domus oppidana) i uz nju hotel »Central«.

Ribarski majstor Antun Horvatović držao je u zakup hotel do 1890. godine kada dolazi do proširenja djelatnosti magistrata i uredovne prostorije proširuju i na hotel. Adaptacija je izvršena po nacrtu Srećka Streima. tada su obje zgrade i na pročeljnom i unutarnjem dijelu pretrpjele veće intervencije. Katni dio pročelja zgrada nije se bitno mijenjao jer su obje podjednake visine pa je spajanje lako izvršeno probijanjem zidova unutarnjeg dijela. U Općinskoj kući srušeni su neki pregradni zidovi soba i proširena je općinska vijećnica, a u dijelu gdje je bio hotel kroz sredinu je postojao hodnik iz kojega se ulazilo lijevo i desno u sobe — sada kancelarije. U prizemnom dijelu izvršene su veće promjene, naročito hotelske zgrade: zatvoren je ulični ulaz a tom prilikom vjerojatno su zazidane i arkade ispod kojih se prolazilo da bi se proširio prostor za dućane. Adaptacija stubišta prema još danas postojećim nacrtima izvršena je tek 1923. g.

S druge strane trga u lučnom nizu kuća s arkadama dolazi do promjene samo na k. č. 140. gdje je limar Ensminger uz svoju već postojeću kuću dogradio radionicu i prodavaonicu, ali je to prizemnica tako da kontinuitet arkada ovdje prestaje. Uz Ensmingerovu radionicu nazidana je lijepa katnica posjednika Stanića (na pročelju je spomen-ploča) dvorišni aneks nadograđen je nešto kasnije. Ostale četiri kuće do kraja ulice ništa se u ovom periodu nisu mijenjale.

Uz tzv. Švicarsku kuću bile su dvije male prizemnice — trgovine Židova Singera i Buchwalda, a zatim duga katnica izvanredno lijepe fasade i skladnih proporcija. Zgrada je nastala oko 1880. godine i u njoj je Narodna gostionica i kavana, a ubrzo je uzimaju u zakup Paunović i Polić i preuređuju u hotel »Nacional«, no hotel neće dugo egzistirati. Već početkom XX. stoljeća u jedan dio zgrade ulazi Hrvatska dionička štedionica koja je i vlasnik zgrade, a u drugi dio tiskara Lavoslava H. Freunda i Gottfriedova prodavaonica stakla. Do te zgrade, na uglu prema Magotajevoj ulici, je katnica skromna izgleda. U dijelu kuće koji je prema Franje Josipa ulici bila je prodavaonica koža.

Slijedećih 7 kuća su poznate katnice na kolonadama, ili sa svodovima kako kažu Vukovarci. Iza njih je katnica uvučena za širinu pločnika, novi ulični gabarit, odnosno širinu kolonada — trgovca Viktora Švagela. Kuća je nastala oko 1870. godine, izvanrednih je odnosa i lijepa bogata pročelja, ima dugi dvorišni aneks u kojem su magazini. U prizemnom dijelu kuće je trgovina, a u katnom stanovi. Zatim dolazi kuća Sofije Jovanović, a tu smo već upoznali. Slijedeća kuća je također vlasništvo obitelji Ensminger (limari kroz tri generacije što se dokumentirano može pratiti) ima sasvim osebujnu fasadu — neoklasicizam s elementima bidermajera — nastaje polovinom XIX. stoljeća. Daljnje tri kuće (Szengyögyi, Paunović, Heintz) su starije, ali arhitektonski neinteresantne. Kuća Bele Viktora Bauma jasno govori da je on drugi na općinskoj listi poreznika. Obložena keramičkim pločicama (jedina u Vukovaru) u koje su inkrustirane plastične dekoracije sačuvala je prvobitnu svježinu do danas. Uz nju je katnica također Židova Francka koji je imao veliku prodavaonicu manufakture — tekstila. Posljednja kuća sa ove strane je skromna prizemnica neke Tajderice, vlasnica papirnice.

Kontinuitet ulice se prekinuo. Na ovom dijelu situacija je ostala ista kao što smo vidjeli 1863. godine.

DONJA MALA (današnja Radićeva). Ulični gabarit se bitno nije ništa promijenio. Po broju kuća, s lijeve strane 53 a s desne 44, vidimo, što je novo, nekoliko s lijeve strane ulice podijeljenih a s desne spojenih gradilišta. Vjerojatno je srušena koja stara dotrajala kuća a sazidana nova prostranija ali i one su arhitektonski i povijesno potpuno neinteresantne.

JELAČIĆEVA ULICA (današnja JNA) Ulica je sada potpuno regulirana, izgrađena cesta i pločnici.

S desne strane ulice bilo je 32 kuće i nekoliko poljskih putova uz koje se grade kuće pa će tu ubrzo za slijedećih dvadeset godina nastati potpune ulice.

S lijeve strane bilo je 27 kuća. Ulica se sukcesivno produžuje prema Sotinu i u ovo vrijeme protegnula se do udoline u kojoj će biti izgrađena cesta prema klaonici. Ovi dijelovi grada kao i Švapsko brdo imaju ruralan oblik naselja.

ŠAMAC (današnja Maksima Gorkog). Pratimo prethodno stanje i bitnih promjena nije bilo.

SAMOSTANSKA ULICA (današnja Augustinčićeva). Na uglu je niska prizemnica čiji dio ulazi i u drugu ulicu, Dolnju malu. Ostale tri građevine su aneksi kuća iz Dolnje male, i do kraja ulice još je pet kuća. Na kraju, s ove desne strane ulice, još uvijek je škola.

S lijeve strane bile su samo dvije kuće. Zbog brijega ovdje je onemogućena daljnja izgradnja. Ulica je krivudava i neregulirana. Izgrađen je samo pločnik koji vodi do katoličke crkve.

ŠLEZIJA (sadašnja Gajeva). S desne strane do prolaza za Franje Josipa ulicu ništa se nije izmijenilo, osim što je na tom uglu jedna novosagrađena kuća. U nastavku prolaza su šupe — magazini kuća iz Franje Josipa ulice. Do kraja ulice nije izgrađena nijedna nova kuća.

S lijeve strane na prostoru između Židovske škole i stepenica za Ribarsku ulicu sazidan je 1891. godine monumentalni židovski hram — sinagoga u maurskom stilu. Na početku stepeništa stajala je stara sinagoga, iz 1839. g. nju su 1894. godine kupili madžarski kalvini i restaurirali. Do kraja ulice situacija se u odnosu na 1863. godinu nije ništa izmijenila u individualnoj stambenoj izgradnji.

1866/7. godine u općinskoj kući na kraju ulice smještena je novoosnovana Djevojačka škola. Godine 1870. na praznoj ledini gdje je bio kameniti križ s lijeve strane kapelice sv. Ivana Nepomuka, koji 1821. godine podigoše Josip i Franciska Majić, sagrađena je nova zgrada za Djevojačku pučku školu. Spomenuti križ je tom prilikom uzidan u nišu na zabatnom dijelu kuće, a kasnije je prenesen u posebno izgrađenu nišu u središnjem dijelu, a tu i danas stoji. U travnju 1975. godine velikim odronom brijega u Strossmayerovu ulicu kuća je popucala i stanovnici su iseljeni. To je kućni broj 35 i 37.

RIBARSKA ULICA (današnja Strossmayerova). Na uglu s desne strane nazidao je trgovac Milanković katnicu, a na kraju ulice Samuel Wachsler 1870. ostvara veletrgovinu vinom.

Lijeva strana ostala je neizmijenjena. Godine 1879. postavljena je u ulici kaldrma.

RELKOVIĆEVA ULICA (današnja Reljkovićeva). S lijeve strane imamo sada samo 2 kuće a s desne 5, dakle manje nego 1863. Kuća na uglu s desne strane je često spominjana gostionica »Saran«. Ne postoji ulaz iz Ribarske ulice, to je tzv. Coravi sokak.

RAJAČIĆEVA ULICA (današnja Nazorova). S lijeve strane otvorena su dva prolaza prema Zvonimirovu trgu. Postoji 8 kuća a posljednje tri kuće su gostionice: »Matroz«, »Mamica« i »Lenger«. Gostionica »Lenger« je na uglu Rajačićeve i Khuenova šetališta, imala je veliku salu za ples, priredbe i prostrani vrt u kojem su za ljetnih dana održavane zabave. Danas od te kuće postoji samo zid na kojem su dvije spomen-ploče:

WASSER HÖHE
am. 20. Marz 1876.
Anton Horvatović
vode visina 20. marta 1876.

VODOSTAJ 22. VII. 1926.
Josip Čaut gostioničar
Franjo Vuković peskar

1893. godine sučelice Ribarskoj ulici sagrađena je velika katnica izvanredno lijepe i raskošne neostilske fasade, vlasnik Landesmann. U njoj je bila pošta.

S desne strane bilo je 11 kuća.

ZVONIMIROV TRG (današnji Trg Republike). Sistematsko nasipavanje i regulacija trga počinje sedamdesetih godina XIX stoljeća. Na trgu se održavaju tjedni sajmovi a to je ubrzalo i naseljavanje trga. Nekadašnje kućice na sjevernoj strani gotovo su sve iščezle. Umjesto njih sazidane su nove, od čvrstog materijala. Prema parobrodskoj agenciji između Dunava i Vuke proteže se pilana i brodogradilište tvrtke Banhayer. Upravna zgrada još i danas postoji; to je kuća broj 14 na kojoj je spomen-ploča: H. W. 1876 (vodostaj). Pokraj nje je kuća građevinskog tesara Gölisa, otac graditelja Emila. U toj kući rođen je i Stjepan Supanc, radnički prvoborac. Zatim dolazi gostionica obitelji Kauk, kuća primalje Živković, stolara Pifata, opančara Šverera a u dugoj katnici bila je čuvena gostionica »Kod strine«, gdje su zanatlijski kalfe išli na »frajmuziku«, posljednja kuća je trgovina mještovite robe Fišof.

Na istočnoj strani trga je skromno skladište i prodavaonica drvene građe Židova Steinera, koji će ubrzo postati vlasnik jedne od najvećih pilana. Ispred skladišta je gradska vaga. U uskom prolazu prema Franje Josipa ulici je novosagrađeno spremište Vatrogasnog društva osnovnog 1875. godine. Kada je dotrajala stara »penjačka kuća« 12. srpnja 1885. godine sagrađena je nova po nacrtima Andrije Tokosa[102]. Godine 1886. sagrađeno je novo vatrogasno spremište, poduzetnik gradnje Heinrich Fillip.

Na jugozapadnoj strani su bili veliki magazini Alekse Paunovića, a uz Vuku prema mostu ribarnica — »Fišplac«.

Urbanističkim planom 1967. godine cijeli ovaj kompleks predviđen je za rušenje, što je djelomično već i učinjeno, pa je zato detaljniji opis neophodan.

MAGOTAJEVA ULICA (današnja Teslina). Na desnom uglu koji zahvaća i Franje Josipa ulicu je duga katnica u kojoj je bilo mnogo dućana.

---

102 A. Zimonić: Spomenica 50-god. Vatrogasnog društva, str. 14.

(Trgovac kožom Welesch, Eder kasniji vlasnik, po njemu je i poznata kao Ederova kuća). Do ugla Frankopanove bilo je 2 kuće a zatim do Dušanove još 3. Ova posljednja na uglu, postoji i danas, nekada je bila gostionica obitelji Pavla Heimbourgera.

S lijeve strane do Daničićeva trga bilo je 2 kuće, a u produžetku do Dušanove još 4 kuće.

DANIČIĆEV TRG (današnji Trg oslobođenja). Na njemu se u odnosu na 1863. godinu nije ništa izmijenilo, samo je na sjevernoj strani iskopan bunar. Na ovom trgu uglavnom lončari izlažu svoje proizvode a pod svodovima gostionice »Magazin« stoje rezači drva — »holcšnajderi«.

ZMAJEVA ULICA (naziv neizmijenjen). 28. srpnja 1867. godine izgorjelo je u ovoj ulici 76 kuća a sigurno ih više nije ni bilo, no već 1892. godine je skoro ponovo potpuno izgrađena. S desne strane bila je 31 a s lijeve 21 kuća. Na sjednici općinskog zastupstva 8. srpnja 1874. godine, raspravljalo se o postavljanju kaldrme u ovoj ulici, a već 1877. traži se popravak. Kroz tu ulicu je veliki promet prema Sajmištu i Negoslavcima.

ZRINJSKIEVA ULICA (sadašnja Andrićeva). Ulica se ništa nije izmijenila. S desne strane od druge, Jukićeve kuće, vodi prolaz prema porti — pravoslavnoj crkvi, ali on je postojao već i prije. To nije prometna ulica pa je zato tek 1886. godine u njoj postavljena kaldrma.

ŠENOINA ULICA (naziv neizmijenjen). Ulica je prostorno ograničena jer je to surduk, pa se i broj kuća ne može povećavati. Stanje kakovo je bilo 1863. godine.

SAJMIŠTE (današnji Trg Matije Gupca). U ono vrijeme se tu održavaju tjedni i godišnji sajmovi, ali se potkraj stoljeća sve više pomjera prema današnjem Sajmištu. Naseljen je samo brežuljkasti dio ispred katoličkog groblja. Na ledini su barake — šatre raznih vukovarskih trgovaca koji u sajamske dane dovoze ovamo robu, ali općina 1880. godine traži da se barake ruše i posadi drveće.

DRAŠKOVIĆEVA ULICA (današnja Alijagićeva). Situacija je ista kao i 1863. godine.

DUŠANOVA ULICA (današnja Pelagićeva). Ulica ide od Zmajeve do Bogdanovačke ulice. To je sada već sasvim formirana ulica. Prigodom postavljanja kaldrme izvršena je nivelacija i nešto je ublažena kosina prema trgu i Bogdanovačkoj ulici. Stepenice koje su nekada vodile na trg postoje samo s lijeve strane pločnika.

S desne strane bilo je 22 kuće, ulaz u Magotajevu ulicu i dva odvojka prema Frankopanovoj ulici. Na trgu (tada još nema ime a narod ga zove Drvena pijaca) je križ, a 1900. godine kraj njega je iskopan bunar.

S lijeve strane bilo je 18 kuća i uski prolaz prema Tri ruže ulici a sa Drvene pijace vodila je široka cesta u Preradovićevu ulicu.

KAČIĆEVA ULICA (naziv neizmjenjen). Smjer ulice ostao je isti. Sada je s desne strane 17 kuća, a 1863. godine bilo je 20, ali je zato s lijeve strane 4 više — ukupno 17 kuća. Kaldrma je samo u prvom dijelu ulice.

MILOVO BRDO (naziv neizmijenjen). Situacija je ista kao i 1863. godine.

PRERADOVIĆEVA ULICA (naziv neizmjenjen). Nekih bitnih promjena nema, jedino se povećao broj kuća što je dovelo do produžetka ulice; s desne strane sada ima 24 kuće a s lijeve 31. 1892. godine po nacrtima inženjera Srećka Streima izgrađena je u ovoj ulici škola. Ovo je vrlo široka i prometna ulica puna drveća, ali je cesta izgrađena tek 1900. godine.

SUNDUČIĆEVA ULICA (naziv neizmijenjen). Zadržala je svoj polukružni oblik; od Dušanove do Krunoslavine ulice s desne strane bilo je 18 kuća a s lijeve 7. Nema bitnih razlika u odnosu na 1863. godinu.

KRUNOSLAVINA ULICA (današnja Masarykova). To je već sasvim regulirana ulica čiji će se smjer zadržati do danas. Od Sundučićeve do Duge ulice; s lijeve strane je pravoslavno groblje, ali se ulica nastavlja i do kraja ima 8 kuća.

S desne strane ima 19 kuća zabatno postavljenih na ulicu između kojih su prostrana dvorišta. Odvojak prema Tri ruže ulici također je sastavni dio ove ulice.

TRI RUŽE ULICA (današnja Supančeva). Smjer ulice se nije ništa izmijenio. S desne strane je isti broj kuća kao i 1863. godine a s lijeve strane nazidano je 5 novih, ukupno 30 kuća. Na uglu prema Krunoslavinoj ulici izgrađena je gostionica »Tri ruže« vlasništvo Puchesa. U njoj je 1895. godine osnovan Klub socijal-demokratske stranke.

RUDOLFOVA ULICA (današnja Pionirska). Broj kuća se nije povećao. Kuće zadržavaju prostrana dvorišta i široke kolne ulaze. One su seljačkog tipa, stereotipne gradnje bez arhitektonskih osobitosti. Interesantno kako početak ulice i s jedne i s druge strane nije naseljen. Iza prve kuće s lijeve strane postoji uzan prolaz prema Preradovićevoj ulici, a kod trinaeste kuće je širok, ali isto nenaseljen prolaz, također prema Preradovićevoj ulici. Danas je taj prolaz Ulica heroja Srijemskog fronta.

MALA ULICA (naziv neizmijenjen). Isto kao na karti iz 1863. godine.

VUKINA ULICA (naziv neizmijenjen). Isto kao na karti iz 1863. godine.

FRANKOPANOVA ULICA (današnja I. G. Kovačića). I današnja Tucovićeva ulica pripadala je Frankopanskoj. Situacija je ista kao i na karti iz 1863. godine.

ZELENA ULICA (današnja Cesarčeva). Počinje od Duge ulice, gotovo kao nastavak Tri ruže ulica. Sada je to već regulirana ulica, lijeva strana je više naseljena — 15 kuća, a s desne strane u dugim razmacima vidimo 8 kuća. Kuće su tipičnog seoskog tipa, uostalom kao i sve kuće na Švapskom brdu. Stanovništvo se bavi poljoprivredom.

NJEMAČKA ULICA (današnja S. Markovića). Počinje od Bogdanovačke i jednim dijelom, kojega smo već vidjeli 1863. godine ide do Duge ulice. S desne strane bilo je 14 a s lijeve 11 kuća.

Na redovnoj zastupničkoj sjednici Općinskog trgovišta održanoj 24. srpnja 1889. godine općinski načelnik izvješćuje, **da je u produljenju Nemačke ulice postala nova ulica od 18 kuća, a uporedno ovoj ulici na kraj Bogdanovačke ulice jedna ulica od 12 kućah.**

Nadalje postala je ulica od Sajmišta napram Zelenoj ulici, pak budući ove nove ulice imenom, a kuće brojevi predviđeni nisu, to moli za odredbu.

Koncem XIX. stoljeća produžetak Njemačke ulice je već sasvim regulirana ulica; s desne strane bilo je u ovo vrijeme 12 a s lijeve strane 11 kuća. I taj produžetak se naziva Njemačka ulica.

NOVA ULICA (naziv neizmijenjen). Od Duge ulice u ravnoj paralelnoj liniji s Njemačkom proteže se ova ulica. To su tek isparcelirana područja s malim kućama i prostranim baščama. Vrši se i regulacija puta koji počinje od raskršća Bogdanovačke i Duge ulice i teče paralelno s Novom ulicom. Tu tek počinje naseljavanje. Danas je to Ulica Save Kovačevića.

Vukovar je sa sjeverne i istočne strane ograničen Dunavom i zato se grad širi prema jugozapadu. Godine 1863. granično gradsko područje je bila Duga ulica, a sada je već sedam novih ulica presjeklo ovu ulicu u prodrlo duboko u polje.

DUGA ULICA (današnja Keršovanijeva i Pricina). Od raskršća na kojem završava Bogdanovačka ulica počinje idući prema jugu Duga ulica.

Na prostoru gdje ju siječe Preradovićeva lomi se i skreće prema istoku sve do Sajmišta. To je zaista duga ulica, duga skoro dva kilometra ali je slabo naseljena. S desne strane bilo je 25 kuća. S lijeve strane bilo je samo 10 kuća.

BOGDANOVAČKA ULICA (današnja 1. maja). Počinje od Milovog brda, točnije do Kačićeve ulice i prestaje na raskršću prema Desnoj supoderici i Dugoj ulici. S desne strane ima odvojke u Malu, Vukinu ulicu i Supodericu, a bilo je 19 kuća.

S lijeve strane siječe ju samo Njemačka ulica, na toj strani bilo je 27 kuća. Većina tih kuća je vrlo stara i slabe gradnje, ali unatoč toga desetak trščara se sačuvala do danas.

Na području Švapskog brda tek koncem XIX. i početkom XX. stoljeća počinje postavljanje kaldrme po ulicama. U arhivu Gradskog muzeja u Vukovaru postoji molba stanovnika Zelene ulice pisana 2. rujna 1919. godine kojom mole da se u njihovoj ulici postave pločnici.

U Bogdanovačkoj ulici postavljen je pločnik 1882. godine, a cesta još kasnije.

KHUENOVO ŠETALIŠTE (današnje Lenjinovo). Glavni prilaz i glavna cesta prema Khuenovu šetalištu išla je kroz Rajačićevu ulicu. Budući da se ovim putem dolazilo i do parobrodarske agencije na kojoj se u ovo vrijeme vrši veliki trgovački i putnički promet u ulici je postavljena kaldrma već 1880. godine.

Od Rajačićeve ulice uzvodno uz Dunav bilo je 11 kuća. U nacrtu na k. č. 20. jasno se vidi hotel tlocrta u obliku slova U. Hotel je držao Anton Schwerer a kasnije Schlang. To je bila zidana katnica sa balkonom duž cijele fasade sa kojega se ulazilo u sobe.

Nizvodno je bilo samo dvije kuće. Kuća na uglu je Paunovićevo vlasništvo, obilježena karakterističnom mramornom spomen-pločom: Aleksa Paunović, 19. 1888., ali je u njoj stanovao trgovac Milan Stein. Kuća postoji i danas a stotinu metara niže bila je kuća trgovca Branuna i njegovo stovarište dasaka, greda i građevnog materijala.

Khuenovo šetalište 14. V. 1900. g. Vlasnik fotografije Milan Fabijan, Vukovar.

Kada je počelo nasipavanje Zvonimirova trga stočna pijaca je preseljena na ovaj dio Khuenova šetališta, od križa i gostionice »Šaran« niz Dunav do ispod crkve, prema općinskoj odluci iz 1885. godine. Tu se uglavnom prodavao crijep, pijesak i lubenice,

Na sjednici Trgovišnog zastupstva općine Vukovar 18. lipnja 1884. godine zastupnik Teodor Stanić predlaže: ... **pošto se uslied sprovedene komasacije i segragacije u Novom Vukovaru posjedi pojedinih vlasništva znatno se promienili a proimene ove u gruntovnici još do danas provedene nisu pa bi po pojedinca otud znatna šteta nastati mogla — ovdašnji kr. sudbeni stol dotično predsjedničtvo istoga moli, da se gruntovni ispravak čim prije obavi.**

Slijedeće godine izvršena je i nominacija ulica; od Rončića do dvora i malte nazvana je Strossmayerova, a od malte gore Filipovićeva. Prema gruntovnoj karti iz 1892. godine na desnoj strani Strossmeyerove ulice bilo je 14 kuća. U periodu između 1863. i 1892. godine sagrađene su ovdje dvije katnice: trgovca drvetom Stumfolda i Prve Hrvatske štedionice. Obje zgrade postoje i danas i odlikuju se u katnim dijelovima bogatom razvedenom fasadom, a prizemlje je suvremenom adaptacijom arhitektonski potpuno uništeno. Ostale kuće nisu toliko arhitektonski interesantne, iako su bile vlasništvo bogatih i uglednih ljudi: trgovca Đurića, dr. Mitrovića, gostioničara Mitra Simića, trgovca Uglješića (katnica stare jednostavne klasicističke arhitekture nastala prije ovih zgrada) vlasnika špecerajske radnje »Božje oko«, dr. Gottlieba, dr. Kettinga advokata, ing. Karlovskog kasnije vlasništvo Wertheimera.

Lijeva strana ulice imala je 20 kuća, povijesno je jedino interesantna kuća u kojoj je bila štamparija Srijemskih novina, Radničke straže i drugih. Od novonastalih je značajna katnica na desnom uglu Bakačeve koju je oko 1870. godine sagradio poštar Popović. Tu je i bila pošta sve do 1893. godine. Obzirom da je na dvije ulice i vrlo raskošnog pročelja zgrada djeluje impozantno. U centralnom dijelu prozorskih okvira u štukaturi su izvedeni poštanski simboli. Početkom XX. stoljeća kuća je doživjela manje adaptacije. U kući do pošte bio je Eltzov službenik Benko, kasnije Engelhardt, zatim dolazi lijepa katnica advokata Mate Kirchbauma (metalni balkon sagrađen je početkom XX. stoljeća) zatim trafikant Kovačević, brijač Beše, Agi-

čić, židovska banka, do nje je bila kuća u kojoj je 13. IX. 1887. godine rođen Lavoslav Ružička, prvi jugoslavenski nobelovac. Kuća je kasnije srušena i sazidana nova, danas br. 35, baruna Adamovića i na kraju ulice malta.

Od dvora do željezničke stanice bila je Filipovićeva ulica. I taj dio naseljavaju uglavnom bogati i ugledni građani. S desne strane bilo je 45 kuća: Eltzov vrtlar Taller, Golderbeiter, bravar Tirk (čuveni majstor, izradio vanredno lijepu ogradu od kovana željeza za Eltzov dvor) Sterl, advokat dr. Miomir Protić, čuvena gostionica porodice Sterl, trgovac Tachler, ing. Funtak, mesar Wentzel, advokati Krašković, dr. Rogulić, veletrgovac žitom Milan Petrović, Judita Baum, Steinhaus, dvije kuće obitelji Ricofi, Alge Tirk, Heidelova, Singerova, Kieferova, postolara Frasa i vrlo poznata gostionica porodice Sedlaček (»Sunce«), a do njih lijepa katnica koju su gradili Sofija i Josip Jirkovsky 1874. godine, a nacrte je izradio inženjer Karl Kaellcsenyi. U toj zgradi bila je gostionica i svratište »K crnom konju« a tu su se priređivale čak i kazališne predstave. Zagradu je kasnije kupio grof Eltz i oko 1890. godine izvršena je dogradnja s desne strane. U zgradi je poslije bio Ured za odmjeravanje pristojbi, Poresko nadzorništvo, a od 1886. tu je sjedište Financijalnog ravnateljstva, Sreska uprava financijske kontrole, Financije, Općinski NOO i druge.

U ovom periodu sazidana je samo katnica veleposjednika Pophansa, a na kraju ulice je bolnica. Ona je izgrađena iz zaklade koju je ostavio sudac Magotaj, oko 1859. godine kada je u nju i smještena bolnica.

Interesantno je da s ove, desne, strane ulice od Eltzova dvora pa do bolnice ima samo dvije katnice: gostionica »K crnom konju« i veleposjednika Pophansa. Na prostoru gdje je nekad bio prolaz prema Dunavu sagrađena je sada kuća i tako je taj prolaz zatvoren. Iza bolnice uz Dunav bilo je šetalište — Rudolfovo šetalište.

Većina ovih kuća nastaje polovinom XIX. stoljeća pa i nose arhitektonske karakteristike toga doba; visoka prizemlja i visoki krovovi, s desne strane prostrani nadsvođeni ulaz a s dvorišne strane hodnik, otvoreni trijem.

S lijeve strane Filipovićeve ulice do zgrade Županije su već poznate Eltzove kuće. Današnja Školska ulica još ne postoji, na tom mjestu su dvije manje kuće koje su 1878. godine srušene i sagrađena je novovukovarska škola. 1889. godine dozidana je s desne strane županijske zgrade Sreska kotarska oblast. Zgrade se tek kasnije, početkom XX. stoljeća spojene, točnije 21. listopada 1902. godine, jer je između njih još jedna prizemnica — Kolomana Šajblera, ali vanjskim dijelovima čine dvije arhitektonske cjeline iz dvaju razdoblja i dvaju stilskih karakteristika. Zgrada Sreske kotarske oblasti sazidana je djelomično i na prostoru bivše Županijske kaznionice koja je uz ulicu imala jedan katni dio, kućni brojevi 15. i 17. Do nje je novosagrađena kuća advokata Žitvaja, a ostale su već postojale. Među njima je najljepša kuća župana Hideghethya. Nekako u to vrijeme sazidan je i mlin iza Crvenog magazina, a znatno kasnije i Zopfov mlin. U Tallerovoj kući (danas broj 63) bila je Oružnička postaja.

Do kraja ulice još su dvije kuće, a te smo već upoznali.

U ovom razdoblju sasvim je formirana i naseljena Gundulićeva ulica, a Bakačeva, Parobrodarska, Domobranska, Mirogojska i Vlastelinski prolaz imaju tek po koju kuću.

Samo kroz glavnu ulicu je kaldrma a od osamdesetih godina postavlja se kaldrma i u ostalim ulicama.

Tako je izgledao Novi Vukovar krajem XIX. stoljeća.

U razdoblju do prvog svjetskog rata grad se uglavnom proširuje na jugozapadno područje. Proces radijalnog širenja koji je započeo nastavlja se; grad se razvija prema Petrovcima i Negoslavcima, ali i uz cestu prema Sotinu, naročito područja: Čvorkovac, Baščine i Dudik gdje se formiraju i nove ulice. Na Priljevu uz lijevu stranu ceste gradi se po koja kuća.

U užem gradskom području Starog Vukovara nije moglo doći do većih urbanističkih zahvata jer su tu ulice već odavno formirane, samo bogatiji investitori novogradnjama upotpunjavaju urbanističku cjelinu stvorenu sedamdesetih godina XIX. stoljeća.

17. kolovoza 1891. godine odobreno je »ustrojenje samostalne četverorazredne realke« i ona je privremeno smještena u adaptiranu zgradu gostionice »Zvijezda«. Već slijedeće godine zazidan je ulaz s uličnе strane i dograđena nova prizemna zgrada koja je povezana velikim ulaznim vratima sa starom zgradom bivše gostionice. Gimnazija je tu bila samo do 1894. godine kada preseljava u novosagrađenu zgradu a ovdje useljava Osnovna muška škola.

Već 1892. godine u gradskim zapisnicima vidimo diskusije oko rušenja »jednokatne magaze«. Taj magazin, vlastelinsko vlasništvo, bio je točno gdje je danas pročelni dio gimnazijske zgrade, a krčma »Kraljević Marko« bila je u maloj kući u uličnom dijelu Šamca. Sve je to srušeno i Gimnazija je »složnošću i požrtvovnošću građanstva vukovarskog« sazidana 1893/4. godine.

Arhiv Gradskog muzeja u Vukovaru čuva nacrte za izgradnju i adaptaciju zgrade. Dokumenti o građevinskoj djelatnosti u Vukovaru su vrlo rijetki jer je arhiv Građevinskog odsjeka općine uništen. I ovi dokumenti su iz drugog izvora. Prema nacrtima pročelja i temelja zgrade, izrađenih u Građevinskom odsjeku Kraljevske zemaljske vlade u Zagrebu ali na žalost bez imena projektanta, vidimo da zgrada u prvobitnom izgledu nije imala anekse s istočne i zapadne strane ni gimnastičku dvoranu. Dogradnja je izvršena 1907. godine prema nacrtima »kraljevskog inžinira« Ulseesa i tom prilikom u visini katnog dijela nazidan je cijeli aneks s istočne strane u današnjoj Ulici Maksima Gorkog. Gimnastička dvorana sagrađena je u centralnom dvorišnom dijelu a kemijski kabinet s predavaonicom kao aneks zapadnog trakta. Nove adaptacije izvršene 1965. godine nakon potresa bile su samo u unutarnjim dijelovima i modernizirale su školu. Pročelje je sačuvalo prvobitan izgled neostilske arhitekture.

1894. godine srušena je tzv. Švicarska kuća i otpočela je gradnja Grand hotela (današnji Radnički dom). Iz sačuvanog troškovnika i građevnog ugovora (nacrti izgubljeni za vrijeme adaptacije 1960. godine) znamo sve detalje o gradnji. Donosimo nekoliko citata iz Građevnog ugovora sklopljenog između Radivoja Paunovića veleposjednika iz Vukovara i Vladimira Nikolića arhitekte iz Sente;

Točka I. **Vladimir Nikolić preuzima na sebe sav posao oko gradnje toga hotela kao i dobavu građevnog materijala o svom trošku osim ciglje, kreča i peska koji će potonji materijal sam kuće vlasnik o svom trošku dodati i u potrebnoj količini na gradnje mesto doneti. Isti g. arhitekta**

obavezuje se izvesti prema planu izgrađenom i sačinjenom imenovanim arhitektom sve po njemu sačinjenom predračunu naznačene poslove za svotu od 102348 forinti austriske vrednosti. Podneseni i u svojeni plan i predračuni sačinjavaju sastavne delove ovog ugovora, te se imaju po strankama ugovaračima potpisati.

Točka IV. Nikolić V. obavezuje se gore imenovanu zgradu gotovu predati po označenom planu i predračunu najduže do prvog oktobra 1896. godine, a obavezuje se istu zgradu pod krov staviti u tečaju ove god. 1895.

Izgleda da su se tokom gradnje troškovi povećali, naime prema zaključnom troškovniku (pisan njemački) kojega je vlastoručno potpisao i pisao 25. novembra 1897. godine u Srijemskim Karlovcima Vladimir Nikolić troškovi su se popeli na 127707 guldena (forinti) i 10 krajcara.

Vladimir Nikolić (Senta 13. VI. 1857. — Srijemski Karlovci 21. II. 1922.) bio je tada jedan od najpoznatijih srpskih arhitekata.

Zgrada je vrlo razvedenog dvouličnog pročelja sa kupolom na uglu i djeluje monumentalno, ali nema jasno stilsko obilježje. Nikolić je eklektik, preuzima različite stilove i utjecaje, ovdje dominira neobarok s renesansnim atributima.

Rješenjem Kraljevske kotarske oblasti u Vukovaru broj 15168 od 24. rujna 1898. godine odobreno je Aleksi Paunoviću da na svom zemljištu na kraju s lijeve strane Zmajeve ulice može podići mauzolej. Nacrte je izradio Andreas Tokos (Andrija Tokoš — 1848. — 12. veljače 1920.). Građevina je u stilu mađarske pseudogotike XIX. stoljeća. Visoka je 22,5 m a sastoji se iz kripte i kapelice u kojoj je 1904/5. godine radio ikonostas i freske Stevan Aleksić. Mauzolej je u sredini parka zasađenog različitim ali samo crnogoričnim drvećem.

Prema izvještaju Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju za 1899. godinu u Vukovaru su postojale 231 trgovačka radnja. A prema Izvještajima županije srijemske i školstvo je vrlo razvijeno. Uz već postojeće samo u ovom periodu otvoreno je još sedam novih škola. Unatoč toga iz gradskih zapisnika vidimo da općinski prihodi uslijed stagnacije obrta znatno padaju, zato rješenje komunalnih problema kasni, ali ipak napreduje.

Gradnja Klaonice otpočela je 1901. godine. Nacrte je izradio Andrija Tokoš, a uprava gradnje povjerena »kraljevskom inžinirskom pristavu« Vilimu Ulseesu, a glavni nadzor nad svim poslovima vodio je »županijski tehnički izvjestitelj« Žiga Baločanski. Arhitektonski je to interesantan objekt, smješten podno brijega tik uz Dunav, na visokim lukovima, secesionističke arhitekture gledan iz grada i sa Dunava izgleda vrlo lijepo i izaziva pažnju.

Krajem 1902. godine bilo je u gradu oko 1800 prizemnica i 37 katnica, dakle nešto manje nego na prijelomu stoljeća a to je uslijed prostranije i kvalitetnije izgradnje.

1903. godine »Sriemske novine« donose opširan članak u kojem su izneseni i predračuni o uređenju glavne ceste kroz Novi Vukovar, jer da je to sada »blatni drum pun jendeka« koji predstavljaju opasnost za vozila. Uređenje je povjereno kotarskom inženjeru Milošu Loncošu. Tada su izvedeni rigoli i zasađeno drveće: lipe, borovi, platane, kesteni i zimzelen.

I u Starom Vukovaru vrši se pretaraciranje i kaldrmiranje ulica lomljenjakom, a oko 1906. godine počinje i prvo asvaltiranje, ali je sve to teklo vrlo sporo. Na fotografijama iz toga razdoblja naročito se uočava-

ju loše ceste. Trgovišno poglavarstvo u Vukovaru je 20. veljače 1911. godine donijelo i Statut za izvedenje trottoira; sve ulice u Vukovaru, bile one kućami podpunoma ili samo djelomično izgrađene, kao i ceste u području mjesta Vukovara, na kojima je pješački promet znatan imadu se providiti trottoirom. U niže navedenim ulicama mora se asfaltni pločnik postaviti i to: Franje Josipa, Strossmayerovoj, Jurkovićevoj, Filipovićevoj, Rajačićevoj, i Magotajevoj ulici, Khuenovog šetališta...

Za izvedenje pločnika u ostalim ulicama i cestama imat će trgovišno zastupstvo stvoriti poseban zaključak koji imade za dobiti odobrenje kr. zemaljske vlade... i u devetnaest točaka nižu se odredbe kako, kakav i gdje treba postaviti pločnike — trotoare.

Od krupnijih arhitektonskih zahvata ističu se i ovi objekti: zgrada Kraljevskog kotarskog suda, izgrađena 1902. godine na mjestu gdje je nekada bila velika konjanička kasarna. Smatra se da je nacrte za ovu monumentalnu zgradu izradio Andrija Tokoš, ali to ne treba čvrto vjerovati, jer je on bio projektant skromnijih kreativnih mogućnosti. To je doduše neostilsko razdoblje pa je teško odrediti neka preciznija opredjeljenja a arhitekti ne pokazuju izrazitu autentičnost. Zgrada je na kat sa tri rizalitna dijela; centralni i simetrični lijevi i desni.

Na mjestu gdje je bila Opća pučka srpska škola jučer na dan srpskog prosvjetitelja sv. Save posvećena je nova sgrada, koju su naši sugrađani Srbi podigli vlastitom snagom...

Sgrada se sastoji prizemno iz tri vrlo prostrane školske sobe, učiteljskog stana i drugog jednog stana, koji je iznajmljen srpskoj kreditnoj zadruzi u Vukovaru. U prvom spratu nalazi se liepa i prostrana dvorana, učiteljska zbornica, kancelarija crkvene obćine te družtvene prostorije Javora... pišu Sriemske novine 28. siječnja 1905. g.

1909. godine počinje rušenje kuća na svodovima; na lijevom uglu Franje Josipa i Magotajeve ulice srušena je katnica i slijedeće godine sazidana vrlo lijepa kuća, vlasništvo Srpske pravoslavne opštine. Kuća je izgrađena po nacrtima mitrovačkog inženjera arhitekture Milivoja Matića i zaista reprezentativno izgleda, ali je nestalo jednog dragocjenog baroknog objekta starog trgovačkog Vukovara koji gradu daje fizionomiju. U prizemlju je novosmještena apoteka Kirchbaum a u katnom dijelu stanovi.

U natječaju je sudjelovao i inženjer Andrija Tokoš, ali njegov nacrt nije prihvaćen.

1910. godine na mjestu stare sinagoge kalvini su koristeći postojeće stanje dozidali secesionistički toranj i otvorili svoju crkvu.

1911. godine u Radićevoj ulici izvršena je krupna adaptacija tzv. Mađarske škole.

I u glavnoj ulici izvršeno je nekoliko značajnijih zahvata; srušena je katnica između Puchesove kuće (bivše Kirchbamove) i prolaza prema Zvonimirovu trgu i na tom mjestu sazidana je 1913. godine nova katnica nejasnog secesionističkog stilskog obilježja.

Izvršena je i adaptacija tzv. Hillerove kuće sada vlasništvo obitelji Bingulac.

Na uglu Ribarske i Rajačićeve ulice adaptirana je 1904. godine stara Milankovićeva katnica da bi već par godina kasnije doživjela još jednu adaptaciju secesionistički moderniziranu; u prizemlju je staklana a u katnom dijelu stambene prostorije. Na kraju Ribarske ulice srušene su tri

Kostenčeve kuće u kojima se sušila i kalala riba i na tom prostoru sazidana je velika tvornica za preradu kože — Eder. 1947. godine tvornica je demontirana i veliki zidani dimnjak srušen.

Na desnom dijelu Wilsonova šetališta također je srušeno nekoliko kuća i na tom prostoru sagrađena je 1910. pilana Steiner, čiji se vlasnik naglo bogati. Oko 1948. pilana je demontirana.

U Ribarskoj ulici bila je velika Bierova tvornica sirćeta i piva i čuvena gostionica Rudike Dombaja.

Pred rat 1913. godine izgrađen je na Zvonimirovu trgu vatrogasni toranj. Iznad ulaznih vrata nalazi se spomen-ploča iz 1913. godine zato smo i označili tu godinu kao vrijeme kada toranj nastaje. O izgradnji tornja postoji nekoliko kontraverznih zapisa: Zimonić[103] **...da se isti 1912. godine uz cijenu od 11500 kruna i sagradi. Nacrt za toranj napravila je tvrtka Banheyr i drug. Toranj je na svečan način 3. januara 1915. prije podne blagoslovljen.**

Tirk[104]: **Toranj je sagrađen 1912. godine i stajao je 11500 kruna.**

Belavić:[105] **G. 1913. podignut je u Vukovaru vatrogasni toranj trudom i marom vatrogasnog zapovjedništva i odbora dobrovoljnog vatrogasnog društva te potporom trgovišne općine Vukovarske i vukovarskih građana.**

3. siječnja 1916. bila je posveta pomenutog tornja, koju je obavio gvardijan o. Gjuro Bencetić uz prigodno slovo.

Toranj su gradili mjernici: Funtak i Karlovsky. Trošak gradnje iznašao je 25000 kruna.

U gradskim zapisnicima već od 1907. godine pritimo diskusije oko izgradnje tornja, 1908. godine građevni poduzetnici: Andrija Tokoš, Andrija Putter, Josip Kundl, Hinko Degen, Mijo Puches i Ivan Kovačević stavljaju ponude za izgradnju vatrogasnog tornja. Toranj je izgrađen 1913. godine po nacrtima Funtaka i Karlovskog.

Na Zvonimirovu trgu još postoji Banhayerovo poduzeće koje se sada bavi različitom djelatnošću i više ne gradi toliko mnogo brodova, već čamce, dereglije i tikvare. No iz Sriemskih novina od 20. srpnja 1907. godine saznajemo ovu zanimljivu vijest: **ovo jaružilo** (bager za vađenje šljunka) **koje je tvrtka za vlastitu porabu, prigotovljeno je ovdje u Vukovaru, po nacrtu same tvrtke i u vlastitoj režiji. Isto sastoji se od 6 m široke i 25 m duge lađe od borovine, a na kojoj je sagrađena podloga stroja.** Za ono vrijeme to je veliki bager.

Iz Izvješća o stanju javne uprave u županiji sriemskoj za 1906. godinu vidimo, da se trgovalo uglavnom poljoprivrednim proizvodima. Od poduzeća spominje se tvornica kudelje koja te godine zapošljava 134 radnika, no tu je veći dio sezonskih radnika

U gradu 1909. godine postoji i osam obrtničkih zadruga u koje je učlanjeno 304 zadrugara.

Uzalud su obrtnici pokušali udruživanjem odupirati se prodoru industrijske robe. Oni uglavnom rade za trgovce i da nemaju manje zemljišne

103. A. Zimonić: Ibidem, str. 20.
104. D. Tirk: Kratka povijest DVD Vukovar, str. 19.
105. P. Belavić: Ibidem, str. 39.

posjede teško bi se održali. Više ne predstavljaju značajniji i uglednjii građanski sloj.

U razdoblju od 1900. do 1910. godine broj stanovništva se povećao samo za 640 osoba, tako da 1910. godine Vukovar ima 10359 stanovnika.[106] Prema Sriemskim novinama od 28. siječnja 1911. godine u Starom Vukovaru bilo je 1417 kuća sa 2231 stanom i 122 prazna stana. Broj prisutnih osoba iznosi 8041 i odsutnih 363. U Novom Vukovaru bilo je 231 kuća sa 572 stana, od toga 37 stanova su prazni. Prisutno 2185 stanovnika i 43 odsutno. Ukupno u Starom i Novom Vukovaru bilo je 10226 prisutnih i 407 odsutnih stanovnika.

Slab porast stanovništva sigurno nije mogao uvjetovati naročito dinamičnu građevnu djelatnost. Stanarine su relativno visoke pa je zato mnogo praznih stanova. Siromašnije stanovništvo gradi na udaljenim periferijskim dijelovima grada skromne kuće koje jedva zadovoljavaju osnovne životne potrebe, a bogatiji su bez invencije pa čak uništavaju postojeće građevinske objekte da bi na njihovu mjestu sagradili kuće čudnovate arhitekture koja će u nekada skladni grad unijeti disharmoniju.

1914 — 1941

U razdoblju između dva rata oživljava građevinska djelatnost uvjetovana prosperitetom buržoazije koja se poslije prvog svjetskog rata raznim špekulacijama uspjela obogatiti. Možda najznačajniji događaj u urbanističkom razvitku grada je otvaranje nekih novih ulica, što je zahtjevalo daljnju regulaciju i proširenje grada. Na sjednici zastupstva grada Vukovara održanoj 28. studenog 1921. godine jednoglasno je usvojeno da se za temelj proširenja grada uzme osnova koju je izradio Fran Türk, ovlašteni civilni geometar. U prvoz fazi to je značilo probijanje ulice od Vlastelinskog prolaza (današnje Kidričeve) do Mirogojske, odnosno parka iza Suda. To je bilo Eltzovo zemljište i za pregovore o kupnji uz gradonačelnika ovlašteni su dr. Ivan Palaček i Fran Türk. Zastupstvo energično zaključuje, da u koliko **kup ne bude uspio, ima se putem agrarne direkcije zatražiti expropriacija potrebnog zemljišta.**

Već slijedeće godine (1922.) otkupljeno je od Eltza i drugo zemljište, sada od Vlastelinskog prolaza prema Vuki, to jest od Paunovićevih magazina, pa je na taj način izvršena i regulacija buduće ceste koja će ići paralelno s glavnom cestom i tako oteretiti pojačan promet. Sondiranje terena počelo je od Bakačeve ulice (današnje Primorske) pa do Gundulićeve s tendencijom izlaska na cestu prema Osijeku i Vinkovcima. To je dio velikog regulacionog plana po kojem bi se nasulo područje Vuke do njena normalna toka a onda mostom spojilo s današnjom Tucovićevom ulicom.

106. J. Cazi: Ibidem, str. 401.

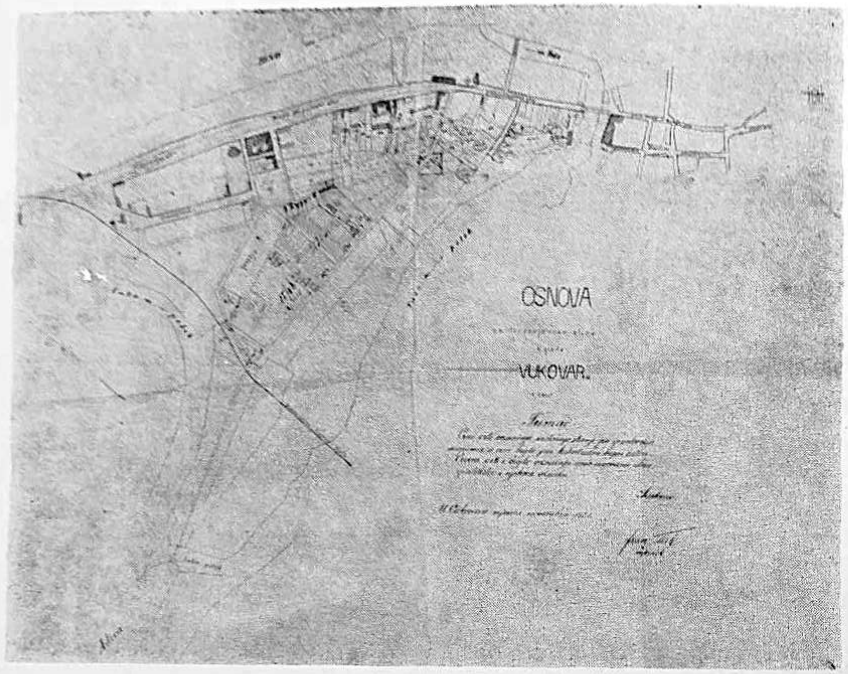

Nacrt prosijecanja novih ulica 1921. g. Arhiv mapa GMV.

Prema nacrtu od 10. listopada 1922. godine izvršena je i expropriјacija Eltzova zemljišta od željezničke stanice uz prugu prema Adici i današnjoj Kidričevoj ulici.

17. studenog 1926. godine izvršeno je probijanje ulice između zgrade županijske oblasti i novovukovarske osnovne škole. Tom prilikom srušene su dvije kuće iz XVIII. stoljeća i spojene današnja Ulica B. Adžije i Moše Pijade. Novonastala ulica, Školska, ostat će nenaseljena sve do 1950. godine.

Kao što vidimo, značajnije promjene nastupile su samo na području Novog Vukovara. Urbanističko jezgro Starog Vukovara u ovom periodu ništa se nije mijenjalo. Srušene su samo poneke kuće i na njihovu mjestu sagrađene nove. Moramo konstatirati, na žalost, da ove intervencije nisu bile naročito racionalan potez. Nestalo je nekoliko izvanredno lijepih baroknih kuća koje su gradu davale fizionomiju; U to vrijeme srušena je kuća na uglu Rajačićeve i Gajeve ulice i sazidana apoteka »Spasitelju« Jagušića Gašpara. Tako je najljepši vukovarski trg izgubio svoju cjelinu. Pogotovo što je već ranije izvršena najčudesnija adaptacija trgovine Paje Kifusa (današnji »Varteks« je to potencirao) u kojoj su srušeni zidani lukovi kolonada a umetnuti željezni stupovi korintskog stila. Arkade su tako izgubile kontinuitet i u ovaj barokni trg smjestile su se dvije kuće, jedna sumnjive klasicističke adaptacije a druga nedefiniranog secesionističkog obilježja, potpuno narušivši arhitektonsku cjelovitost trga. Kada je zidana kuća Srpske pravoslavne opštine, načeta je linija niza kuća na svodovima. Rušenje se nastavlja i žrtvom je pala još jedna kuća, stara trgovina željeznom robom obitelji Tachler, osnovana 1898. godine a na tom mjestu sazidana je 1914. godine katnica iste obitelji u kojoj je također u prizemlju bila željezara a u katnom dijelu stanovi. I to je kuća osebujne arhitekture, nekakva tirolsko-ugarska secesija

Do Magotajeve, danas Tesline ulice, bio je kontinuiran niz kuća na kolonadama.

Izvršena je i adaptacija Ederove kuće, no bez većih građevinskih zahvata osim što su u katnom dijelu izmijenjeni prozori a u prizemlju modernizirani dućani.

U glavnoj ulici srušene su i dvije kuće uz »protinu kuću« i na tom mjestu sazidao je trgovac namještaja i stolar Grečl kuću i prodavaonicu.

Na uglu Samostanske i Radićeve ulice srušena je stara prizemnica s gostionicom na čelu i sazidana moderna katnica stolara Biroa koja je narušila arhitektoniku ovoga trga. U Samostanskoj ulici sagrađene su dvije katnice koje su također unijele disharmoniju u ovu ulicu. 1922. godine srušena je na kraju te ulice stara osnovna škola koja je bila u parku pred katoličkom crkvom. Zgrada Djevojačke škole iz Gajeve ulice pretvorena je u stambene prostorije. Adaptacija je vršena samo u unutrašnjem dijelu. Učenici iz ovih škola smješteni su u tzv. Madžarsku školu u Radićevoj ulici koja je 19. kolovoza 1922. godine ponovno adaptirana i proširena.

Oko 1929. godine prelaskom u vlasništvo obitelji Tomašević izvršena je u glavnoj ulici neuspjela adaptacija Paunovićeve kuće, dograđen je još jedan kat pa je to tada bila jedina dvokatnica u Vukovaru.

U Novom Vukovaru srušena je najstarija školska zgrada koju znamo, potječe iz 1743. godine a na tom mjestu sazidan je »Hrvatski dom«, neka vrsta doma kulture. U njemu je bila čitaonica, knjižnica i kazališna dvorana. Za vrijeme velikih priredbi moglo se iz »Lava« (vlasnik Antun Šlemin) prelaziti u Hrvatski dom jer su u unutarnjim dijelovima ulaza bili spojeni. Dogradnja garderobe i podvornikovog stana izvršena je 1934. godine po nacrtima F. Funtaka.

Na sjednici 12. siječnja 1927. godine gradsko zastupstvo jednoglasno zaključuje da se zgrada Ervina Eltza (»Mali dvor«) kupi za bolnicu. Zgradu je kupila općina za 600.000 dinara i adaptirala za novu bolnicu. Oko uređenja i opreme bolnice naročito se angažirao dr. Emil Švagel. Stara bolnička zgrada pretvorena je u gradsku ubožnicu. Prilikom desanta partizanskih jedinica na Vukovar 8. XII. 1944. godine zgrada je srušena.

1929.30. godine na Sajmištu je izgrađen Higijenski zavod (Dom narodnog zdravlja). Nacrte je izradio ing. Fran Funtak a Josip Banhayer je bio izvođač radova.

22. travnja 1932. godine Vuka, inače lijenoga toka, je silovito počela teći i srušila stari zidani most. Privremeno je sagrađen drveni most, a već slijedeće godine otpočela je gradnja betonskog mosta. Na prilazima mostu bili su secesionistički stilizirani električni stupovi koji su davali mostu elegantan izgled.

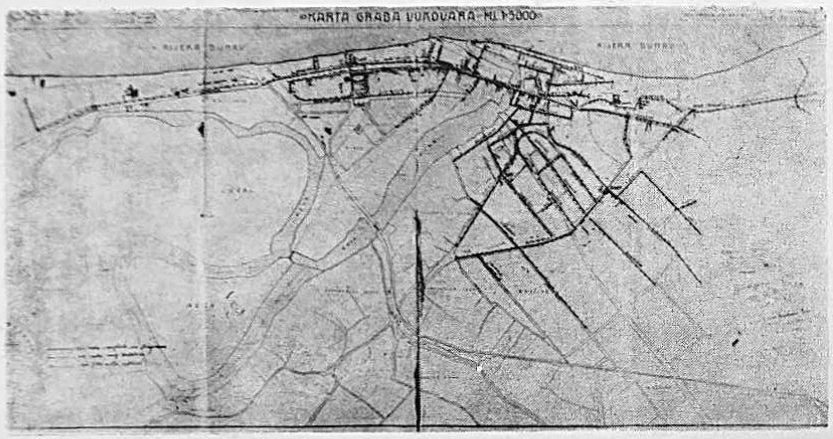

Karta starog i Novog Vukovara 1925. g. Arhiv gruntovnice Vukovar.

1927. godine prišlo se detaljnijem uređenju grada; u mnogim ulicama postavljen je asvalt, većina ulica na Švapskom brdu dobila je kaldrmu a u mnogima je kaldrma zamijenjena granitnim kockama. Izvršena je elektrifikacija cijelog gradskog područja. Na sjednici 8. lipnja 1927. godine čitana je molba mr. Steve Jagušić — Gaspara i drugova koji traže dozvolu za uvođenje vodovoda i kanalizacije. Građevni odbor udovoljio je molbi i zaključio da se i grad priključi na vodovodnu mrežu, proširi ju i dozvoli građanstvu da i ono to učini. Gradski zastupnik Mišo Milanković dobrovoljno je dozvolio građanima Ribarske ulice da se priključe na njegov privatni vodovod. Tom prilikom je zaključeno da se na Daničićevu trgu, u dvorištu Magistrata i Ribarskoj ulici otvori javna česma. Također su iskopane javne česme ispred Suda i Hrvatskog doma.

Od 1920. godine u gradskim zapisnicima sve više pronalazimo zabilježenih zahtjeva koje u ime Socijal-demokratske radničke partije (komunista) postavlja zastupnik Stjepan Supanc. Radnička klasa Vukovara razvija vrlo živu revolucionarnu i kulturnu djelatnost.

»RADNIČKA STRAŽA« od 11. svibnja 1919. godine izvještava, da je vukovarsko organizirano radništvo kupilo od Miše Gottfrieda »Grand hotel« (gradio ga Aleksa Paunović) i pretvorilo ga u Radnički dom, tada jedan od najvećih i najljepših u našoj zemlji. U tom Radničkom domu održan je od 20. — 25. lipnja 1920. godine II. kongres KPJ.

Mjesno partijsko vijeće u Vukovaru uspjelo je angažirati u borbu protiv buržoazije cjelokupno radništvo. Na općinskim izborima 16. ožujka 1920. godine glasalo se za tri kandidacione liste: radikalska, zajedničarsku i komunističku. Komunistička lista dobila je 12 mandata, zajedničarska 8, a radikalska 4 mandata.[107]

Stjepan Supanc je profesionalno bio graditelj. Završio je graditeljsku školu u Zagrebu. Gradski muzej u Vukovaru posjeduje interesantnu dokumentaciju o Supančevoj graditeljskoj djelatnosti: 2 rada iz 1909. godine, 5 radova iz 1910. godine i 9 radova iz 1912. godine te 33 rada bez oznake vremena nastanka.[108] Od tih radova najznačajniji je nacrt glavnog korpusa Radničkog doma u Vukovaru sa aneksom u današnjoj Tucovićevoj ulici. Prema tim nacrtima jedino je izvršena adaptacija istočnog krila (lijevo od glavnog ulaza) i to ugradnjom portala za Hrvatsku banku. Ostalo na pročeljnom dijelu tada nije mijenjano ali je postepeno ugrađivano sve više portala i izloga za dućane. Nakon detaljne restauracije Radničkog doma 1960. godine sve je dovedeno u prvobitno stanje.

Supanc je diplomirao 1919. godine, kada se vratio iz ruskog zarobljeništva. Sa svojim bratićem Emilom Gölisom osnovao je Tehničku poslovnicu, ali se više bavio političkim radom. Iz njihova zajedničkog djelovanja koje je trajalo nešto više od godinu dana je spomenuti nacrt pregradnje istočnog krila i unutarnje adaptacije velike dvorane Radničkog doma. Supanc je ubijen već 1. siječnja 1921. godine, tri dana nakon proglašenja Obznane, pa za tako kratko vrijeme i toliko politički angažiran nije u svojoj struci mnogo djelovao. Nacrti koje je izradio interesantni su za proučavanje njegove ličnosti, ali u arhitektonskom razvoju grada nisu imali nikakvo značenje.

U periodu između dva rata djeluje i dipl. ing. Fran Funtak. Po njegovim nacrtima u Novom Vukovaru izgrađena je 1935. godine katnica »Vulkan« — keramičko poduzeće, vlasnik i investitor Ljudevit Wilhelm i drug, zatim 1936. godine kuća slastičara Njegića. Tržnica te zdenac ispred Hrvatskog doma, također po njegovim nacrtima. 1920. godine adaptirana je i Milankovićeva kuća na početku Ribarske ulice i sagrađene mnoge manje obiteljske kuće.

U ovom razdoblju spominju se slijedeći ispitani zidarski majstori i zidarski obrtnici: Franjo Treml, Josip Schmidt, Franjo Kundl, Stevo Čarubdić, Hinko Degon, Ignjat Bebić, Mijo Kerek, Ivan Kovačević i Mijo Puches.

Najviše kuća izgrađeno je po nacrtima Emila Gölisa, naročito u Novom Vukovaru — današnja Kidričeva ulica, budući da je on najznačajniji domaći graditelj opširnije ćemo prikazati njegovu djelatnost, ali samo ono što je izvedeno na području grada, jer je on mnogo projektirao i za investitore izvan Vukovara.

Emil Gölis rođen u Vukovaru 21. siječnja 1893. godine.[109] Realnu gimnaziju je završio u Vukovaru i nastavio školovanje u Obrtnoj

---

107. J. Cazi Ibidem, str. 124.
108. I. Sulc: Revolucionar graditelj, Ogledi 4/5 1961.
109. Podaci od njegove kćerke Mirjane Jagić, rođena Gölis.

školi u Zagrebu. Prvi svjetski rat zatekao ga je na praksi u Zadru i nakon kratke obuke 1915. godine kao artiljerijski poručnik poslan je na front u Galiciju. Iste godine je zarobljen i upućen u oficirski zarobljenički logor u Odesi. Kasnije je prebačen u Aleksandriju na Crnom moru gdje je do 1918. godine radio u građevinskom poduzeću »Bronstein & Babelj«. U kasnu jesen 1918. godine preko Budimpešte vratio se u Vukovar. 1919. godine zajedno sa svojim bratićem Supancom diplomirao je i stekao naslov diplomiranog graditelja s ovlaštenjem projektiranja i izvođenja visokogradnje.

Nakon Supančeve pogibije 1921. godine gradi samostalno prve dvije kuće na parcelirnom dijelu starog Sajmišta: kuću obitelji Malc i prof. Risa, a zatim kuću mesara Pilauera. Njegovim projektima započinje izgradnja Kidričeve ulice. To su prve vile s vrtovima ispred kuća u zelenilu i nasadima. S desne strane: vila »Fatma« i vila »Retta«, katnica kao i obitelji Franek, te prizemnice: Glavanić, Pifat, Petroci, Bajer, Lipovčević i na kraju ulice obiteljsku kuću za sebe. S lijeve strane na uglu projektirao je kuću Protić a iza Komeričkog katnicu Obradović. I danas su to najljepše kuću u ovoj ulici.

Od visokogradnje projektirao je i izveo zgradu Srpske kreditne banke (danas Služba društvenog knjigovodstva) te kuću Hadžić (danas Dječji dispanzer), apoteku Gašpar, i kuću obitelji Kuzmanović.

Na ušću Vuke u Dunav projektira i gradi Veslački klub (prema projektu izveden samo jedan dio) na Priljevu uz dunavsku obalu veliko dvokatno skladište tzv. Magazin Vojnović ili kako Vukovarci nazivaju »Češka agencija«, sa velikom jednokatnom vilom. Na Priljevu je projektirao Danilčevićev mlin.

S desne strane mosta na Vuki izgrađena je katnica Radivojević (danas »Tehničar«) po njegovim nacrtima. Uz Rogulićevu kuću sagradio je dvokatnicu obitelji Gölis, zatim na Štrbancu vilu Gölis a u Zmajevoj ulici veliku predionicu vune s petorosobnim stanom na prvom katu za obitelj Selinger. Kasnije će predionica vune postati Gölisovo vlasništvo. Svi ti objekti nisu Emilovo vlasništvo već njegova brata. Projektirao je još mnoge zgrade u Ribarskoj, Samostanskoj (katnica Faj - Poić) Vase Pelagića ulici (Ilić, sada magistra farmacije Bingulca) u Mirogojskoj Pifatovu kuću (sada uprava Medicinskog centra) i advokata Elesa. Također je izveo gradnju Faslerova mlina, tvornicu čarapa Stolin (danas Vuteks) i mnoge druge objekte na periferiji. To je samo manji dio njegove građevinske djelatnosti, jer nisu spomenute ni sve kuće koje je projektirao u Vukovaru a vrlo mnogo je gradio i izvan Vukovara, npr. većinu Batinih prodavaonica širom Jugoslavije. Nenadana smrt 4. siječnja 1946. godine prekinula ga je u radu.

Kada bi nabrojili sve što je izgrađeno u Vukovaru u periodu između dva rata po Gölisovim nacrtima, uglavnom bi nabrojili čitavu značajniju građevinsku djelatnost. Pojedine zgrade, većinom katnice, nose secesionističke i to zakašnjele secesionističke stilske karakteristike. Gölis je u Vukovaru jedini graditelj koji je koliko - toliko unio duh toga doba. Prizemnice su također modernije projektirane pa se i ostali graditelji, zidari povode za njigovim nacrtima preuzimajući najčešće bez kriterija. On je bar nastojao svoje objekte uklopiti u postojeću urbanu organizaciju poštujući i prošlost i zahtjeve sadašnjosti.

Prema podacima Općinskog zavoda za analitičko - planske poslove i statistiku za1972. g. u periodu 1919 — 1945. godine izgrađeno je 1552 stana.

1945. —

U proteklom svjetskom ratu Vukovar nije mnogo rušen. To je bila sretna okolnost, jer se u cjelini sačuvalo jezgro, vijekovima postojeći raspored ulica i stari arhitektonski objekti.

Najveća razaranja izvršena su tokom 1945. godine prilikom povlaćenja okupatorskih vojski. Tada su Nijemci srušili lijepi betonski most preko Vuke, no već u prvim danima oslobođenja sagrađen je drveni most na potezu današnje Tucovićeve ulice, ali Vuka tada još nije zasuta pa se nije moglo izbiti na današnju Ulicu Božidara Adžije, već se odmah iza mosta skretalo desno kroz dvorišta i dućane sagrađene 1937. g. izbijalo na cestu glavne ulice. Na liniji glavne ceste novi betonski most sagrađen je 1950. godine. U prvim poslijeratnim godinama u Vukovaru je izgrađeno malo stambenih objekata, jer su mnoge kuće domaćih Nijemaca ostale prazne. Njihovi vlasnici povukli su se s poraženom vojskom. Narodna vlast u te domove useljava ljude iz poplavljenih i pasivnih krajeva. Starosjedioci su popravljali svoje postojeće domove nastojeći što prije normalizirati život.

U periodu obnove i izgradnje prvenstveno se popravljalo i izgrađivalo industrijske objekte i komunikacije. Intenzivnija izgradnja započinje oko 1950. godine i to individualnim obiteljskim kućama na periferiji, investicionom izgradnjom i objektima društvene namjene. Koliko je taj razvitak bio brz pokazuje nam stopa rasta stanovništva, broj novonastalih ulica i izgrađenih stanova.

1948. godine bilo je u gradu 17223 stanovnika

1953, godine bilo je u gradu 18705 stanovnika

1961. godine bilo je u gradu 26051 stanovnik

Popis ulica iz 1945. godine donosi 60 ulica i 6 trgova, a prema podacima iz 1962. godine[111] grad Vukovar već ima 115 ulica u dužini od 46 km površine od 696000m². Ukupna površina kolnika iznosi 305000 m² od čega je obrađeno 245000 m² a asvaltirano i betonirano 71000 m². Četiri gradska trga (nije navedeno o kojim se trgovima radi) zauzimaju površinu od 16000 m². Najnoviji podaci o stanovništvu općine i grada Vukovara prema popisu 31. ožujka 1961. i 31. ožujka 1971. godine a objavljeni u brošurici Općinskog zavoda za analitičko - planske poslove i statistiku — Vukovar iznose da je u gradu Vukovaru 1961. godine bilo 26011 stanovnika a 1971. godine 36666 stanovnika, što nameće vrlo dinamičnu građevinsku djelatnost i rast novih ulica.

U periodu 1945 — 1960. g. izgrađeno je 1439 stanova a u periodu 1960 — 1972. g. 3120.

---

110. Vukovarska komuna, str. 9.
111. Ibidem, str. 80.

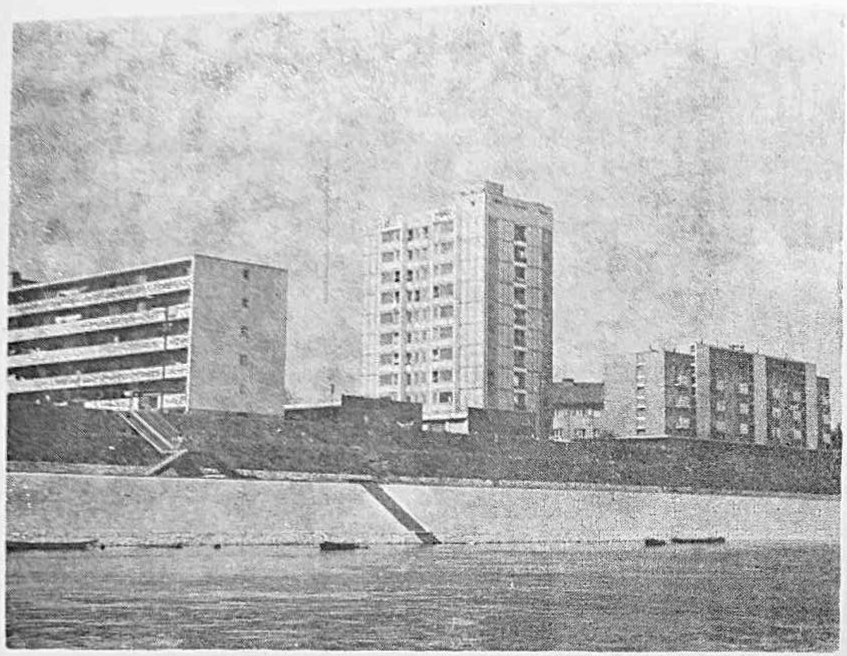

Novoizgrađeni stambeni objekti »Dunav I.«

Prema podacima dobivenim 1972. godine u Zavodu za urbanizam i komunalne poslove općine Vukovar u gradu (bez Lušca i Borova-naselja) ima 112 ulica i 8 trgova a prospekt s planom grada kojega je izdalo Turističko društvo »Vučedol« Vukovar 1975. g. donosi u popisu već 180 ulica, ali tu su uključene ulice i Borovo-naselja. Ukupna dužina ulica iznosi 182 km.

Nakon katastrofalne poplave 1965. godine Urbanistički institut SRH izradio je novi generalni urbanistički plan Vukovara. Plan ima tendenciju otvorene koncepcije prostora po kojem u užem centru nestaje sistem ulica i time grad bitno mijenja svoj izgled. Novo vrijeme postavlja drugačije zahtjeve za organiziranje suvremenog komunalnog života i treba ga respektirati, ali i ne zaboraviti povijesne i arhitektonske vrijednosti.

Prikazati detaljnije urbanističku i građevinsku djelatnost u periodu 1945 — 1974. godine značilo bi, uglavnom, govoriti o postojećem urbanističkom planu kojim je sve to već obuhvaćeno a u pripremi je i izdavanje monografije Vukovara koja će sveobuhvatno istaknuti upravo ovo razdoblje.

STILSKA KATEGORIZACIJA

Problematično je govoriti o stilskom određenju vukovarske arhitekture, jer uglavnom imamo konglomerat utjecaja u kojem eventualno dominira poneka stilska tipologija. Ono što je u svoje vrijeme i nosilo stilsko obilježje kasnije adaptacije su u mnogome narušile pa je danas ponegdje teško ustanoviti i osnovu. Možda je bolje uzeti vremenske koordinate, jer sigurno i vrijeme nameće svoje specifičnosti, stilske, političke, kulturne, sociološke uopće, ali i tu imamo toliko različitih utjecaja da i najkraći period obiluje raznolikom tipskom izgradnjom. Dakle za svaku sistematizaciju imamo ozbiljnijih prigovora pa se za stilske kategorizacije kojima se služimo ne mogu uzeti strogi kriteriji.

Vukovarskim graditeljima, a to su sve do polovine XIX. stoljeća anonimni zidarski majstori, prvenstveno je cilj stvoriti udobnu i funkcionalnu građevinu. Oni su koristili tradicionalno narodno iskustvo, kako se ovdje gradilo od pamtivjeka, ili ono što su naučili naukujući po Ugarskoj ili Austriji. Takav način gradnje zadržao se sve do polovine XX. stoljeća, kada su nova tehnička dostignuća potisnula stara. Zato ćemo sagledati prvo osnovne karakteristike pučkog graditeljstva.

Pučko graditeljstvo

Da li je naziv najsretnije odabran, teško je reći, jer cjelokupna stambena izgradnja sve do kraja XIX. vijeka je pučko graditeljstvo, ali ipak uočavamo zajedničke tipološke specifičnosti. Najstariji oblik su trščare. To je naziv za sve kuće pokrivene trskom. Slama se kao pokrivač u ovim krajevima rijetko upotrebljavala. Velika močvarna područja u neposrednoj gradskoj okolici obiluju trskom, a trska je i vrlo otporan materijal, izdrži i stotinu godina. Krovište je uvijek dvoslivno, a zabatni dio je istostranični trokut, uobičajeno zatvoren daskama. Krovište je proporcionalno više od stambenog dijela. Zabatnim dijelom je okrenuta prema ulici a na tom pročeljnom dijelu su dva mala prozora s podbojima zaštićena drvenim kapcima, rjeđe šalukatrama. S dvorišne strane je trijem i ulaz u kuću, sobu, najčešće kuhinju. Kuća se obično sastoji od dvije sobe, kuhinje u kojoj je bilo veliko otvoreno ognjište iznad kojega je široki otvor za dimnjak. Dimnjak je uglavnom od dasaka i u njemu se sušilo meso, a

Ulica Kačićeva kbr. 12

Ulica 1. maja kbr. 28

kada su »šporeti zamijenili ognjišta« postaje zidan. Druga soba je tzv. spavaća, u njoj se malo boravi, često i ne spava. Visina sobe je oko 2 m, i manja. Pod je od nabijene zemlje, rijetko je koja kuća imala drveni pod. Tlocrt je pačetvorinastog oblika. Temelji su plitki, ali su zato zidovi debeli, izgrađeni ili od naboja ili ćerpiča. Zbog čvrstoće prošarani su horizontalno, vertikalno i dijagonalno gredama. Na izgrađene zidove stavljaju se poprečne grede a na njih fašine koje se premazuju žutom zemljom pomiješanom plevom. Grede ostaju otvorene i u sobi i u kuhinji. Ovakav oblik kuća najviše je odgovarao ovom području, jer su tu jake zime i topla ljeta, pa se zadržao vrlo dugo.

Ulica 1. maja kbr. 14

Ulica I. G. Kovačića kbr. 54

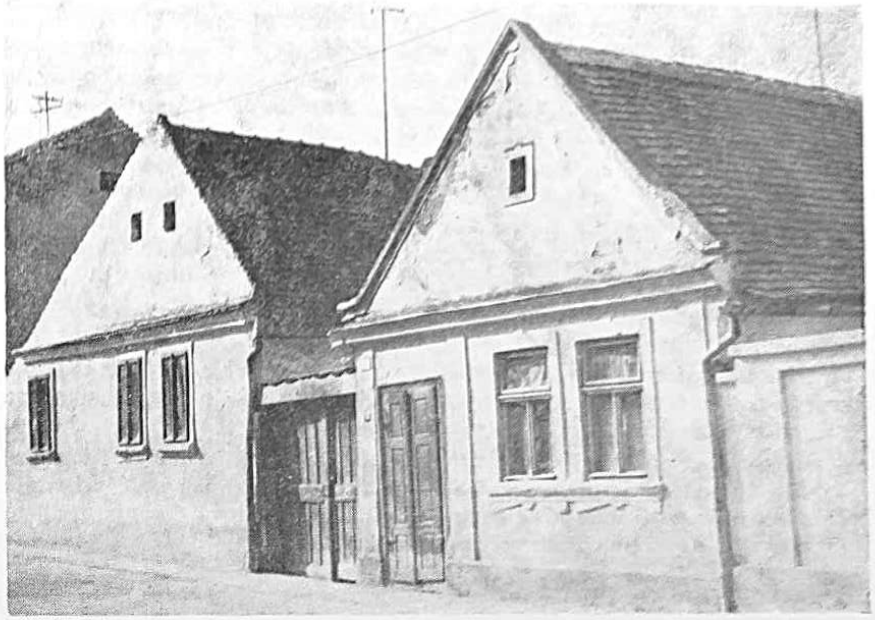

Zmajeva ulica, kuće broj 18 i 20

Radićeva ulica, kuće broj 10 i 14

U užem gradskom području manje je bilo trščara, ali ih je zamijenio neznatno evolutni tip. Zidovi su još uvijek od naboja sa po kojim redom opeke, ili su cijeli ugaoni dijelovi zidani opekom. Krovište je pokriveno crijepom. Zabati su zidani i okrenuti prema ulici i skoro svaka kuća ima dućan. Gotovo svaka kuća ima prostrano dvorište i brojne prateće objekte jer su vlasnici pretežno zanatlije ili trgovci koji se pomalo bave i poljoprivredom. Prozori su veći i zaštićeni šalukatrama. I sobe nisu tako niske, ali je zato krovište niže i ne tako koso kao u trščara. Crijep je izdržljiviji od trske i po njemu makar je kosina blaža brže otiče kišnica. Nestalo je drvenih dimnjaka.

Ovakav oblik gradnje je najčešći u gradu i zadržao se uz manje varijacije do polovine XX. stoljeća.

Na tabli vidimo nekoliko tipičnih trščara vukovarskih građana iz osamdesetih godina prošlog stoljeća, njihovo vrijeme je prošlo, stanari u njima žive, ali kuće umiru.

Dugo vremena gradilo se ovdje i od drveta. Bilo je mnogo i katnica, ali kako su izgledale možemo samo pretpostavljati. Na slici koja prikazuje poplavu u Ribarskoj ulici 1876. godine vidimo jednu takovu drvenjaru, ali to nije dovoljno da bi mogli izvršiti rekonstrukciju.

Barok

Makar je to provincijski oblik marijaterezijanskog baroka koji i nema tipičnu baroknu organizaciju prostora i pročelja slikoviti motiv arkada je najljepši dio starog Vukovara. To su i najstarije sačuvane građevine, nastaju između 1750. i 1790. godine.

Uočavamo dva osnovna tipa: u Starom Vukovaru katnice s arkadama a u Novom Vukovaru samo prizemnice.

Gotovo sve katnice upotrebljavaju jedan tip konstrukcije, a to je svođenje, tzv. bačvasti svod sa susvodnicama, i to već od podruma. Podvodni teren zahtijevao je baš ovakav način gradnje jer podzemne vode često izbijaju u podrumima pa da bi se omogućila ventilacija i spriječilo širenje vlage prišlo se ovakovoj gradnji. Cijeli prizemni dio izgrađen je također na svodovima i uvučen za širinu pločnika. Kuće su postavljene fasadom prema glavnoj ulici, odnosno cesti i svaka zauzima obično po dva, odnosno tri lučna otvora, dakle tri ili četiri stupa. Većina stupova je bačvastog oblika, ali ima i kvadratičnih. Kapitel se sastoji samo od abaka, a stup, stub, počiva na kvadratičnoj podnici.

Jedino Bingulićeva kuća (posljednja u nizu s desne strane) ima tzv. češki svod — duboke eliptične, valovite pojasnice sa uporišnim linijama svoda gredne konstrukcije. Podrum je građen u obliku bačvasta svoda. Fasadni dio je vrlo jednostavna izgleda; u prizemnom dijelu plitke profilirane fuge koje kao da povezuju liniju lukova, a u katnom dijelu između i oko prozora su plitki pilastri i valoviti plastični profili. Prozori su pačetvorinasta oblika i svi imaju potprozornike, samo poneki natprozornik. Krovišta su visoka i strma, a kako su zgrade tokom vremena mijenjale vlasnike doživjele su brojne preinake, dogradnje i spajanja, pogotovo u dvorišnim i krovišnim dijelovima.

U prizemlju su bile trgovine pa su radi osiguranja imale željezna vrata različitih oblika, uvjetovano nadvratnicima, polukružna ili ravna. Samo su još troja vrata autentična, lijepi rad domaćih bravara. Na njima je barok kao stilska oznaka najizrazitiji.

I kada bi se u unutarnjim prostorima potpuno, do opeke obila žbuka, ne bi se moglo utvrditi prvobitno stanje, toliko su puta pregrađivane. Svaka od ovih kuća zahtijeva posebnu studiju.

O ovoj kući na uglu Nazorove i Gajeve ulice u vukovarskoj gruntovnici nalazimo slijedeće podatke; Maksimović Marija udana Popović prodaje ju 1888. godine Osvald Ivanu i Kati, 1904. godine kuću kupuju Dombaj Stipo i Elizabeta, 1916. godine vlasnik je Stnić Žarko koji ju već 1917. godine prodaje Danilovac Lazi, poslije 1921. godine kuća je srušena, a tek 1927. godine novonazidana kuća prevedena je u vlasništvo magistra farmacije Gašpar Jagušića i Sofije. K. Č. 93 — upisnica br. 491.

Samostanski kroničar je 1775. godine zapisao: Slika Žalosne Gospe bila je već u XVII. stoljeću ugotovljena te postavljena u starodrevnu vukovarsku crkvicu koja je stajala ondje gdje je danas dvokatna kuća (nekada se kat računao od razine zemlje) Antuna Brzenkovića, među kućama Pavla Jankovića i Šime trgovca i to u Donjoj Maloj prema glavnoj ulici«.

Da se nesumnjivo radi baš o ovom mjestu potvrđuje i Belavić o. Placido u knjizi »Povijest samostana i župe vukovarske«: Za prvu nuždu Franjevci u Vukovaru podigoše crkvicu na lijevoj strani druge kraljevske sada kralja Petra ulici, u dolini podalje od rezidencije ondje baš, gdje je danas dom katoličnog djetićkog društva, podno bivšeg starog vukovarskog grada.

Franjevci su došli u Vukovar 1688. godine, neposredno poslije odlaska Turaka, a za vrijeme Turaka nije bilo katoličke crkve, jer ju samostanski kroničar uopće ne spominje, pa pretpostavljamo da su spomenitu crkvicu od drveta sagradili 1688. godine i da je postojala samo kratko vrijeme, možda do 1730. godine, ali ne mnogo dulje, jer je nekako u to vrijeme sagrađena danas postojeća katolička crkva. Sasvim sigurno znamo da 1775. godine više nije postjala, jer se te godine već spominje kuća, pa s mnogo vjerojatnoće možemo pretpostaviti da je kuća nastala polovinom XVIII. stoljeća, a to bi onda bila najstarija kuća u gradu. I njene arhitektonske karakteristike to pokazuju. Nijedna kuća u gradu nema tako izrazite barokne osobitosti.

Kuća se nalazi u Ulici maršala Tita broj 44, prije Franje Josipa broj 57. Zavedena je u gruntovni registar 1365 Stari Vukovar, uložak broj 529, a prvi upis izvršen je 23. veljače 1888. godine. Bila je vlasništvo Katoličkog djetićkog društva 1906. godine, zatim: Diener Jakova, Poić Hermine, Centner Drage i danas Krašić Blažov Franje.

Prema Homerovoj karti (legenda broj 27) ovdje je 1817. godine bila uprava vlastelinstva. Danas Ulica I. L. Ribara broj 3

Ulica maršala Tita br. 24

Klasicizam se javlja u vukovarskoj arhitekturi kao kasnobarokni klasicizam; unose se elementi baroka i klasicizma. Vremenski je to dug period, od kasnomarijaterezijanskih dana, Josipa II. i sve do polovine XIX. stoljeća. Donose ga vojni inženijeri projektirajući upravne zgrade, a po uzoru na njih i ostalo građanstvo.

Brojnim adaptacijama većina tih kuća izgubila je oblikovna klasicistička obilježja, isto kao i u baroku, pa će poneki radoznalac uzalud danas tražiti na pojedinim zgradama klasicističke elemente. Najljepši primjer za to je Eltzov dvor; na većini fotografija vidimo ga kakav je danas a ne mislimo koliko je puta dograđivan i pregrađivan (1750, 1781, 1811, 1895. i 1907. godine) da od prvobitne klasicističke osnove skoro ništa i nema. Fotografija koju donosimo je iz 1902. godine i ona pokazuje njegovu klasicističku osnovu, a danas ovako barokiziran, u konačnoj verziji najmanje je istinit. Gdje je dvokatni rizalit nekada je bio središnji ulaz, glavni ulaz.

Najautentičniji izgled ima Županija. Kao što ju vidimo danas tako je uglavnom izgledala u vrijeme svoga nastajanja 1777. godine, naravno bez dogrodnih dijelova. To je jednokatna zgrada visokog krovišta sa središnjim katnim rizalitom izvučenim za širinu pločnika. Rizalit je građen na lučnim svodovima od kojih je centralni najširi a bočni, sa svake strane po jedan, su simetrično uži.

Iznad središnjeg katnog dijela rizalita je pravilan timpan u kojem je vrlo dekorativni grb srijemske županije. Dostojanstvo pročelja postignuto je kontinuitetom pačetvorinastih prozora simetrično raspoređenih: u rizalitu iznad svakog luka po jedan prozor, na katu s lijeve strane ima četiri a u prizemlju pet prozora. Isto je tako i na desnoj strani. U podrumu i prizemlju upotrebljen je svod kao konstruktivni elemenat a u katnom dijelu drveni puni grednik, ali ne u cijeloj zgradi. Fotografija koju donosimo unosi izvjesne sumnje u pitanje prvobitnog izgleda i dogradnih dijelova.

U Ulici Moše Pijade vrlo su lijepe kuće: Rogulićeva (broj 21) i baruna Adamovića (broj 37). Adamovićeva nije pretrpjela u skoroj prošlosti bitnije preinake, osim unutarnjih dijelova i parka koji je bio uz kuću. Imponira jednostavnost te zgrade; sedam prozora pravilno raspoređenih izvanredno se uklapa u uravnoteženi odnos visine krovišta i visine frontalnog dijela. Postepenim sužavanjem visine pročeljnog dijela potencirana je iluzija dužine pa kuća izgleda znatno veća.

Rogulićeva kuća je u prizemlju pretrpjela neuspjelu modernizaciju koja je uništila ljepotu cjelovitog utiska postignutog rasporedom prozora u katnom dijelu. Organizacija unutarnjeg prostora nije mnogo narušena pa se objektu vrlo lako može dati autentični izgled, a rekonstrukcija pročeljnog dijela bi se mogla izvesti na temelju sačuvanih fotografija.

I stari hotel »Lav« je bio zgrada reprenzentativne klasicističke arhitekture s elementima neobaroka, čvrsto građen da bi jaki svodovi mogli stoljećima nositi katnu konstrukciju. Šteta što je nepotrebno srušen a pogotovo zato što novosagrađen objekt nema nikakvih arhitetktonskih vrijednosti i uopće ne odgovara namijeni.

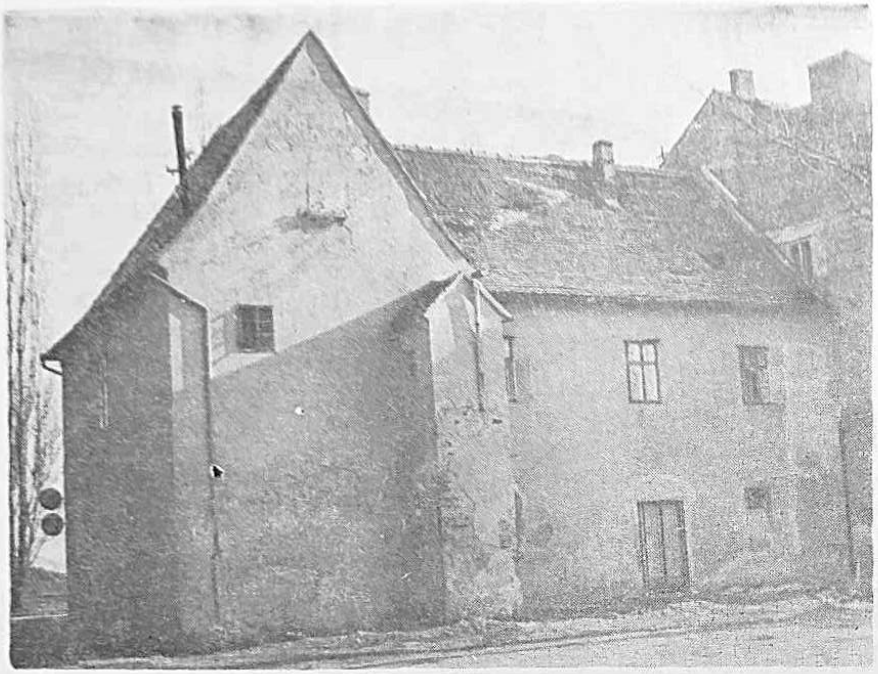

Tzv. Rogulićeva kuća, dvorišni izgled. Ulica M. Pijade 19.

U Novom Vukovaru od prizemnica visokih partera ističu se lijepim odnosima krovišta, pročelja i zabata kuće broj 22 i 24 u Ulici I. L. Ribara.

U Starom Vukovaru najljepši objekt klasicističke arhitekture je Magistrat; katnica interesantnih nesimetričnih odnosa prozora, lukova i rizalita. U katnom dijelu nalazi se sedam prozora a ispod petog prozora (s lijeva na desno) je rizalit kojemu timpan dopire do podnožja katnog prozora. U timpanu je godina nastanka zgrade MDCCCXVIII i natpis DOMVS OPPIDANA sa jednostavnim ukrasom ispod kojega je niz metopa i triglifa. Rizalitni dio se produžava do krovišta sa dva pilastra koji završavaju volutama imitirajući jonski stup. U prizemlju je ritam postignut kontinuitetom lukova; od portala lijevo četiri luka i desno dva. Krovište je visoko, na dvije vode, dvoslivno. Ovaj nesimetrični odnos razvedenosti pročelja navodi nas na sumnju da je zgrada nekada morala pretrpjeti značajnije preinake, a sumnja se utvrđuje naročito kada zgradu promatramo s dvorišne strane. Ne zna se tko ju je projektirao. Zidarske radove izveo je graditelj Antun Semper iz Osijeka za 7000 forinti. Ostale radove izveli su vukovarski majstori: Holczer tesarske, Antun Gottfried - stolarske i Kilijon Gaszner - bravarske radove.

U Zmajevoj ulici kuća broj 7 (Stanišićeva), jednim dijelom ulazi i u Andrićevu ulicu, također ima zanimljiv odnos masa jednog i drugog dijela kuće. Na dijelu u Zmajevoj ulici očuvana su izvorna željezna vrata s tipičnim klasicističkim okovom dijagonalnih ojačanja s rozetom u sjecištu. Posebno je interesantan dimnjak s naglašenim elementima gotike.

U katnom dijelu bile su uredske prostorije magistrata a u lijevom prizemnom dijelu prva gradska kavana. Magistrat je 6. IX. 1818. godine sklopio ugovor s Jovanom Gavrilovićem o otvaranju kavane. (Kavanom se nazivao onaj ugostiteljski objekt u kojem je obavezno bilijar, ostalo su bircuzi).

Na ugle Tesline i Tucovićeve ulice je velika prizemnica u kojoj centralni dio izgleda kao rizalit s ulaznim vratima. Zamišljena kao jedinstvena cjelina svojim iako nesimetričnim dimenzijama uspostavila je ravnotežu.

U kasnom klasicizmu javljaju se, ali gotovo neznatno, elementi bidermajera. Pronalazimo ga tu i tamo na pročeljima jednokatnica. Manifestira se u jednostavno profiliranom okviru prozora i ravnim zidnim plohama, rjeđe u razdjelnim vijencima, girlandama smještenim ispod prozora ili potkrovnom dijelu. Cvijeće, jedan od dominantnih elemenata bidermajerske dekoracije, uopće se ne javlja. Sve je to sporedno, više odjek ili slučajni detalj prenesen od drugih uzora; bivša Ensmingerova kuća u Ulici maršala Tita broj 26. Bidermajer se u Vukovaru nije udomaćio.

Između sedemdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća započinje vrtoglavi ekonomski uspon vukovarske buržoazije. Doba prosperiteta trajat će sve do početka XX. stoljeća i u tom periodu nastat će najreprenzentativnije vukovarske građevine: Sud, Radnički dom, Pošta (u Nazorovoj i Moše Pijade ulici) kuća koju gradi Srpska pravoslavna opština i Paunovićeve kuće u Maršala Tita ulici br. 5 i 7. Svejedno da li su zgrade javne namjene, izrazito bogatih trgovaca i posjednika ili građana srednjeg imovnog stanja djeluju vrlo reprenzentativno i monumentalno.

Fasade ili pročelja, a upravo su ona posebno tretirana, pretrpana dekorativnim elementima, ali ne možemo reći: djeluju neukusno, no sigurno pomislimo: imponiraju ukrasnim bogatstvom. U tom neorenesansnom i neobaroknom oblikovanju ima neke unutarnje logike koja ne dozvoljava konfuziju kiča.

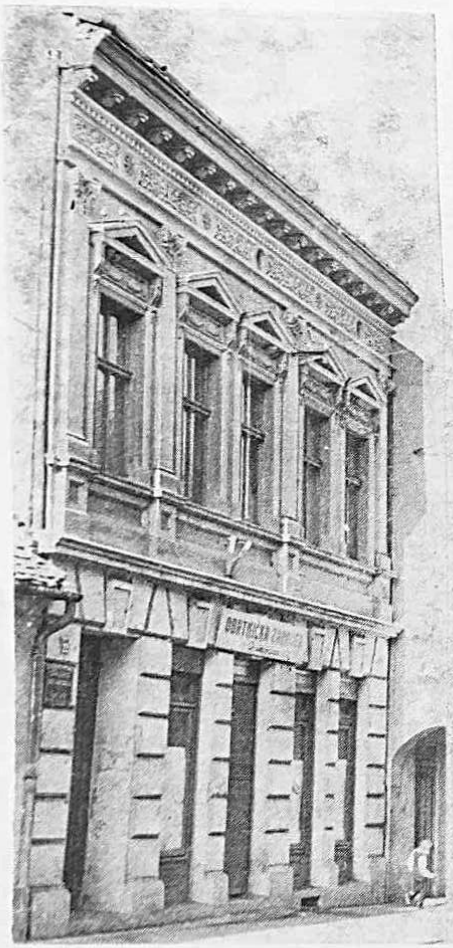

Ulica maršala Tita kbr. 22

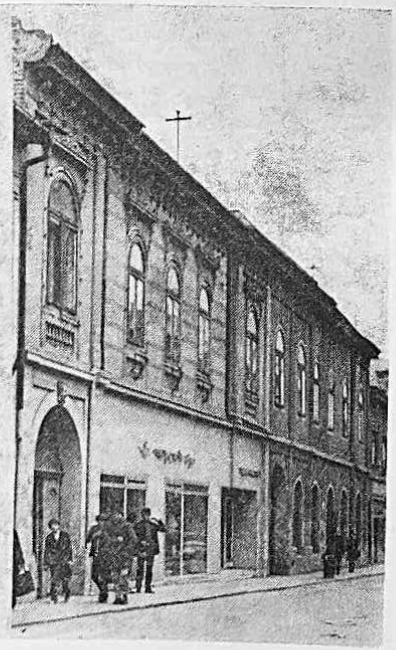

Ulica maršala Tita kbr. 10

Ulica Moše Pijade kbr. 14

Sigurno bi danas u Vukovaru pronašli podesetak kuća neostilskog oblikovanja čija arhitektonska ljepota zavrijeđuje posebnu studiju, ali kako to nije cilj ove knjige ukazat ćemo samo na zajedničke, tipične arhitektonske karakteristike ovoga perioda ilustrirajući primjerima, i to ne najljepšim — koji izbijaju — već prosječnim da bi i čitalac izvan Vukovara mogao komparirati.

U ovom imitativnom razdoblju djeluju već i neki domaći graditelji, ali projektiranje monumentalnih zgrada povjerava se istaknutim arhitektima, npr. Grand hotel (današnji Radnički dom) gradio je u ono vrijeme najpoznatiji srpski arhitekt Nikolić, pa i zgrada na uglu Tesline i Maršala Tita (danas centralna apoteka) projektirao je poznati mitrovački arhitekt Milivoj Matić.

Većina zgrada nalazi se u ulicama užeg gradskog centra: Ulica maršala Tita, Moše Pijade, Ive Lole Ribara, dakle na potezu glavne ceste pa je i to uvjetovalo da su ove kuće u nizu i fasadom okrenute ulici kako bi reprezentirale bogatstvo vlasnika. Osim objekata javne namjene: Sud, Pošta i Radnički dom, ostalo su obiteljske kuće — prizemnice ili katnice. Najznačajnije sobe — saloni također su s ulične strane. Dvorišnom dijelu zgrade nije se poklanjala veća pažnja. U prizemnom dijelu katnica bile su trgovine ili uredi a na katu stambeni prostori. Rijetko je koja prizemnica uz stambeni dio imala i trgovačku radnju. Veža je pretežno uz desni rub pročelja, pogotovo kod katnica, a i kod prizemnica je portal obično s desne strane. Portali su vrlo raskošno uređeni; u centralnom dijelu je kartuša koja asocira grb, a kod zgrada javne namjene u kartušama su često simboli namjene zgrade. Vrata su također obilno izrezbarena, obično u luneti kombinacija stakla ispred kojeg je kovano željezo različitih vegetabilnih kompozicija.

U Vukovaru ima samo tri katnice sa željeznim balkonima, a i ti su naknadno aplicirani.

Sve kuće, katnice i prizemnice, imaju dvoslivna blagonakošena krovišta. Ispod krovišta je ritmički slijed volutastih ili kvadratičnih konzula, a ispod njih je završni vijenac koji čini friz vegetabilnih ornamenata. U pravilnim razmacima friz je prekinut perforiranim rozetama ili na koji drugi način dekorativno oblikovanih tavanskih prozora.

Katnice imaju jasnu obilježenu zonu kata od prizemlja. Ta razdjelna linija snažnije je profilirana čak i u slučaju dominacije vertikala. Na razdjelnu liniju se obično oslanjaju međuprozorni pilastri, profilirani prozorski okviri, balustrade, parapeti i mnoštvo raznih potprozornika. Prozori su uglavnom kvadratnog oblika, naročito u katnom dijelu, ali se javljaju i lučni, bifore. Kontinuirano se protežu cijelom fasadom i zbog toga često sugeriraju horizontalnu arhitektonsku kompoziciju. Natprozornici su: ravni arhitravni istok, trokutasti, segmenti i obli. Ako su obli ispod luka je nekakav plastički ukras. Oslanjaju se na konzole vrlo različitih profilacija, čak i karijatida ali uvijek drugačije od konzola ispod krovne konstrukcije. Ponekad se ritmički izmjenjuju trokutasti i segmentni natprozornici, a kod katnica je često u prizemlju jedan a u katnom dijelu drugi oblik natprozornika. Katnice u prizemnom dijelu obično imaju duboko kanelurirane linije koje omeđuju plohe i tako sugeriraju rustiku a prizemnice su plićih kanelura ili grubo špicirane žbuke iznad zemljišnog dijela pa tako imitiraju rustičke blokove. U koliko nisu pravi stvaraju se imitacije podrumskih prozora. Svi reljefni ukrasi izvedeni su štukaturom.

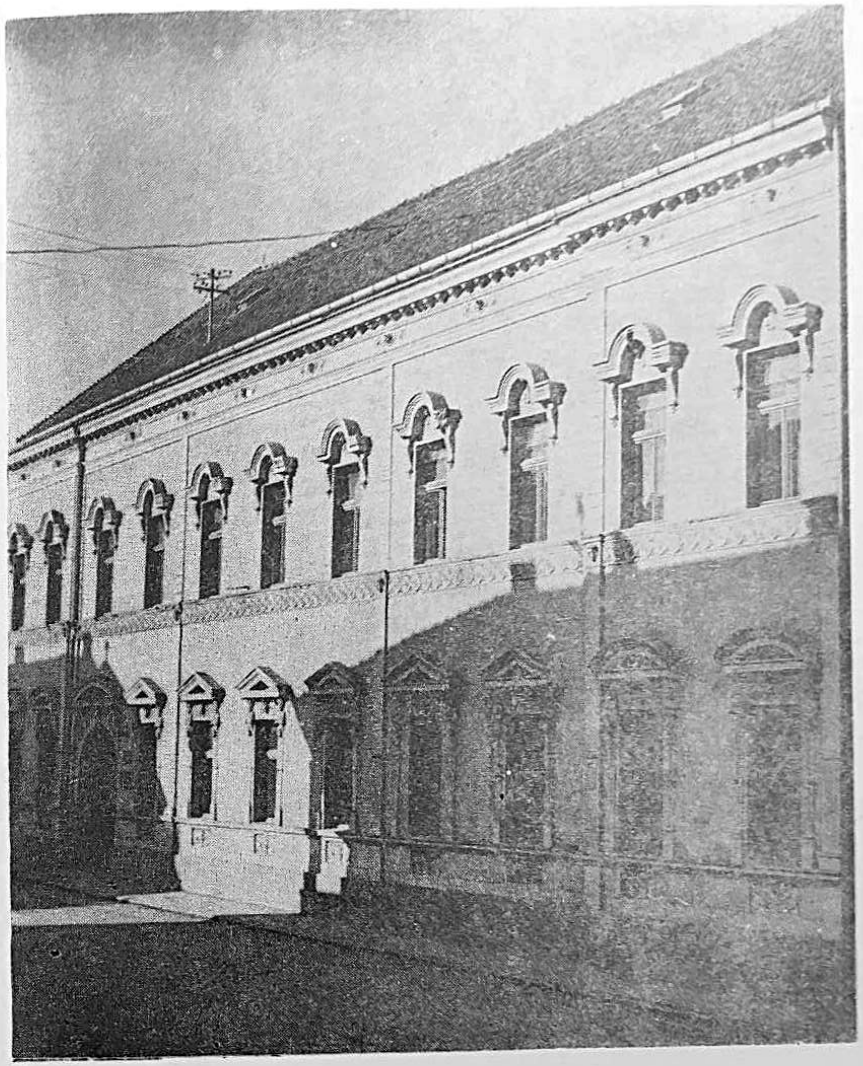

Ulica Vladimira Nazora kbr. 9

U novije vrijeme izvršeno je nekoliko neuspjelih adaptacija koje su potpuno uništile tektonski dojam, razbile osnovnu arhitektonsku koncepciju, ogulivši dekorativne ukrase stvorili potpuno glatko zidno platno tako da se danas jedva može sagledati cjelovitost pročelja. Fotografije ovako neuspjelih adaptacija koje donosimo nisu samo ilustracija ili indiktor loših intervencija, iako i to poučno pokazuju, već okrnjeni arhitektonski objekti na koje je potrebno upozoriti da bi se uvidjela njihova prvobitna ljepota.

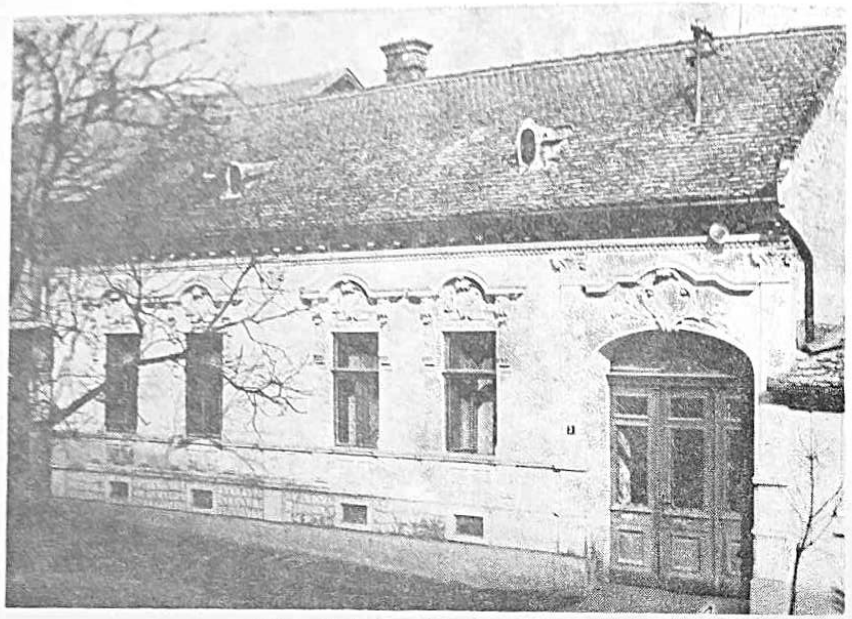

Ulica Maksima Gorkog kbr. 3

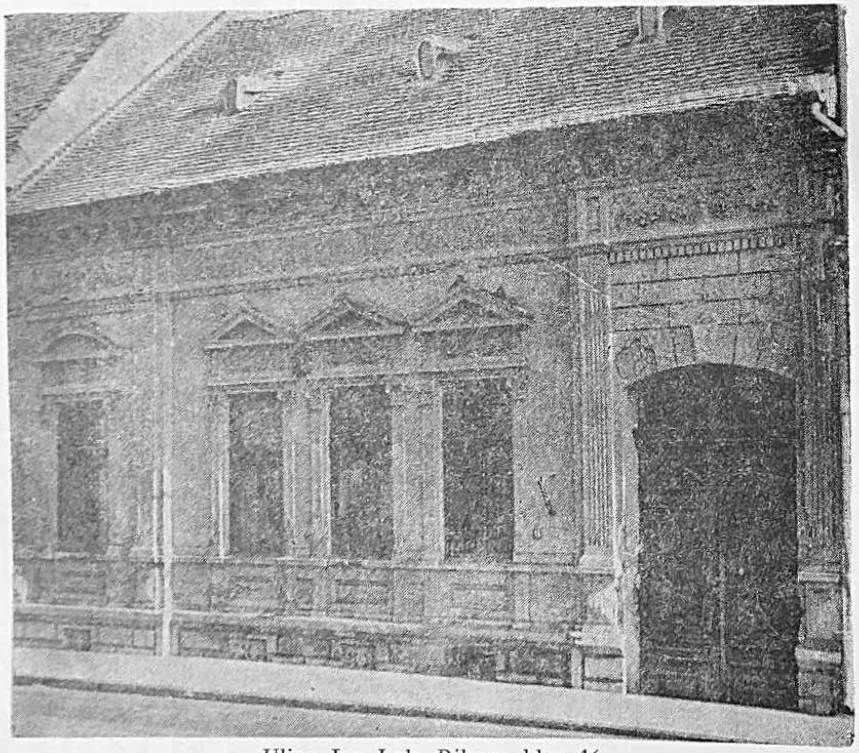

Ulica Ive Lole Ribara kbr. 16

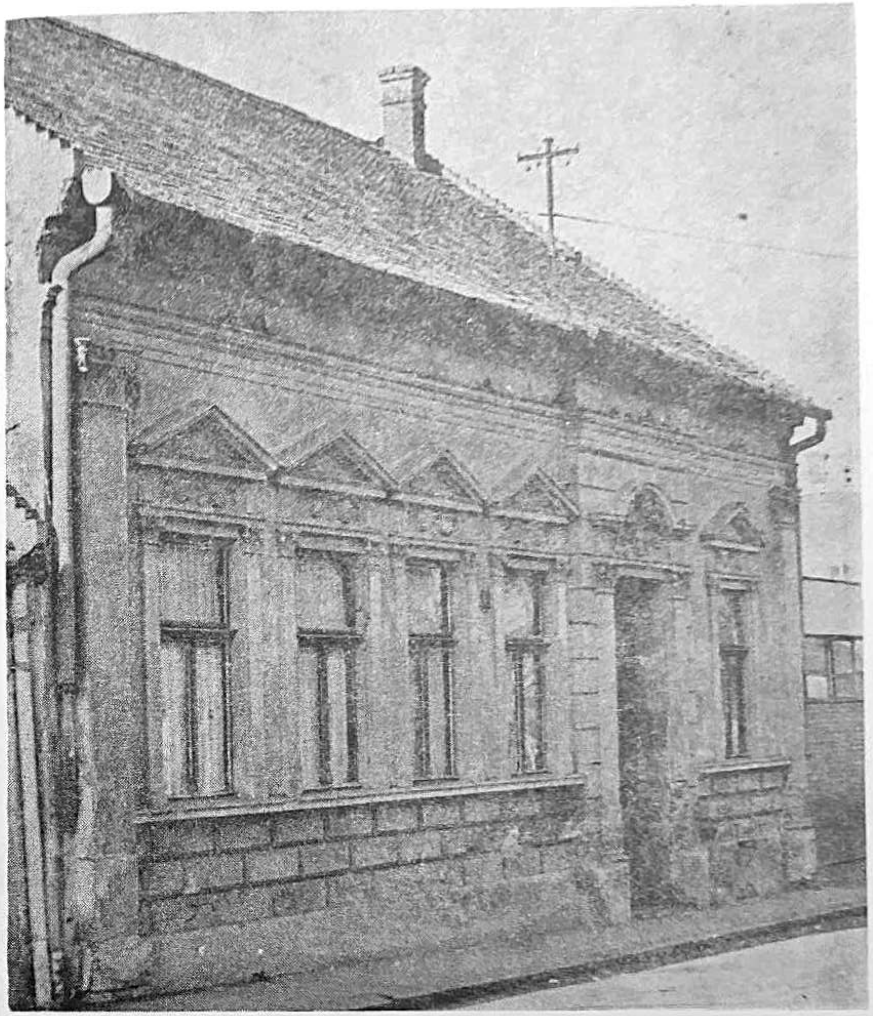

Ulica Nikole Andrića kbr. 2

Katnica u Ulici maršala Tita broj 10 zamišljena je kao jedinstvena cjelina (nekada je to bio hotel) iako ima dva portala i na prvi pogled djeluje kao dvije zgrade. No i površnim promatranjem uočit ćemo da je to arhitektonski jedno tijelo simetrično raspoređenih površina. Prateći okom liniju krovnog ruba vidimo tri rizalitna dijela: centralni, lijevi i desni, dijelovi između njih su malo uvučeni. Jedino je lijevi kotni dio sačuvan autentični izgled, čak i u koloru (naziremo ljubičastu podlogu s bijelim aplikacijama). Desna strana je potpuno oguljena, premazana recentnom žbukom — hirofom. U katnom dijelu samo su prozori zadržali lučni oblik i ritmički slijed. Profilirana razdjelna linija kata ostala je neizmijenjena.

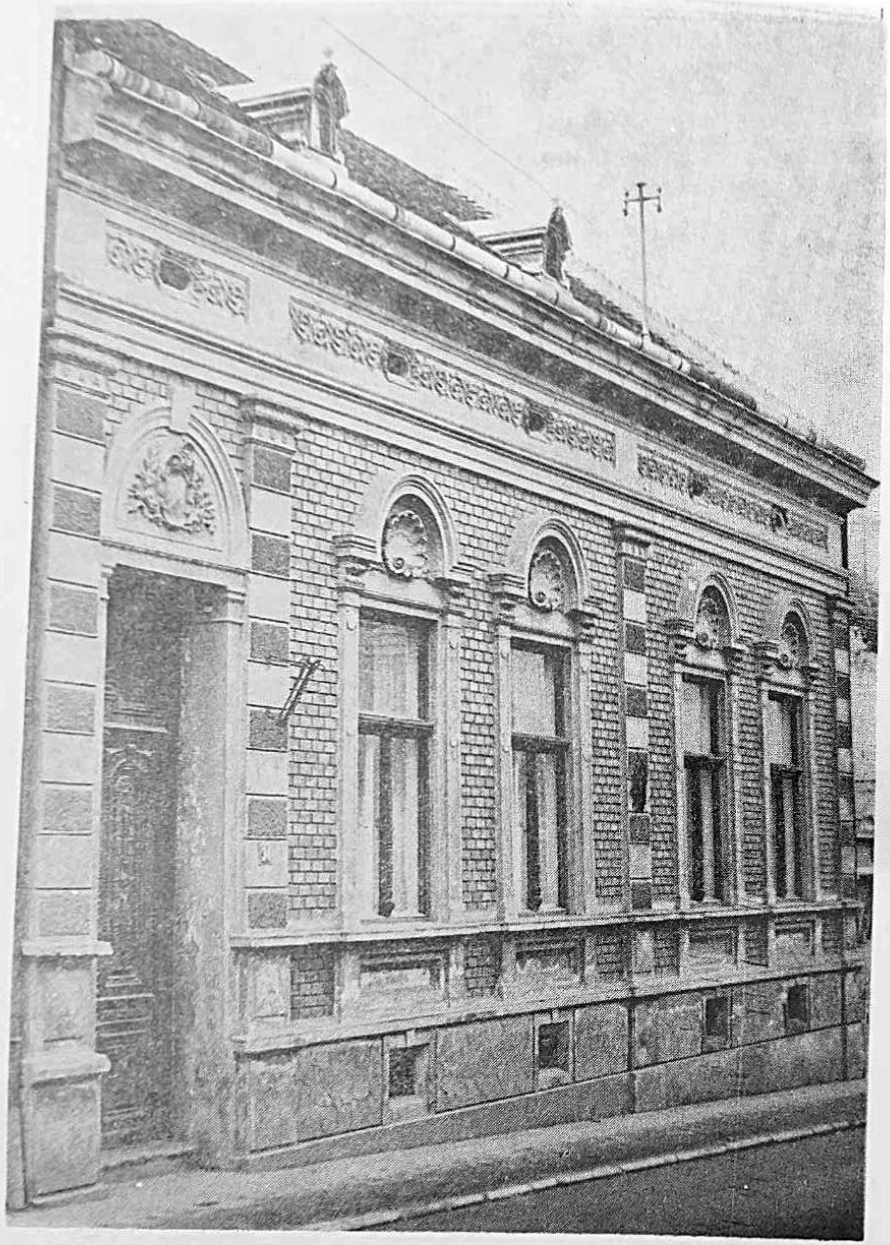

Ulica maršala Tita kbr. 34

Lijeva strana prizemlja pretrpjela je najgrublju intervenciju; uništeni su lučni otvori između stubova — nosača i tako oslabljena potporna katna konstrukcija. Da bi se ona učvrstila podmetnute su debele željezne traverze koje uslijed dužine i elastičnosti vibriraju i pri prolazu srednjoteških kamiona dolazi do pucanja pregradnih katnih zidova pa i zidova — nosača. Ravni profili izloga prekinuli su ritmički slijed lukova i vizuelno podjelili zgradu jer su na desnoj strani zadržani lučni otvori. Tako adaptirana zgrada ostavlja utisak podijeljenosti i totalne konfuzije i povijesnih i arhitektonskih zakonitosti.

Sličan slučaj je i sa zgradom Osiguravajućeg zavoda u Ulici Moše Pijade broj 14; kat je zadržao autentično stanje, a prizemlje je adaptirano. I da su to osamljeni slučajevi koji se ne ponavljaju vrijedilo bi ih spomenuti.

Ostali primjeri reproducirani u ovom poglavlju pokazuju nekadašnji sjaj, ljapotu, dostojanstvenost i reprezentativnost ovih objekata nastalih u prošlom stoljeću.

Secesija

Neostilsko oblikovanje kuća proteglo se u Vukovaru do kraja prvog svjetskog rata, otprilike do dolaska iz zarobljeništva graditelja Emila Gölisa. Možda izgleda čudno da je jedan čovjek uspio prekinuti tradiciju, ali je upravo tako. Nesumnjivo da su sazreli i uvjeti za jedan takav preobražaj pa i okolnost da je Gölis bio gotovo jedini značajniji graditelj u gradu, Funtak i Karlovsky nisu toliko mnogo projektirali.

Gölis je napustio Zagreb u vrijeme kada je secesija tamo bila u zenitu. Ono što je naučio od svojih profesora, nesumnjivo školovanih u Austriji, i vidio u Zagrebu primjenjivao je u Vukovaru. Na zgradama koje projektirane dominiraju klasični secesijski elementi, to je ipak samo jedna varijacija, pojednostavljena varijacija bečko - zagrebačke secesije. Uglavnom dispozicije i proporcije objekta odaju pripadnost secesije. Ornamentika je jedva prisutna. Do jačeg izražaja dolaze novi odnosi prema arhitektonskom planiranju, naročito u Kidričevoj ulici gdje nastaju soliterne obiteljske kuće tipa vila okružene vrtovima. Gotovo sve ove kuće projektirao je Gölis.

U centru grada nastaju katnice: tzv. Hadžićeva kuća, Srpska kreditna banka i Gašparova apoteka. Svi ti objekti zasnivani su blokovski, skoro soliterno, jer se nalaze na uglu a dominiraju veličinom što umanjuje povezanost sa susjednim objektima. Primjećujemo razigranost krovnih ploha a krovište se oslanja na izgrađeni pojas perforiran tavanskim prozorima. Na krovnom pojasu uočavamo manje dekorativne elemente koji variraju prema namjeni kuće. Kuće obično imaju zidani balkon ukrašen geometrijski stiliziranim kovanim željeznim rešetkama. Portali i prozori su veliki i pravokutni. Fasada je ili ravno žbukana ili rustično štrcana, a ponekad kombinirano.

Ove zgrade nemaju većih arhitektonskih vrijednosti, ali imaju svoju lokalnu vrijednost jer pokazuju način gradnje i primjenu secesije u vukovarskoj sredini početkom XX. vijeka.

Time i završava povijesno razdoblje graditeljstva u Vukovaru. Ostaloj graditeljskoj djelatnosti mi smo suvremenici, a to još nije povijest.

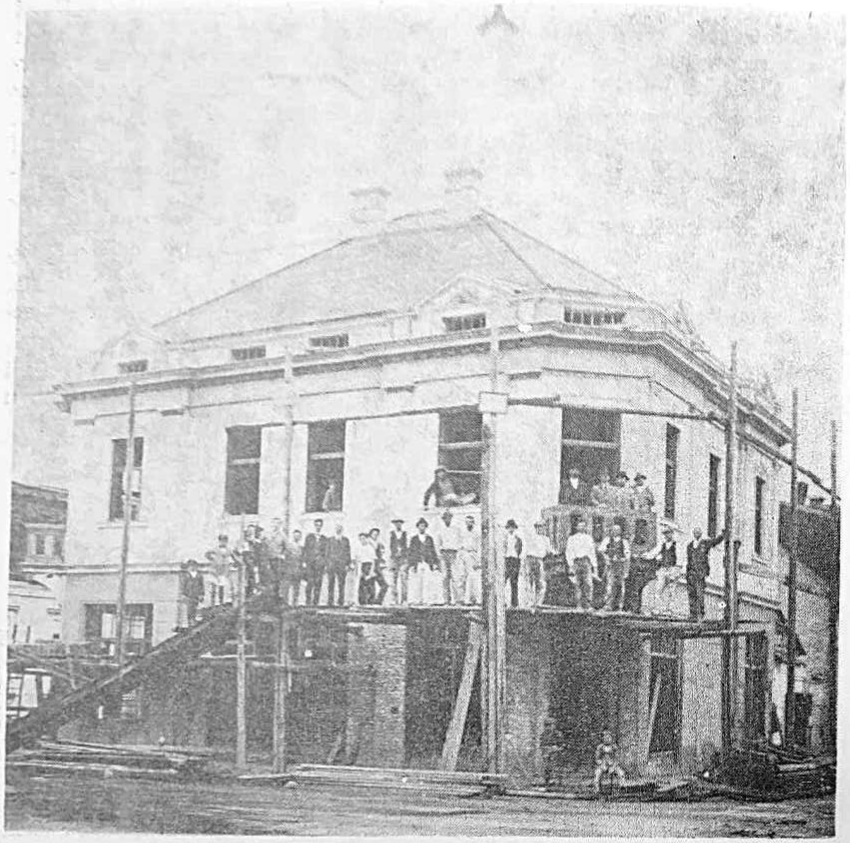

Na balkonu (s lijeva na desno): Rado Hadžić (vlasnik kuće) Emil Gölis (graditelj) Antun Otrok (stolar) i Franjo Treml (zidar). — Trg oslobođenja 1

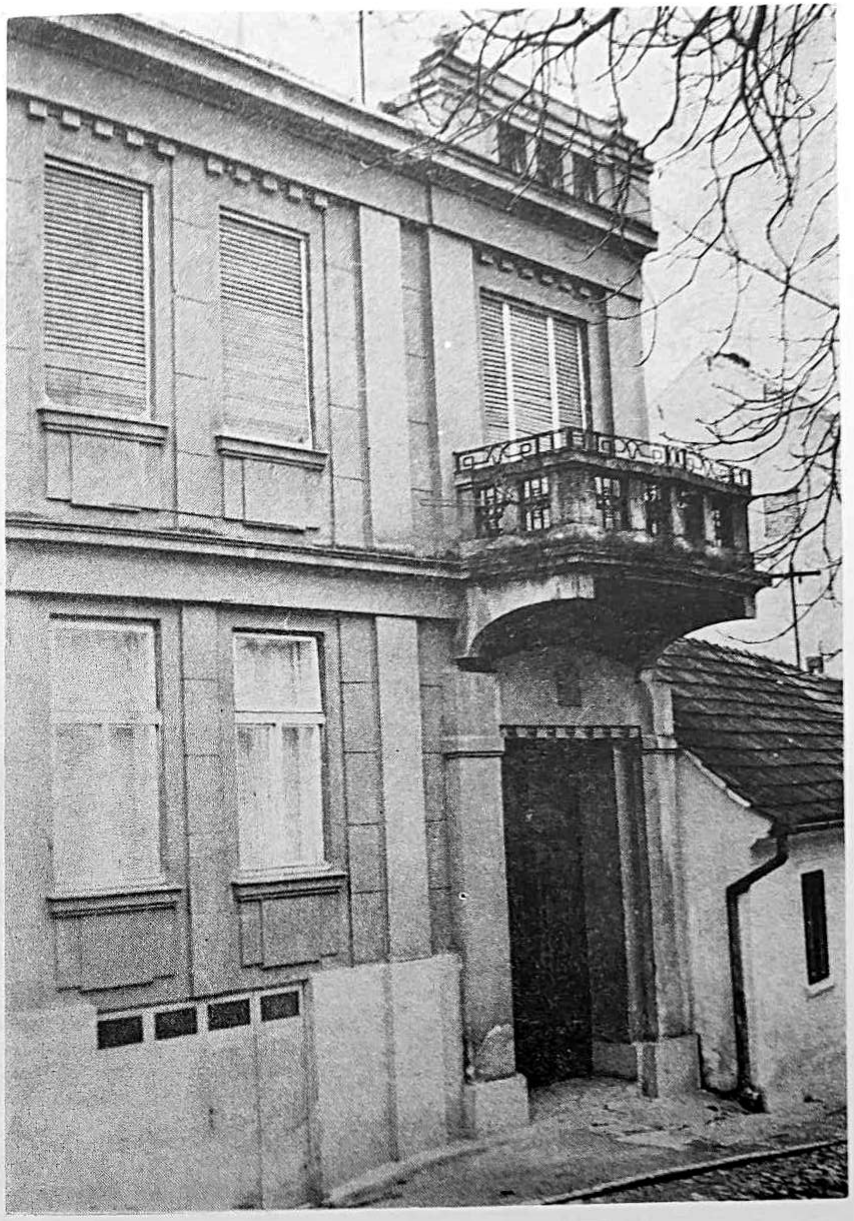

Ulica Antuna Augustinčića kbr. 16

Ulica Dimitrija Tucovića kbr. 2

NAZIVI ULICA

Prva zakonska nominacija vukovarskih ulica izvršena je 1885. godine. Prije te godine vrlo rijetko, čak i onda kada je to neophodno nalazimo ubilježen samo poneki pučki naziv ulice ili područja na kojem je kupovina izvršena.

Primjerice, u Protokolu iz 1817. godine najčešće nalazimo ovakav upis: Maria udova Zomborac kuću pored Ilije Mesalijevića ležeću prodala Andriji Matkoviću, ili u Protokolu iz 1821. godine: Lazar Tucaković vinograd od poldruge motike na desnoj Supoderici ...

U poreznim knjigama, krštenicama ili smrtovnicama nalazimo samo imena, prezimena, nadimke, ali ne i gdje je tko stanovao.

1856. godine započinju prve katastarske premjere, ali se još ne ustrojavaju i gruntovne knjige, nego samo upisnice o vlasništvu. U dokumentaciju se upisuje ime vlasnika i broj katastarske čestice, a od 1880. godine i kućni brojevi, koji kontinuirano idu za cijelo gradsko područje, dakako bez navođenja ulice, pa čak i pučkog naziva.

U gradskom zapisniku od 26. ožujka 1884. godine još uvijek nalazimo samo kućne brojeve; Josip Rukavina posjednik iz Vukovara moli da kupi zemljište između kućnih brojeva 722 — 733, a 29. siječnja 1885. godine Tomo Ištvanović, nadničar, posjednik kuće broj 1189 moli da se primi u savez općine. To je službena evidencija, ali u narodu žive pučki nazivi pa ih i gradski zapisničari vrlo često upotrebljavaju, sigurno su ih u diskusijama spominjali i općinski odbornici.

Ne samo zato što su oni povijesno interesantni već zato što djelomično i danas egzistiraju, ali ipak postepeno nestaju, treba ih navesti. Kronološki nije moguće jer nitko sigurno ne može ustanoviti kada koji naziv nastaje pa ćemo ih radi lakše preglednosti vrstati abecednim redom.

ALICA; naziv potječe iz turskog jezika i vremena. Alica znači rana trešnja, trešnja otvorene boje.

Moguće da je naziv nastao i od riječi ada, što je u podunavskim krajevima sinonim za ostrvo (otok), a od toga deminutiv — adica, odnosno nešto izmijenjeno alica. Riječ je također turskog podrijetla.

Kao što se vidi na mnogim kartama Alica je doista bio naseljeni otok na koji su vodila čak dva mosta. Turci su na njemu imali šatore, tj. vojni logor pa Belavić iznosi podatak da se je zvao Sulejmanov logor, a da su ga Austrijanci zbog nečistoće zvali Laus Wiese.[112] Na slikama koje prikazuju taj otok ucrtano je i drveće pa hipoteza da bi to mogle biti trešnje nije bez osnove.

Početkom XIX. stoljeća prestaje biti otokom, jer je desni rukavac Vuke presušio, a koncem stoljeća je nasut i reguliran kao trg. Tu se održavaju tjedni sajmovi. Zemljište je pripadalo feudu Eltz. Od sedamdesetih godina XIX. stoljeća vode se parnice između magistrata i feuda zbog vlasništva ovog posjeda. Na sjednici općinskog zastupstva 31. ožujka 1873. godine odbornici traže da magistrat preuzme od feuda pobiranje pijacovine na Nedjeljnoj pijaci. 1886. godine konačno je ovo zemljište prešlo u općinsko vlasništvo.

U samostanskoj kronici zabilježeno je: **2. srpnja 1819. izbio je pozar u ulici Alica zvanoj kraj Dunava ...**

U općinskom zapisniku od 26. siječnja 1870. godine zaključeno je **da se kupi 1 decimalni kantar i postavi na Žitnoj pijaci.**

Aleksandar Zimonić u knjizi »Spomenica prigodom 50-godišnjice dobrovoljnog vatrogasnog društva u Vukovaru« na 14. strani piše: **Zaključeno je, da se isto sagradi na tako zvanoj Svinjskoj pijaci... Ovaj naziv spominje** i općinsko zastupstvo 1885. godine u nominaciji ulica: **Novo nasuto sajmište »Svinjska pijaca« — Zvonimirov trg** (hrvatski kralj 1075. — 1089.).

Na gruntovnoj karti iz 1892. godine također se zove Zvonimirov trg. 1927. godine u čast američkog predsjednika nazvan je Wilsonov trg (TH. W. Wilson — 1856. — 1924.).

1941. — 1945. godine Zvonimirov trg.

1945. godine Trg Republike, tako se i danas zove.

ANĐEOSKA MALA, vidi Podvuka.

BOGDANOVAČKI SOKAK; ulica vodi prema selu Bogdanovcima i području koje se naziva Bogdanovački dol. Naseljava se početkom XIX. stoljeća. Prve ucrtane kuće vidimo na Homerovoj karti iz 1817. godine. Na nacrtu Vukovar iz 1847. godine ubilježena je kao: Via ex Possessione Bogdanovcze. U prvom službenom imenovanju ulica od 3. okolovoza 1885. godine nalazimo ovaj pdatak: Od Weinzetler Andrije i Benko Marije proti Bogdanovcima — Bogdanovačka ulica.

1941. godine prvi puta mijenja naziv u Göringstrasse.

1945. godine: Ulica maršala Tolbuhina.

1948. godine: Ulica 1. maja.

CIGANSKI SOKAK; ovaj naziv dokumentirano nalazimo u gradskim zapisnicima tek od 1880. godine.

---

112 P. Belavić: Ibidem, str. 64.

U popisu gradskog stanovništva često nalazimo i Cigane, pa prema tome to nisu bili samo prolaznici, čergari. U popisu iz 1850. godine nalazimo ih 33, pa i u Tefteru od porcia iz 1733. godine ubilježen je Subota Csiganin, csiganin Jovanovitz i drugi. Početkom XX. stoljeća bilo je na početku ulice još nekoliko ciganskih kuća, uglavnom od pletera, a tu su se zadržavale i čerge pa se zato tako i naziva.

Popis ulica iz 1885. godine naziva ju Draškovićeva ulica. Iz dokumenata se ne može zaključiti da li po Jurju Draškoviću (1525. — 1587.) biskupu i hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom banu ili po Janku Draškoviću (1770. — 1856.) književniku i političaru. Najvjerojatnije po grofu Ivanu Draškoviću koji je krajem XVII. stoljeća imenovan županom srijemske županije.

Na karti iz 1892. godine — Draškovićeva ulica.

1941. — 1945. godine — Draškovićeva ulica.

Prema Glasu Slavonije od 14. rujna 1945. godine Dalmatinska, a prema oglasu NOO Vukovar od 18. IX 1945. godine — Alije Alijagića (1896. — 1922.) revolucionar, izvršio atentat 21. XII. 1921. godine na ministra unutrašnjih poslova Milovana Draškovića inicijatora zloglasne Obznane.

Danas je to Ulica Alije Alijagića.

ĆORAVI SOKAK; presušivanjem desnog kraka Vukina ušća i nasipavanjem tog područja, koncem XIX. stoljeća stvorili su se uvjeti da se između Ribarske ulice i Dunava formira ulica. Ulaz je bio iz današnje Nazorove, a izlaza nije bilo — dakle slijepa ulica ili ćorava kako narod kaže.

U gradskim zapisnicima često se spominje i kao Dolnja ribarska ulica.

Od 1885. godine — Relkovićeva, Antun Matija (1732. — 1798.) slavonski pjesnik.

ČARUGDŽIJSKI SOKAK; spominje se i kao Opančarski sokak. Naziv je izveden prema turskom čarukčija, čarugdžija = opančar. Varoški notar Demetar Stanić u zapisničkoj knjizi 2. srpnja 1822. godine ubilježio je: **Čarugdžijski sokak do Joke Jugurčića...**

Nisam mogao ustanoviti gdje se ta ulica nalazila. Na Drvenoj pijaci bio je križ kojega je 1812. godine postavio čarugdžijski ceh, pa pretpostavljam da je tu negdje morao biti i sokak. Možda je to današnja Kačićeva ulica?

ČORDAŠKI SOKAK; u vrijeme kada naziv nastaje to je slabo naseljeno područje, put koji vodi prema livadama i njim je prolazila čorda (goveda) pa zato i naziv. Budući da vodi prema Petrovcima naziva se i Petrovački sokak.

Spominje se u gradskim zapisnicima 1876. godine i dalje. 1885. godine nazvan je Preradovićeva ulica (1818. — 1872.) hrvatski pjesnik, ali se još 1899. godine u Sriemskim novinama naziva i Čordaška ulica.

Službeno se od 1885. go danas zove Preradovićeva ulica.

DANJA MALA; naziv očigledno potječe od turske riječi Mahall, što znači dio grada ili gradska četvrt. Glas »h« ima tendenciju ispadanja (muhur — mur, sahat — sat) a dva »a« se onda kontrahiraju. Za vrijeme turske okupacije ne nalazimo ovaj naziv, ali ga Vukovarci upotrebljavaju još i danas. Budući da se ulica nalazi u prodolini ispod brijega na kojem je također bilo naselje nazvana je Dolnja mahala.

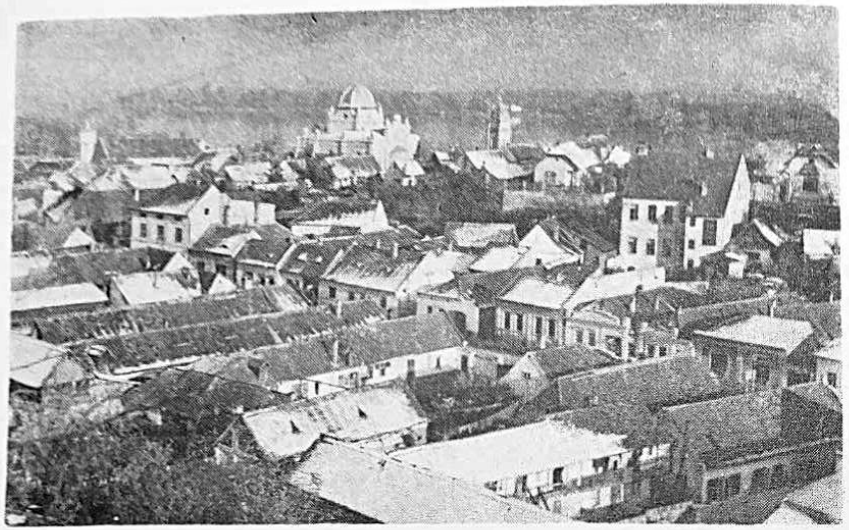

Dolnja mala, danas Ulica Stjepana Radića

U svim gradskim zapisnicima nalazimo ju pod tim imenom; 12. augusta 1887. godine građani Doljnje male pismeno mole da se s desne strane podigne zidana staza. Ovo je prva kaldrmirana ulica u Vukovaru. Srijemske novine 1906. godine objavljuju da je asvaltirana cesta kroz Dolnju malu.

Od 1885. godine službeno se naziva Dolnja mala, sve do 1929. godine, a tada dobiva naziv Radićeva ulica (1871. — 1928. Stjepan, političar i pisac. Taj se naziv zadržao sve do danas.

DRVENA PIJACA; interesantno je što se ovaj naziv zadržao do danas a u pisanoj dokumentaciji se nigdje ne spominje. Još i između dva rata na ovom trgu prodavala su se samo drva pa je po tome i nazvan.

U gradskim zapisnicima pa i u Sriemskim novinama 1899. godine spominje se kao Sienska pijaca, Senska pijaca, zato jer se tu prodavalo i sijeno.

Ni 1885. godine ni 1892. godine ne nalazimo ga u popisu ulica i trgova čak ni na kartama Vukovara iz 1925. i 1927. godine nema naziva. Tek u Oglasu 18. IX. 1945. godine Drvena pijaca se naziva Trg narodnog heroja Rade Končara (1911. — 1942.).

GLAVNA ULICA; samostanska kronika bilježi da je 12. srpnja 1743. godine u Glavnoj ulici izgorjelo dvadeset kuća, i 1775. godine nalazimo je u Kronici pod istim imenom.

U svim gradskim zapisnicima sve do 1885. godine spominje se samo kao Glavna ulica, a od tada recentno promjenama država i vladara dobija naziv:

1885. — 1919. godine: Franje Josipa ulica, Habzburgovac, car i kralj (1830. — 1916.).

1919. — 1934. godine: Kralja Petra I. ulica, Karađorđević (1844. — 1921.) kralj Srbije.

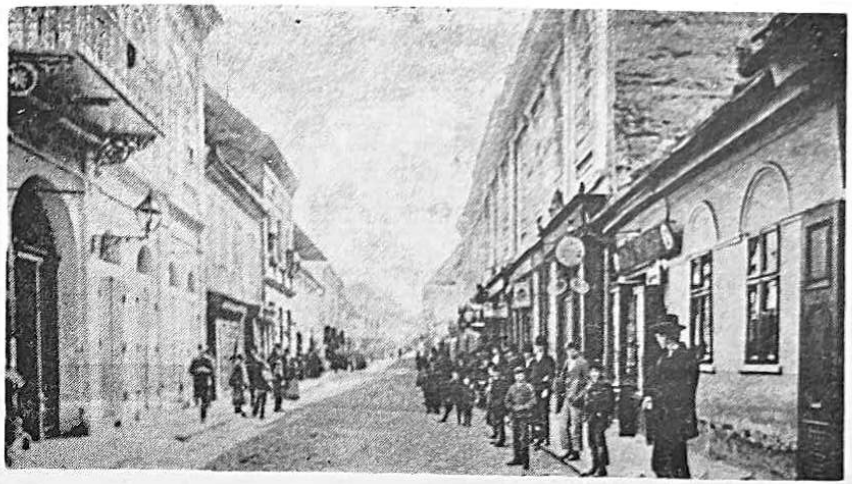

Glavna ulica, danas Ulica maršala Tita — Foto arhiv GMZ

U nacrtima Vukovara 1925. i 1926. godine također se spominje kao Kralja Petra ulica. Nakon ubistva kralja Aleksandra 1934. godine dobija naziv Ulica kraja Aleksandra, Karađorđević (1888. — 1934.) kralj SHS, Jugoslavije. U ratnim danima 1941. — 1945. godine zvala se je Poglavnikova, Ante Pavelić (1889. — 1959.) poglavnik NDH, ratni zločinac.

Odlukom Gradskog narodnog odbora Vukovar broj 7564/45. proglašena je Ulicom maršala Tita, Josip Broz (1892.—) predsjednik SFRJ, maršal Jugoslavije.

KAZANDŽIJSKI SOKAK; taj sokak nalazimo ubilježen u Zapisniku o mirovnom sudu varoši Vukovar 1755. — 1816. godine. U opisu velikog požara 2. srpnja 1822. godine spominje se: **i prodre kroz tijesan prolaz Kazandižjski sokak. Stanovnici ove ulice pobjegoše glavom bez obzira...** u srednjem vijeku bio je običaj da se majstori istoga zanata nastanjuju u jednoj ulici. U Surduku (današnja Ulica Josipa Kraša) poznata je porodica Crnogorac, Lazar, Nikola i Boško koji su bili kazandžije, ali unatoč toga mislim da Kazandžijski sokak nije bio u Surduku. U županijskom arhivu iz 1822/3. godine nalazimo molbu krznara Novakovića koji traži gradilište u Kotlarskoj ulici, jasno je da se radi o istoj ulici, ali nisam uspio ustanoviti gdje je bila.

KLOZERSKISOKAK; prema njemačkom Glaser = staklar, staklorezac. Zanatlije su se nazivale ili prema turskim ili njemačkim nazivima (tišler, šnajder, šuster) pa germanizam klozer nije neuobičajen. Pisci gradskih zapisnika izbjegavaju taj naziv i dosljedno upotrebljavaju Staklarski sokak. 19. srpnja 1876. godine na sjednici općinskog zastupstva čitana je predstavka »da se Staklarski sokak od ove godine kaldrumiše«.

1885. godine dobiva naziv Zrinjskieva ulica, prema poznatoj hrvatskoj plemićkoj porodici.

1927. godine naziva se Zrinska, a od 1945. godine Ulica Nikole Andrića (1867 — 1942)) književnika koji je u njoj rođen.

KOTLARSKA ULICA; vidi Kazandžijski sokak.

KRNJOTAK; već od prvih mapa koje poznamo vidimo po strani Gundulićeve ulice tri kuće koje nisu pripadale ulici, dakle krnje, necjelovito. U posljednjih desetak godina tu je izgrađeno vrlo mnogo kuća i stvorena Ulica Neznanog junaka. Ide paralelno s Gundulićevom.

LIJEVA BARA; to je zaista i bila bara. Zauzimala je šire močvarno područje u kojem je nekada bilo i riba. Iz bare je do 1940. godine kroz cijelu Radićevu ulicu tekao potočić i ulijevao se u kanal na kraju ulice.

Na brežuljkastoj lijevoj strani otkriveno je bogato arheološko nalazište i od 1951 — 1953. godine sistematskim iskapanjem otvoreno je oko 500 grobova s bogatim prilozima različitih kultura, uglavnom ranog srednjeg vijeka.

Na Schraudovoj karti 1795. godine ucrtana je ova bara, a Homer na karti iz 1817. godine bilježi Fluentum Bara. Već i u to vrijeme je naseljeno područje, a naročito u posljednje vrijeme, s jedne i druge strane bare, jer je središnji dio još uvijek vlažan i akumulira kišnicu, izgrađeno je mnogo kuća. Danas se naziva Lijeva bara.

LONČARSKA PIJACA; Lončarski ceh brojio je oko četrdeset lončara. Naročito su poznate porodice Grgković i Koh, od kojih je jedan Ivan, još uvijek aktivan u svome zanatu. Nedostatak metalnog i staklenog suđa uvjetovao je veliki broj lončara, ali je i poznato da je zemlja u okolici Dudika naročito pogodna za pečenje. Iz gradskih zapisnika vidimo da su lončari morali magistratu plačati za eksploataciju zemlje.

Vlastelinski geometar Homer u legendi karte Starog Vukovara naziva ovaj trg Forum majus.

U popisu ulica i trgova iz 1885. godine naziva se Daničićev trg, Đuro (1825 — 1882) čuveni filolog.

U popisu[113] 1943. godine satnije cjelokupnog osoblja pričuvne Narodne zaštite spominje se kao Trg kralja Tomislava (910 — 930) hrvatski kralj.

1945. godine proglašen je Trgom oslobođenja.

LOKVANJSKI SOKAK; za vrijeme Austro-Ugarske prozvana je 1885. godine u čast hrvatskog bana Erdödy Bakacs Tome (1558 — 1624) Bakačeva ulica. U periodu od 1918 — 1945. također se zvala Bakačeva, a od 1945. godine je Primorska ulica.

Stari pučki naziv Lokvanjski sokak je vrlo adekvatno objašnjavao ulicu, jer vodi prema Vuki i nepreglednim lokvanjima koje je tako lijepo naslikao Renarić i opjevao Radišić. Današnji naziv je nelogičan i potpuno besmislen.

I Vuka se je jako razlila po vrtovima, pa je već i u mnoga dvorišta došla voda. Bakačeva ulica je puna vode, te su i ovdje pokraj kuća potopljeni prielazi. Iz njekih kuća morali su se stanovnici izseliti. Ovako velike vode nismo već davno imali u Vukovaru pišu Sriemske novine 21. svibnja 1907. godine.

MALA PIJACA; trg gdje se sastaju Nazorova, Zmajeva, Gajeva i Maršala Tita ulica. Pronašao sam ga jedino na Homerovoj karti 1817. godine u legendi pod brojem 6: Forum minus altilium, fructumm, Ovorum.

---

113 Arhiv Gradskog Muzeja Vukovar.

U ostalim dokumentima se uopće ne spominje a i u narodu se više ne čuje taj naziv zato jer se već dugo vremena tu ne održava pijaca. Nekada je to bio najživlji trg i najprometnije mjesto. Nakon uređenja Zvonimirova trga pijaca je prenesena tamo. Arhitektonski je to najljepši trg u gradu. Tu su bile kuće najznačajnijih vukovarskih trgovaca: Georgija Petrovića, Gliše Mojsilovića, braće Gavrilović, Vase Lazarevića, Petra Čelikovića, Nikole Plavšića, Justina Mihajlovića, Maksimović-Popović Marije i Jovana.

NEDJELJNA PIJACA; vidi Alica.

MARINCI; vidi Novi Vukovar.

NOVI SOKAK; 27. srpnja 1819. godine, prema samostanskoj kronici, gorjela je staja nekog Ivana Martinovića, inače Jovića zvanog, na kraju Novog sokaka. Samostanska kronika također bilježi, da je 30. lipnja 1869. godine padao u vinogradima iza Novog sokaka led krupan kao jaje.

U novinama »Sriemski Hrvat« 1883. godine nalazimo među domaćim vijestima, da je u kući Petra Grubešića u Novom sokaku izbio požar.

U svim gradskim zapisnicima nalazimo ulicu jedino pod nazivom Novi sokak, a i danas se naziv još uvijek upotrebljava. To je novija ulica, više seoskog tipa i stanovništva, nastala početkom XIX stoljeća uz cestu prema Sotinu. Sukcesivno se produžavala prema mitnici, a danas znatno i iza mitnice.

Za vrijeme Austo-Ugarske nazvana je po hrvatskom banu (1848 — 1859) Jelačićevom. — Tako se zvala sve do 1945. godine. Kratko vrijeme (1945—1947) zvala se i Peke Dapčevića (narodni heroj i proslavljeni komandant NOV) ulica. Tom ulicom ušle su u grad prve jedinice NOV i zato se danas zove Ulica JNA.

NOVI VUKOVAR; za dio grada na lijevoj obali Vuke i danas je uobičajeni naziv Novi Vukovar. No, Vukovarci pod tim imenom podrazumijevaju Ulicu Moše Pijade i njen nastavak Ulicu Ive Lole Ribara. One se protežu od mosta na Vuki do željezničke stanice.

Naziv Novi Vukovar potječe iz turskog doba. Prije se nazivao Varoš i Marinci, vjerojatno što se posjed feuda Miškouci koji su stolovali u Marincima prostirao sve do Vuke.

Već se je 1744. vodila procesija na Rokovo u Marince...[114] te tako postane brzo Novi Vukovar koji se još do 1848. godine u narodnu Marinci zvao.[115]

Prilikom nominacije ulica 1885. godine od mosta na Vuki do dvora nazvana je Strossmayerova, a od dvora dalje gore nazvana je Filipovićeva ulica. Josip Juraj Strossmayer (1815 — 1905) bio je đakovački biskup, političar i mecena kulturnih ustanova, a Josip Filipović (1819 — 1899) poznati austrijski general, vojskovođa.

U Sriemskim novima 1903. godine piše, da je u spomen velikom županu Petru pl. Jurkoviću Filipovićeva ulica do zgrade financije prozvana Jurkovićevom.

Poslije prvog svjetskog rata 1918. godine Novi Vukovar je podijeljen ovako: od mosta do dvora — Strossmayerova, od dvora do suda — Aleksandrova, a od suda do željezničke stanice — Filipovićeva. Nakon ubijstva kralja Aleksandra 1934. godine glavna ulica, do tada Kralja Petra I. prozvana je Aleksandrovom, a Aleksandrova se opet naziva Strossmayerova.

---

114 P. Belavić: Ibidem, str. 56.
115 R. Mihallović: Ibidem, str. 12.

1941 — 1945. godine od mosta do suda zove se Storossmayerova, a od suda do željezničke stanice Budakova, Mile (1889 — 1946) ustaški ministar, proglašen ratnim zločincem.

Strosmayerova je ostala do 1957. godine kada je nazvana Ulica Moše Pijade (1890 — 1957) politički radnik, publicist i slikar, a Filipovićeva je 1945. godine nazvana Ulica Ive Lole Ribara (1916 — 1943) narodni heroj. I danas je takav raspored ulica u Novom Vukovaru.

OPANČARSKI SOKAK; vidi Čarugdžijski sokak.

PETROVAČKA ULICA — vidi Čordaški sokak.

U narodu se ovaj naziv uopće ne upotrebljava. Našao sam ga samo u gradskim zapisnicima; na općinskoj sjednici 28. srpnja 1879. godine zastupnik Josip Seidl predlaže da se još ove godine izvrši reguliranje Petrovačke ulice. Spominje se još nekoliko puta u vezi postavljanja kaldrme. Primijetio sam da se ponekad zamjenjuje sa Preradovićevom ulicom, a zapravo je označavala nastavak Preradovićeve ulice, naseljavanje petrovačkog druma. Danas je to Proleterska ulica.

PODVUKA; naziv je adekvatan, ulica se proteže uz desnu obalu Vuke pa su prilikom poplave pojedine kuće bile u vodi. Vukovarci se i danas uglavnom služe tim nazivom iako se službeno zove Gorana Kovačića ulica.

Ulica je vrlo stara, među prvim naseljenim gradskim područjima, pa je često mijenjala ime; samostanska kronika bilježi, da su 24. srpnja 1822. godine u Anđeoskoj Maloj izgorjele 4 kuće. Legenda govori o anđelima i Gospi koji su se tu prikazali narodu (?). U spomen toga na kraju ulice bio je željezni križ, kasnije nadomješten zidanim, a taj križ je 1972. godine premješten s desne na lijevu stranu ulice. Za vrijeme stare Jugoslavije na Petrovo (29. lipnja, zaštitnik ribara) išla je u tu ulicu procesija. Nisam mogao utvrditi povodom čega se održavala ta crkvena manifestacija. 1885. godine proglašena je Frankopanovom (hrvatski feudalac, pogubljen s Petrom Zrinskim 30. IV 1671. godine u Wienerneustadtu) i tako se zove sve do 1945. godine.

Jedno kratko vrijeme u gradskim zapisnicima između 1870 — 1880. godine pronalazio sam ju pod imenom Sečujska, vjerojatno u čast madžarskog pisca i državnika Istvana Szechenyia (1791 — 1860), ali se naziv nije udomaćio.

1945. godine nazvana je Ulica Ivana Gorana Kovačića (1913 — 1943) hrvatski pjesnik, a tako se i danas zove.

POMORANĐNGASE; (pomorandža, naranča + Gasse = ulica) naziv vjerojatno ima neko pejorativno porijeklo. Službena administracija ju nigdje ne spominje, ali naziv živi u narodu. 1885. godine je nazvana Njemačka ulica, a danas je to ulica Svetozara Markovića (1846 — 1875) srpski revolucionar i publicista.

PRILJEVO; je predgrađe Vukovara nastalo na mjestu gdje se rijeka Vuka najviše približuje Dunavu i zbog nizinskog područja pri manjim poplavama se prelijeva u Dunav. Vjerojatno je tu korijen naziva. Na Homerovoj karti iz 1817. godine vrlo lijepo se vidi ovo prelijevanje.

Postoji mišljenje da je tu nekada bilo smetište — prljavo, i da je od toga naziv.

Na karti iz 1892. godine imamo različito pisano: Prieleve i P(r)iljevo.

Danas je to Ulica 8. XII. 1944. godine u spomen partizansko - ruskog desanta na Vukovar koji je izvršen na ovom području.

RIBARSKA — vidi Venecija.

RUKAVININ SOKAK — vidi Venecija.

SAMOSTANSKA; ulica vodi prema franjevačkoj crkvi i samostanu pa ju pod nazivom Samostanska nalazimo u dokumentima i prije službenog naziva 1885. godine.

Ulica je zadržala naziv sve do 18. rujna 1945. godine kada mijenja u Augustinčićeva, Antun, kipar, (1900 —). Tek 1966. godine saznao je kipar Augustinčić i bio je neprijatno iznenađen da jedna ulica u Vukovaru nosi njegovo ime. Zaista pod čudnim okolnostima su pojedine ulice dobile svoje ime. Tražio sam u dokumentima na čiji prijedlog je to izvršeno, ali nisam našao. 1953. godine zakonom je ukinuto imenovanje ulica prema živim ličnostima, ali ulica se i danas tako zove.

SAJMIŠTE; prvobitno je to naziv za područje koje danas zauzima Trg Matije Gupca, jer su se tu održavali tjedni i godišnji sajmovi. 1892. godine je to ulica između Duge i Šenoine ulice u kojoj samo na strani prema katoličkom groblju ima 4 kuće, kasnije je to ulica u produžetku gdje prestaje Zmajeva. Tada postoji s lijeve strane (stoji i danas) na početku ulice križ a s desne strane bilo je samo dvije kuće i veliki prostor ciglane.

U periodu 1941 — 1945. godine zvala se Tomićeva ulica, Josip Eugen (1843 — 1906) hrvatski književnik.

U »Glasu Slavonije« 14. rujna 1945. godine na šestoj strani objavljen je članak »Novi nazivi vukovarskih ulica« i u njemu je ulica nazvana Stjepana Supanca, ali ubrzo je naziv izmijenjen i ulica je ponovo nazvana Sajmište, tako se i danas zove, a Ulica tri ruže nazvana je Supančevom.

SIENSKA PIJACA; vidi Drvena pijaca.

STAKLARSKI SOKAK; vidi Klozerski sokak.

SUPODERICA; naziv je star. U Vukovu Srpskom rječniku nalazimo ovo objašnjenje: kod Vukovara dolina, gdje je negda bara bila, i oko nje vinogradi.

To je poznati jaz (sup) kroz koji je tekao potok i ulijevao se u Vuku. Gdje potok siječe bogdanovački drum nalaze se još ostaci starog mlina pa Vukovarci nazivaju ovaj dio Pahmiler (germanizam, Bachmüler = mlin na potoku). Potok i sada povremeno teče.

Na općinskoj sjednici 12. augusta 1877. godine odbornik Mihael Lorenc predlaže **da se sokaci idući ka Supoderici po obećanju što prije kaldrmišu** Naziv postoji i u gruntovnom nacrtu iz 1863. i 1892. godine.

Uokolo su i danas vinogradi, ali se područje sve više urbanizira i naseljava. Postoje ulice: Lijeva i Desna Supoderica.

SURDUK; arhaični narodni izraz za provaliju, jarugu, vododerinu, put između dva brijega, udomaćen u Srijemu. Takovih surduka ima u Vukovaru mnogo i uglavnom su se u njima smjestile ulice, jer je put i zaleđina brijega pogodovala izgradnji kuća. Ulica je upravo na takovu terenu.

U gradskim zapisnicima ovaj naziv ne upotrebljava se samo za Zmajevu ulicu, i kako se surduci sve više naseljavaju kasnija urbanizacija i administracija zahtijevala je precizniji naziv. Vukovarci upotrebljavaju i danas taj naziv, ali samo za Josipa Kraša ulicu.

U objavi o nominaciji vukovarskih ulica 3. kolovoza 1885. g. nalazimo: **od Mihajlović Miše do Otroka Ivana i Bečarević Jovana nazvana je Zmajeva ulica,** Jovan Jovanović (1833—1904) srpski pjesnik.

1892. godine Zmajeva ulica išla je od Franje Josipa ulice do Duge ulice.

Ulica zadržava isti naziv sve do 1941. godine. U periodu 1941. — 1945. godine zvala se Kvaternikova ulica,nije jasno kojega; Slavka? Eugena? najvjerojatnije Slavka »vojskovođe« — proglašen ratnim zločincem.

1945. godine Zmajeva ulica bila je od Ulice maršala Tita do pravoslavne crkve, a nastavak ulice do raskrižja Ognjena Price i Sajmišta nazvana je Ulica Josipa Kraša (1988 — 1941) narodni heroj, član CKKPJ. Ulica se i danas tako zove.

SVINJSKA PIJACA; vidi Alica.

ŠAMAC; stari grad — tvrđava bila je zaštićena Dunavom, Vukom i strmim brijegom. Jedini prostrani prilaz tvrđavi je kroz današnju Ulicu Maksima Gorkog, a taj je u ono vrijeme bio zaštićen palisadama i šančevima pa je ulica po tome dobila ime. Pripada među najstarije nazive ulica i zadržao se do danas. Na kući obitelji Vuković stoji još stara tabla — Šamac broj 3.

1945. godine promijenila je ime u Ulicu Maksima Gorkog (1868 — 1936) poznati sovjetski književnik.

ŠAPUDL; ovaj neobičan naziv ima više tumačenja; Belavić donosi dvije verzije; jednu, da je nastao prema francuskom chapeau »šapo« kako su tu nazivali šešire valonskih mušketira, i drugu, da je to nadimak nekog Nijemca koji je stanovao u Šapudlu u kući neke Spielvogelice i često nosio vrlo naočit ovratnik koji se zvao šapudel. Drugi opet pričaju da je uvijek na prozoru jedne kuće ležao pas — pudlica i da je bračni par, Nijemci, koji je tu svakodnevno šetao i naviknut ugledati psa uskliknuo: »Schau, Pudel!«.

Postoji i verzija da su tu uz vojničke kasarne bile razne cirkusko - artističko - zabavljačke šatre Schaubude, pa je po tome dobila ime.

U gradskim zapisnicima sve do 1885. godine spominje se kao Šapudl, a od te godine do danas samo kao Gundulićeva ulica. Ivan Gundulić (1588 — 1638) bio je veliki dubrovački pjesnik. Starosjedioci Vukovarci još uvijek upotrebljavaju u svakidašnjem govoru naziv Šapudl.

ŠLEZIJA; nazvana je po došljacima Nijemcima iz Šlezije, navodno naseljenim za vrijeme vladanja kraljice Marije ?).

Šlezija je u srednjem vijeku bila centar grada. Tu je bila tvrđava, crkva, prva rezidencija franjevaca, djevojačka škola, kalvinska crkva, židovska škola i dvije sinagoge, a nedokazano se tvrdi da je bivša Pirijeva kuća bila prva »varoška kuća« — magistrat. Na sjednici zastupstva Trgovišta Vukovar 19. srpnja 1876. izvještava općinski sudac Radošević da će sitni kamen koji je izvađen iz Dunavskog sokaka prilikom postavljanja kaldrme biti upotrebljen **na kaldrmisanje jednog dela sokaka Šlezije i to do Pellerove kuće.** 1885. godine nazvana je Gajeva ulica, po Ljudevitu Gaju (1889 — 1827) vođi ilirskog pokreta, ali se i stari naziv još uvijek upotrebljava.

ŠVAPSKO BRDO; nazvano je po Nijemcima (Švabi) koji su tu naseljeni. Uzvišeni jugozapadni dio grada stoljećima se naziva Švapsko brdo. Mnogi povijesni izvori govore o Nijemcima u Vukovaru, čak i o njihovoj dominaciji što je i razumljivo obzirom na njemačko-austrijske porodice koje su vladale Vukovarom i županijom.

U popisu gradskog stanovništva 1850. godine nalazimo 1400 Nijemaca, to je veliki broj u odnosu prema Hrvatima — 2132 koji čine većinu stanovništva, i Srbima — 1717.

U XVIII. i početkom XIX. stoljeća u Novom Vukovaru nalaze se samo njemačke porodice.

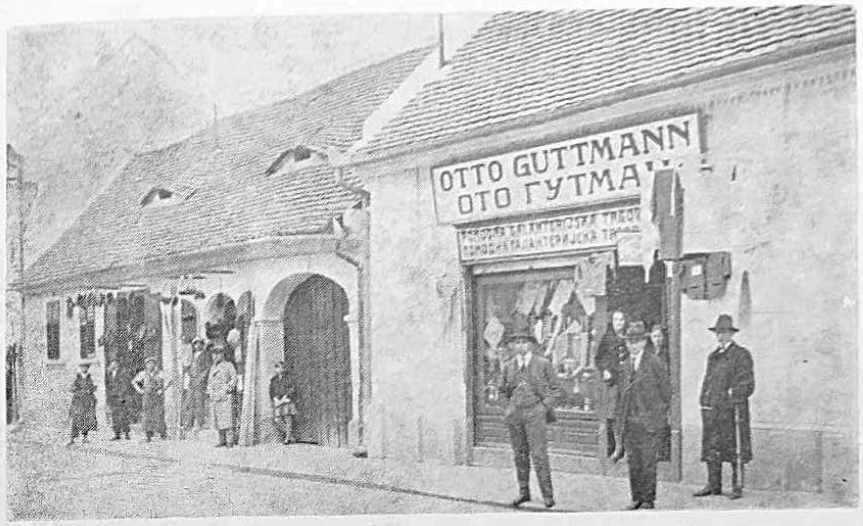

Zmajeva ulica 1928. g. Vlasnik fotografije Smiljka Bugarski

TRI RUŽE SOKAK; pripada vrlo starim naseljenim gradskim područjima. Kao ulica formirana je već 1795. godine, ali nijedan stari Vukovarac nije znao objasniti porijeklo ovoga naziva. Neki misle da je prema gostionici Drei Rose, ali to ne može biti jer je ulica tako nazvana i prije gostionice. U službenom nazivu ulica iz 1885. godine ubilježeno je kao: Tri ruže ulica, i tako se naziva sve do 1945. godine kada mijenja naziv u Ulica Stjepana Supanca.

VENECIJA; Ulica se smjestila podno samostanskog brijega gdje se nekada Vuka ulijevala u Dunav. I pri najmanjim poplavama i Dunav i Vuka poplavili su ulicu pa je izgledalo kao u Veneciji. Kada je Vuka promjenila tok i počela utjecati u Dunav samo kod današnjeg Veslačkog kluba poplave nisu tako učestale i ulicu reguliraju potkopavanjem brijega a naseljavaju je većinom ribari: Kostenac, Veber, Paulek, Haupert, Rastovski, Dombaj, Blažević, Rukavina, Srnić, Barišić, Reisendorf, Živković i drugi pa se ulica naziva Ribarski sokak. Poneki zapisničar gradskih zapisnika znao je upisati i Fišerski sokak (germanizam Fischer = ribar).

Na sjednici zastupstva Trgovišta Vukovar 4. rujna 1879. godine načelnik priopćuje »da je Gornja ribarska ulica kaldrumisana«. Ponekad se spominje (stari nazivi u prvom imenovanju ulica 1885. g.) i kao Rukavinin sokak (ugledni i bogati trgovac ribom i svinjama, stanovao u toj ulici).

Na općinskoj sjednici 28. srpnja 1879. godine čitana je predstavka Plate Petrovića i drugova, stanovnika Doljne ribarske ulice, kojom mole dozvolu za »kaldrumisanje ulice« a radove će izvesti sami. Ovo je potrebno navesti jer se ne radi o zamjeni naziva, Doljna ribarska ulica je današnja Reljkovićeva.

1885. godine Gornja ribarska ulica službeno je nazvana Ribarska ulica, a Doljna ribarska Relkovićevom ulicom.

1957. godine, poslije smrti Moše Pijade, Ribarska ulica mijenja naziv u Strossmayerova ulica, a Strossmayerova se naziva Ulica Moše Pijade. Tako je službeno nestao ovaj starodrevni pučki naziv.

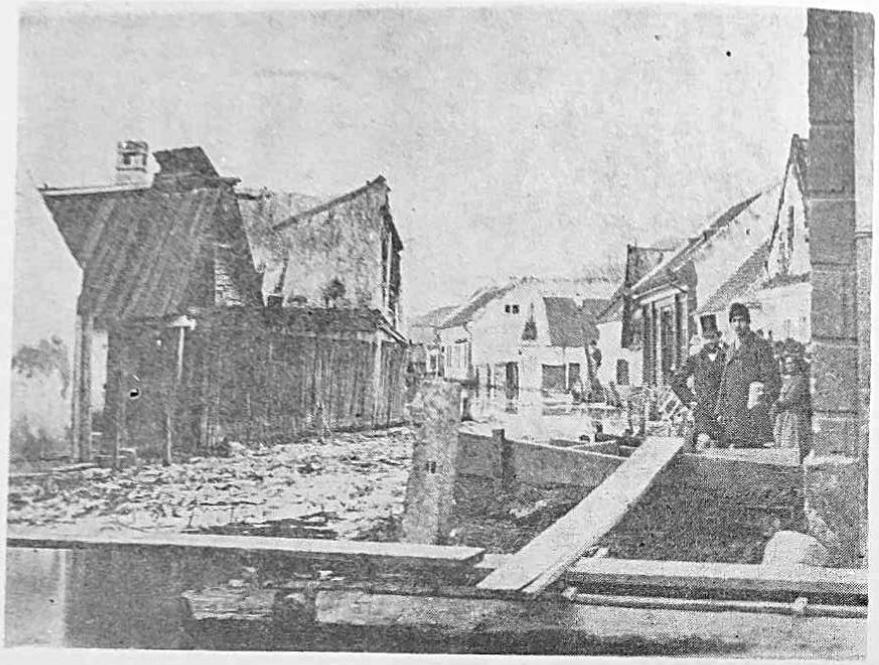

»Venecija« 20. III. 1876. g. Foto arhiv GMV

Ribarska ulica 2. VII 1926. g. Vlasnik fotografije Micika Rastovski

VODENIČARSKA; ulica se formira početkom XIX. stoljeća. To je djelomično naseljeni prolaz uz Eltzov dvor koji vodi prema Dunavu gdje su bile vodenice. Poreznici su zabilježili da je na Dunavu i Vuki bilo oko 200 vodenica. Posljednje vodenice, upravo na ovom dijelu, potopljene su za vrijeme drugog svjetskog rata. Na katastarskoj karti iz 1863. godine ucrtane su samo tri kuće i na kraju ulice s lijeve strane tik uz Dunav je katnica-Vodeničarska kuća u kojoj je kasnije bio »židovski herberg« a poslije gostionica. Kuća je srušena 1965. godine. Ova ulica naziva se i Pothaus; prema njemačkom Badehaus = kupalište, tu je kasnije na Dunavu i bilo tzv. Sokolsko kupalište.

Desna strana ulice srušena je prilikom dogradnje Eltzova dvora, a i na lijevoj strani postepeno se ruše kuće tako da danas postolji samo jedna na kojoj je ploča s natpisom Dunavska ulica.

VRATOLOM; na općinskoj sjednici 22. travanja 1872. godine podnesen je zahtijev da se urede staze na Vratolomu od kuće Joze Sabo do Novog sokaka.

Danas je to dio Radićeve ulice od kućnih brojeva 90 do 103. Siječe i dijeli Lijevu baru od Ulice Maksima Gorkog. Cesta se blago uspinje prema Ulici JNA, ali je nekada bila vrlo strma pa se za kišnih i zimskih dana tu doista mogao slomiti vrat — Vratolom.

VLASTELINSKI PROLAZ; vodi od Eltzova dvora do mosta na Vuki kod Adice. 1970. godine taj most je srušen i izgrađen nasip.

Počinje se naseljavati tek od 1863. godine. U gradskim zapisnicima s kraja XIX stoljeća spominje se kao Eltzova i Trenkova ulica. Franjo Trenk (1711—1749) bio je austrijski pukovnik i posjednik u Slavoniji, zapovjednik čuvenih pandura. U nominaciji ulica 1885. godine spominje se pod nazivom Vlastelinski prolaz.

1918. — 1941. godine zvala se Masarykova ulica, Tomaš (1850—1937) čehoslovački filozof, sociolog i državnik.

Poslije smrti Borisa Kidriča (1912—1953) revolucionar, političar i naučni radnik, prozvana je Kidričeva ulica.

ZELENI SOKAK; formira se tek u drugoj polovini XIX stoljeća. S jedne i druge strane duž ulice nalaze se stabla oraha pa je možda prema tome dobila naziv. Neko drugo legendarno objašnjenje ne postoji. U zapisniku o nominaciji ulica 1885. godine naziva se: Zelena ulica.

1945. godine: Ulica Augusta Cesarca.

ŽITNA PIJACA; vidi Alica.

Nazivi područja u neposrednoj okolici grada

Supoderica (Desna i Lijeva), Dobra Voda, Lužac, Jankovo, Erovac, Baštine, Vašarište, Strbanac, Brest, Grabovo, Dombovo, Milkovci, Trešnja, Rogožna, Gladovo, Obradovci, Stublina, Majuri, Bara, Prosina, Čvorkovac, Dudik, Veliki i Mali Bokovci, Gornjak, Drenje, Mala Dubrava, Krčevine, Trojstvo, Skendra, Vučedol, Danguba, Petriskela, Šlopronga, Skelica, Vrbak, Velika ada i Svapski vinogradi.

Nazivi su povađeni iz Protocolla od derxatih Varosha Staroga Vukovara od 1817. godine i dalje. Arhiv Gradskog muzeja Vukovar.

Prva nominacija (imenovanje), nazivi nastali upravnim putem

Iz općinskog zapisnika od 6. kolovoza 1881. godine pod točkom 69. vidimo prijedlog namjesnog načelnika da se izvrši numeriranje kuća, imenovanje i ograničavanje ulica. Nakon opširne diskusije donesen je slijedeći zaključak: **prima se u načelu, ali od numeriranja kućah da se zasada odsutane s razloga, što bi se najpre dozvola za sjedinjenje občine Stari i Novo vukovarske na višjem mjestu izhoditi moralo, te što bi kroz numeraciju kućah i poreznih poslovah i grutovničkih knjiga najveći nered nastao i službovanje oteščalo, doćim se priedlog glede imenovanja i ograničenja ulicah prihvaća te građevnom odsieku dodieljuje na izpitivanje i izvidenje uz stavljanje predlogah obć. zastupstvu u svoje vrieme.**

11. svibnja 1882. godine načelnik izvješćuje općinsko namjesništvo da je katastralno povjerenstvo za premjeru zemlje u području ove općine 2. o. m. svoje djelovanje započelo. Unatoč zaključka da se odustane od numeracije kuća, a da se izvrši nominacija ulica, izvršeno je numeriranje kuća, a ne nominacija ulica. U gradskim zapisnicima nalazim sve više molbi građana da im se proda kuća broj ... ili zemljište između kuće broj ... i broj ... Ovi problemi protežu se kroz mnoge sjednice sve do 3. kolovoza 1885. godine kada na sjednici općinskog zastupstva upravne općine Trgovišta Vukovar Josip Rukavina, općinski načelnik čita izvještaj općinskog poglavarstva u pogledu numeracije kuća i nominacije ulica.

...nadalje je opć. poglavarstvo sporazumno sa opć. odbornicima preduzelo novu numeraciju kućah i to prema novome sistemu kako se ta numeracija u naprednim miestima i varošima preduzimlje, naime tako da svaka ulica imade posebnu svoju numeraciju, sa letne strane izprave brojeve, a sa zimne strane neizpravne brojeve.

Nadalje je opć. poglavarstvo preduzelo i nominaciju ulicah, te se je u tome omjeru držalo da se ulice imajuće jur prikladno ime, istima takovo zadrži, ulicama pako koje nisu imale nikakovo ili neprikladno ime, dalo je opć. poglavarstvo ime zaslužnih za domovinu, naš narod, narodnu prosvjetu, muževah vrijednih, da im mi i naše potomstvo imena spominjemo, te se je pri tome obrazrelo na vladajuće kod nas okolnosti i odnošaje.

Zaključak

Opć. zastupstvo uvaživ neotklonivu potrebu, da se jednom već uredi numeracija te uvaživ prieku potrebu nastavšu predstojećim dolaskom većeg broja vojske odobrava jednoglasno postupak opć. poglavarstva u pogledu nabave tabličah i tablih u pogledu nove numeracije kućah i u pogledu imenovanja ulicah prihvaća posve predlog obć. poglavarstva i daje pojedinim ulicama vukovarskih slijedeća označenja:

1. Od Hillerove do Paučan Andrije odnosno Šatorić Stipana — **Franje Josipa***
2. Od Stiepana Laubera do Kovačević Josipa i Feješ Miška — **Dolnja mala**

* Svaki je naziv objašnjen, kada se prvi puta spomene. Obično je u prethodnom poglavlju.

3. Od Najpara Ivana i Borovca Antuna prema Sotinu — **Jelačićeva ulica**
4. Novo nasuto sajmište »svinjska pijaca« — **Zvonimirov trg**
5. Od agencije uzduž Dunava — **Khuenovo šetalište,** Hedervary hrvatski ban od 1883—1903.**
6. Od »Centrala« do Dunava — **Rajačićeva ulica,** Josif (1785—1861) petrijarh pravoslavne crkve
7. Od Jakoba Kohna do ženske škole »Šlezija« — **Gajeva ulica**
8. Gornja ribarska ulica (Rukavinin sokak) — **Ribarska ulica**
9. Dolnja ribarska ulica (Plate Petrovića) — **Relkovićeva ulica**
10. Od Otroka Gjure i Stojković Mite do manastira — **Samostanska ulica**
11. Sve za samostanom »Šamac« — **Šamac**
12. Od Paunovića Alekse do Rastera Mije — **Magotajeva,** sudac plemića srijems, ke županije koji je ostavio zakladu od 2000 forinti za izgradnju vukovarske bolnice.
13. Od Mihajlović Miše do Otroka Ivana i Bećarević Jovana (Vašarište) — **Zmajeva**
14. Žitna pijaca — **Daničićev trg**
15. Od prote Đaković Marijan i Mladenović Jovana do Ostgjić Vase i Haraček Antuna — **Dušanova ulica,** Stefan (1308—1355) srpski car
16. Od Paunića Senije i Jovanović Lazara do Bauera Nikole i Amona Antuna — **Kačićeva ulica,** Andrija Miošić (1696—1760) narodni pjesnik, franjevac
17. Od Kiefera Kate i Miller Marije do Miller Andrije i Sajlera Josipa do Vuke i uz Vuku — **Frankopanova ulica**
18. Čordaški sokak — **Preradovićeva ulica,** Petar (1818—1872) hrvatski pjesnik
19. Surduk od Paunović Ljube i Šefcig Vencla do Omorca Vase — **Sundečićeva ulica,** Jovan (1825—1900) srpski pjesnik
20. Od Weinzetlera Andrije i Benko Marije proti Bogdanovcima — **Bogdanovačka ulica**
21. Milovo brdo — **Milovo brdo**
22. Slijepi sokak — **Mala ulica**
23. Iz bogdanovačkog sokaka k Vuki — **Vukina ulica**
24. Novi sokak — Horaček Antun i Belog Luka do Hajer Anka i Hešperger Gašpar — **Rudolfova ulica,** Habzburgovac (1858—1889) prestolonasljednik
25. Pomoranča — **Njemačka ulica**
26. Od kraja bogdanovačke ulice k vašarištu — **Duga ulica**
27. Tri ruže sokak — **Tri ruže ulica**

** Objašnjenja su moja, a ostali dio je premaoriginalnom zapisniku.

28. Grobljanski sokak od Johana Konrada, Jakovljević Verone i Gurke do Hill Jakoba i Miller Jakoba	**Krunoslavina ulica,** hist. lice Katarina Korecki, u Gundulićevu epu opjevana kao vjerenica Krunoslava.
29. Zeleni sokak od Banhajerove ciglane	**Zelena ulica**
30. Sajmište	**Sajmište**
31. Staklarski sokak od Obradović Toše i Rončić Ivana do Lauber Kristiana i Karašević Gjure	
32. Iz Dolnje male na vašarište od Kitičić Maria — Subašić Antun	**Zrinjskieva ulica**
33. Iz Dolnje male k' Vašarištu druga ulica od Gusković Franje i Telarović Kate	**Šenoina ulica,** August (1838 — 1881) hrvatski književnik
34. Od Rončića do dvora i malte	**Draškovićeva ulica**
35. Od dvora i malte dalje gore	**Strossmayerova ulica**
36. K' agenciji	**Filipovićeva ulica**
37. Lokvanj	**Parobrodarska ulica**
38. Šapudl	**Bakačeva**
39. Između kot. suda i sudbenog stola	**Gundulićeva ulica**
40. Između sudb. stola i Knola	**Domobranska ulica**
41. Od malte u Adicu	**Mirogojska ulica**
	Vlastelinski prolaz

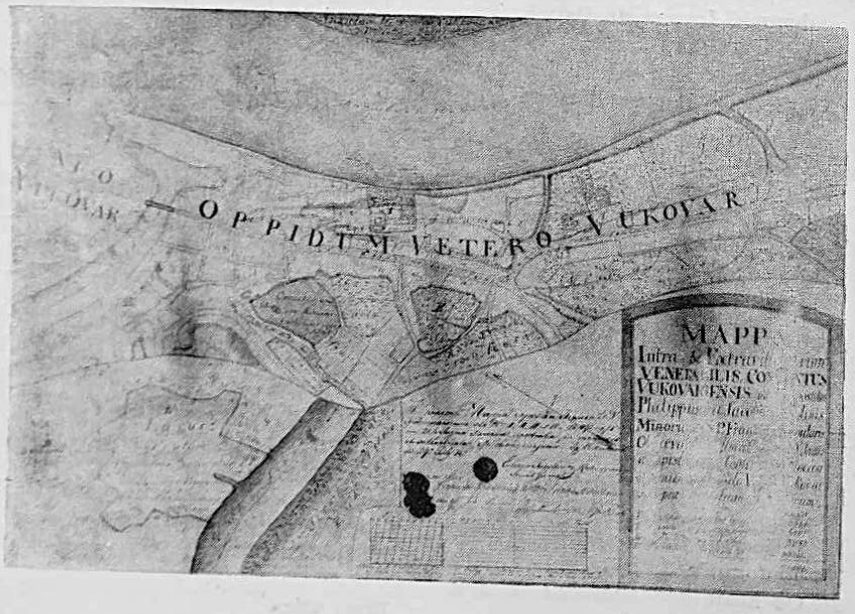

Nacrt Vukovara iz 1847. godine. — Arhiv Franjevačkog samostana Vukovar
Na karti su prvi puta ubilježene ulice: Shlesia, Shamacz, Dolna mala, Via Regia postalis, Petrovaradinum et Semlinum, Via ad Negoslavcze, Via ex Possessione Bogdanovcze.

Druga nominacija ulica (preimenovanje)

Nakon prvog svjetskog rata stvorena je Država SHS, a nešto kasnije Jugoslavija. Očekujući da će se ubrzo izvršiti promjena naziva ulica i trgova pregledao sam gradske zapisnike od 1918. do 1928. godine, ali nigdje nisam našao službeno saopćenje o promjeni naziva.

U zapisniku od 16. svibnja 1919. godine pod točkom 114 trgovišni načelnik predlaže promjenu naziva ulica. Prijedlog je jednoglasno usvojen te je zaključeno da se ta promjena ima izvršiti svećanim načinom onda kada Vukovar bude proglašen gradom.

Ukazom Njegova Visočanstva Regenta Aleksandra od 23. listopada 1919. godine i naredbom Hrvatske i Slavonije 25. listopada 1919. godine broj 13499 Trgovište Vukovar, proglašeno je gradom drugoga reda. Ali nigdje oglasa o promjeni naziva ulica, a da je promjena izvršena potvrđuju nam novi nazivi koje povremeno nalazimo u gradskim zapisnicima. Prema kartama Vukovara iz 1925. i 1926. godine možemo vidjeti koje su sve promjene izvršene i koje su novonastale ulice:*

Stari nazivi	Novi nazivi
1. Bakačeva ulica	Bakačeva ulica
2. Bogdanovačka ulica	Bogdanovačka ulica
3. Daničićev trg	Daničićev trg
4. Dolnja mala, do 1929. godine	**Radićeva ulica**
5. Domobranska ulica	Domobranska ulica
6. Draškovićeva ulica	Draškovićeva ulica
7. Duga ulica	Duga ulica
8. Dunavska ulica	Dunavska ulica
9. Dušanova ulica	Dušanova ulica
10. Filipovićeva ulica	Filipovićeva ulica
11. Frankopanova ulica	Frankopanova ulica
12. Gajeva ulica	Gajeva ulica
13. Gundulićeva ulica	Gundulićeva ulica
14. Grobljanska ulica	Mirogojska ulica
15. Jelačićeva ulica	Jelačićeva ulica
16. Kačićeva ulica	Kačićeva ulica
17. Khuenovo šetalište	**Wilsonovo šetalište**
18. Krnjotak	Krnjotak
19. Krunoslavina ulica	Krunoslavina ulica
20. Magotajeva ulica	Magotajeva ulica
21. Mala ulica	Mala ulica
22. Milovo Brdo	Milovo brdo
23. Njemačka ulica	Njemačka ulica
24. Parobrodarska ulica	Parobrodarska ulica
25. Petra I kralja ulica, do 1934. g.	**Aleksandrova ulica**

* Novonastale ulice i promijenjeni nazivi štampani su uvijek masnim slovima.

26. Preradovićeva ulica	Preradovićeva ulica
27. Priljevo	Priljevo
28. Rajačićeva ulica	Rajačićeva ulica
29. Relkovićeva ulica	Reljkovićeva ulica
30. Ribarska ulica	Ribarska ulica
31. Rudolfova ulica	**Trumbićeva ulica,** Ante (1864—1938) političar i državnik
32. Sajmište ulica	Sajmište ulica
33. Samostanska ulica	Samostanska ulica
34. Strossmayerova ulica	**Aleksandrova ulica,** a od 1934. godine ponovo **Strossmayerova**
35. Sundučićeva ulica	Sundečićeva ulica
36. Supoderica	Supoderica
37. Šamac ulica	Šamac ulica
38. Šenoina ulica	Šenoina ulica
39. Tri ruže	Tri ruže
40. Vlastelinski prolaz	**Masarykova ulica**
41. Vukina ulica	Vukina ulica
42. Zelena ulica	Zelena ulica
43. Zvonimirov trg, do 1927.	**Wilsonov trg**
44. Zmajeva ulica	Zmajeva ulica
45. Zrinjskijeva ulica	Zrinska ulica

Novonastale ulice i trgovi:

1. **Invalidska ulica,** nazvana po tome što su gradilišta dobijali samo ratni vojni invalidi.
2. **Nova ulica,** naziva se tako do 1921. godine, upravo se počinje formirati a kada je 1925. godine izvršena definitivna regulacija dobiva naziv Kraljice Marije ulica, supruga kralja Aleksandra Karađorđevića.
3. **Pašićev trg,** Nikola (1945—1926) političar i državnik.
4. **Šterlovac trg i park,** Emerik gradonačelnik Vukovara dao zasaditi kestenima i lipama taj park.

Treća nominacija ulica i trgova (preimenovanje)

Arhivski materijal iz perioda drugog svjetskog rata (1941—1945) tek se sređuje pa je moguće pregledati samo dio toga ogromnog arhiva i to onaj koji je u posjedu Gradskog muzeja Vukovar, U Oglasu za nabavu kupona za nabavu tekstila, sapuna i praška za pranje kojega objavljuje Gradska aprovizacija u Vukovaru 13. svibnja 1942. godine navode se mjesta gdje se izdaju kuponi i ulice koje pripadaju tom mjestu, ili u Spisku pripadnika satnije Narodne zaštite uz imena navode se i ulice pa sam iz tih izvora saznao nazive ulica.

Stari nazivi	Novi nazivi
1. Aleksandrova ulica	**Poglavnikova ulica**
2. Bakačeva ulica	Bakačeva ulica
3. Bogdanovačka ulica	**Göringstrasse,** Herman (1893—1946) njemački ratni zločinac
4. Daničićev trg	**Kralja Tomislava trg,** hrvatski kralj 910—928.

5. Domobranska ulica	Domobranska ulica
6. Draškovićeva ulica	Draškovićeva ulica
7. Duga ulica	Duga ulica
8. Dunavska ulica	Dunavska ulica
9. Dušanova ulica	**Hitlerstrasse,** Adolf (1889—1945) njemački ratni zločinac
10. Filipovićeva ulica	**Budakova ulica**
11. Frankopanova ulica	Frankopanova ulica
12. Gajeva ulica	Gajeva ulica
13. Gundulićeva ulica	Gundulićeva ulica
14. Invalidska ulica	**Ustaška ulica**
15. Jelačićeva ulica	Jelačićeva ulica
16. Kačićeva ulica	Kačićeva ulica
17. Kraljice Marije ulica	**Hlinkina ulica,** Andrej (1864—1938) slovački političar
18. Krnjotak	Krnjotak
19. Krunoslavina ulica	**Matoševa ulica,** Antun Gustav (1873—1914) hrvatski književnik
20. Magotajeva ulica	Magotajeva ulica
21. Mala ulica	Mala ulica
22. Masarykova ulica	**Grofa Eltza ulica,** od pruge do Adice **Trenkova**
23. Milovo brdo	Milovo brdo
24. Njemačka ulica	Njemačka ulica
25. Parobrodarska ulica	Parobrodarska ulica
26. Pašićev trg	**Starčevićev trg,** Ante (1823—1896) hrvatski političar
27. Preradovićeva ulica	Preradovićeva ulica
28. Priljevo	Priljevo
29. Radićeva ulica	Radićeva ulica
30. Rajačićeva ulica	**Nikole Andrića ulica**
31. Reljkovićeva ulica	Reljkovićeva ulica
32. Ribarska ulica	Ribarska ulica
33. Sajmište ulica	**Tomićeva ulica,** Josip Eugen (1843—1906) hrvatski književnik
34. Samostanska ulica	Samostanska ulica
35. Strossmayerova ulica	Strossmayerova ulica
36. Sundečićeva ulica	**Kumičićeva ulica,** Eugen (1850—1904) hrvatski književnik
37. Supoderica	Supoderica Desna, Supoderica Lijeva
38. Šamac ulica	Šamac ulica
39. Šenoina ulica	Šenoina ulica
40. Šterlovac trg	Šterlovac trg
41.Tri ruže ulica	Tri ruže ulica
42. Trumbićeva ulica	**Goebbelsgasse,** Joseph (1897—1945) njemački ratni zločinac
43. Vukina ulica	Vukina ulica
44. Wilsonov trg	**Zvonimirov trg**
45. Wilsonovo šetalište	**Svačićevo šetalište,** Petar hrvatski kralj 1093—1097.
46. Zelena ulica	Zelena ulica
47. Zmajeva ulica	**Kvaternikova ulica**
48. Zrinska ulica	Zrinska ulica

Novonastale ulice i trgovi:

1. **Bencetića o. Đure trg**, gvardijan franjevačkog samostana (1914—1918) u Vukovaru.

2. **Krešimirov trg**, Petar hrvatski kralj 1058—1074. godine.

3. **Jelačić bašće ulica**

4. **Prosina ulica**

5. **Široki put ulica**

6. **Čvorkovac ulica**

7. **Desna i Lijeva bara**

Četvrta nominacija ulica (preimenovanje)

Nakon oslobođenja 1945. godine prvo su osječke novine »Glas Slavonije« 14. rujna 1945. godine na šestoj strani donijele članak »Novi nazivi vukovarskih ulica« a zatim je Gradski narodni odbor Vukovar 18. rujna 1945. izdao Oglas o promjeni naziva. I jedan i drugi dokument donosimo u cjelosti jer i u jednom i u drugom ima pogrešnih naziva, pogotovo što se tiče prijašnjih naziva ulica.

Vukovar, Plenarni odbor gradske Narodne fronte donio je odluku, kojom se mijenjaju nazivi mnogih ulica, koje su do sada nosile protunarodna imena ili imena narodnih neprijatelja. Nakon duže diskusije donesena je odluka da se donesu slijedeće promjene: Filipovićeva ulica, Ulica Ive Lole Ribara, kraljice Marije u dr. B. Adžije, Bakačeva u Primorsku, Invalidska u Partizansku, Priljevo u 8. decembar 1944. Domobranska u Istarsku, Park u Novom Vukovaru u Trg Narodnog heroja Oreškovića, Jelačića u Peke Dapčevića, Eugena Tomića u Stjepana Supanca, Park Šterlovac u Trg Matije Gupca, Samostanska u Augustinčićevu, Šamac u M. Gorkog, Jelačićeve bašte u Ulicu Patkovića, Draškovićeva u Dalmatinsku, Široki put u ulicu Narodnih žrtava, Duga u Ognjena Price, Njemačka u Ilje Eremburga, Trumbićeva u Pionirsku, Tri ruže u Otokara Keršovanija, Bogdanovačka u maršala Toljbuhina, Zelena u Augusta Cesarca, Frankopanska u I. G. Kovačića, Rajačićeva u V. Nazora, Dušanova u Vaše Pelagića, Kralja Petra u Maršala Tita, Daničićev trg u Trg Oslobođenja, Zvonimirov trg u Trg Republike, Zrinska ulica u dr. Nikole Andrića, Pašićev trg u Staljinov trg.

Građanstvo je ove promjene primilo s velikim zadovoljstvom.

Eugena Tomića ulica nije se nikada zvala Supančeva nego Sajmište, Draškovićeva nije Dalmatinska nego Alije Alijagića, Tri ruže nije Otokara Keršovanija već Stjepana Supanca.

GRADSKI NARODNI ODBOR VUKOVAR
Broj: 7564/45

OGLAS

Gradska Narodna Skupština na svojoj sjednici,održanoj dana 18. septembra 1945. god., po saslušanju podnešenih prijedloga, a udovoljavajući željama građanstva pojedinih rajona, donijela je pod toč. 70 sjedničkog zapisnika, jednoglasno odluku o promjeni naziva ulica u gradu i o podjeli gradskog područja na rajone.

Obzirom na raštrkano gradsko područje podijeljen je grad na 7 rajona i to:

I. RAJON: STARI VUKOVAR od mosta na Vuki do Vratoloma, te od Vuke i Dunava u dubinu uključivo Radićeva ulica, Zrinjska, Zmajeva do pravoslavne crkve, Sundečićeva ulica, Drvena pijaca, Kačićeva i Frankopanova ulica;

II. RAJON: NOVI VUKOVAR t. j. od mosta na Vuki do nadvožnjaka kod željezničke stanice, te između Dunava i Vuke (do drvenog mosta kod Adice);

III. RAJON: SAJMIŠTE t. j. između Petrovačkog puta (uključivo Petrovački put) i Lijeve Bare te od pravoslavne crkve Zmajevom ulicom i uključivo Duga ulica do Petrovačkog puta;

IV. RAJON: BRDO t. j. od Petrovačkog puta, Zmajeve ulice, Bogdanovačke do Račićeve i Kačićeve ulice, te Frankopanove ulice jugozapadno sve do Vuke;

V. RAJON: Jelačićeva ulica sa svim sporednim ulicama od Vratoloma do Vučedola;

VI. RAJON: Priljevo, Kriva Bara, Kudeljara, tj. od željezničkog nadvožnjaka prema zapadu; i

VII. RAJON: LUŽAC.

NOVI NAZIVI ULICA PO RAJONIMA

Red. br.	Stari naziv	Novi naziv
	I. RAJON:	
1.	Trg pred Radničkim domom	STALJINOV TRG
2.	Ulica Kralja Petra	ULICA MARŠALA TITA
3.	Ulica Stjepana Radića	Ulica Stjepana Radića
4.	Ulica Ljudevita Gaja	Ulica Ljudevita Gaja
5.	Rajačićeva ulica (bivša Andrićeva)	ULICA VLADIMIRA NAZORA
6.	Zrinjskoga ulica	ANDRIĆEVA ULICA
7.	Ribarska ulica	Ribarska ulica
8.	Reljkovićeva ulica	Reljkovićeva ulica
9.	Zmajeva ulica (do pravoslavne crkve)	Zmajeva ulica
10.	Daničićev trg	TRG OSLOBOĐENJA
11.	Zvonimirov trg	TRG REPUBLIKE
12.	Vilsonovo šetalište	LENJINOVO ŠETALIŠTE
13.	Drvena pijaca	TRG NARODNOG HEROJA RADE KONČARA

14. Kačićeva ulica	Kačićeva ulica
15. Frankopanova ulica (od gostione Place)	ULICA IVANA GORANA KOVAČIĆA
16. Frankopanova ulica (od Srpske banke do novog mosta)	ULICA EDVARDA KARDELJA
17. Dušanova ulica	ULICA VASE PELAGIĆA
18. Sundečićeva ulica	Sundečićeva ulica
19. Milovo brdo	Milovo brdo
20. Samostanska ulica	AUGUSTINCIĆEVA ULICA
21. Šamac	ULICA MAKSIMA GORKOG

II. RAJON:

1. Filipovićeva i Kr. Aleksandra ul.	ULICA IVE LOLE RIBARA
2. Štrosmajerova ulica	Štrosmajerova ulica
3. Kralj. Marije ul. (od novog mosta do parka)	ULICA DR. BOŽIDARA ADŽIJE
4. Bakačeva ulica	PRIMORSKA ULICA
5. Vlastelinski prolaz (bivša Eltzova i Trenkova ulica do mosta kod Adice	MASARIKOVA ULICA
6. Domobranska ulica	ISTARSKA ULICA
7. Invalidska ulica	PARTIZANSKA ULICA
8. Mirogojska ulica	Mirogojska ulica
9. Krešimirov trg	TRG (park) NARODNOG HEROJA MARKA OREŠKOVIĆA
10. Parobrodarska	Parobrodarska
11. Dunavska	Dunavska
12. Nova ulica iza Gundulićeve — sada produžena Gundulićeva ul.	ULICA NEZNANOG JUNAKA
13. Nova ulica između bivše Županije i škole u Novom Vukovaru	ŠKOLSKA ULICA
14. Gundulićeva ulica	Gundulićeva ulica

III. RAJON

1. Draškovićeva ulica	ULICA ALIJE ALIAGIĆA
2. Šenoina ulica	Šenoina ulica
3. Tomićeva ulica	DALMATINSKA ULICA
4. Zmajeva ulica (od pravoslavne crkve do trga Matije Gupca)	ULICA NAROD. HEROJA JOSIPA KRAŠA
5. Trg Matije Gupca (park Šterlovac)	Trg Matije Gupca
6. Sajmište	Sajmište
7. Zelena ulica	ULICA AUGUSTA CESARCA
8. Duga ulica (od ugla Birger-mlina do Petrovačkog puta)	ULICA OGNJENA PRICE
9. Petrovački drum	PROLETERSKA ULICA
10. Desna Bara	PATKOVIĆEVA ULICA

IV. RAJON:

1. Krunoslavina ulica	Krunoslavina ulica
2. Tri ruže ulica	ULICA STJEPANA SUPANCA

3. Preradovićeva ulica	Preradovićeva ulica
4. Trumbićeva ulica	PIONIRSKA ULICA
5. Duga ulica (od Petrovačkog puta do Bogdanovačkog druma)	ULICA OTOKARA KERŠOVANIJA
6. Njemačka ulica	ULICA ILJE EREMBURGA
7. Nova ulica	Nova ulica
8. Bogdanovačka ulica	ULICA MARŠALA TOLBUHINA
9. Mala ulica	Mala ulica
10. Vukina ulica	Vukina ulica
11. Supoderica desna	Supoderica desna
12. Supoderica lijeva	Supoderica lijeva

V. RAJON:

1. Jelačićeva ulica	ULICA PEKE DAPČEVIĆA
2. Vučedol	Vučedol
3. Čvorkovac	Čvorkovac
4. Lijeva Bara	Lijeva Bara
5. Jelačić Bašte	ULICA 12. IV. 1945. GOD.
6. Široki put	ULICA NARODNIH MUČENIKA

VI. RAJON:

1. Priljevo	ULICA 8. XII. 1944. GOD.
2. Kriva Bara	Kriva Bara
3. Kudeljara	Kudeljara

VII. RAJON:

1. Lužac	Lužac

Za nove oznake u gradu nalaze se u izradi natpisne table, koje će se u najkraćem roku postaviti na početku i kraju svake ulice.

Nakon postavljanja novih oznaka ulica dužni su svi kućevlasnici da preudese i postave na kućama tablice sa novom oznakom ulice i kućnog broja. ROK ZA NOVE OZNAKE KUĆA ODREĐUJE SE SA 30 DANA OD DANA POSTAVLJANJA NOVIH OZNAKA ULICA.

U Vukovaru, dana 18. septembra 1945. god.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Sekretar:
MILAN NASRADIN v. r.

Predsjednik:
BROZOVIĆ M. DRAGUTIN v. r.

Stari nazivi su u Oglasu nedosljedno upotrebljeni; ponekad je to naziv čak iz austro-ugarskog perioda, ponekad iz NDH, a najčešće iz stare Jugoslavije. No, nas sada zanimaju novi nazivi, a takovih je 37, i promjene koje su ubrzo uslijedile. Nakon 1948. godine izmijenjeni su nazivi ovih ulica:

1. ULICA MARŠALA TOLBUHINA, Fjodor Ivanovič (1894—1949) sovjetski marlaš, mijenja naziv u ULICA 1. MAJA.

2. ULICA ILJE ERENBURGA, (1891—1967) sovjetski književnik, mijenja naziv u ULICA SVETOZARA MARKOVIĆA.

2. STALJINOV TRG, Josif Visarionovič (1879—1953) sovjetski političar i državnik, mijenja naziv u TRG II. KONGRESA.

Prema Preporuci o davanju imena mjestima, ulicama, privrednim organizacijama, ustanovama i društvenim organizacijama objavljenoj u Službenom listu SFRJ, godine 1953. br. 39, 409. ukinuto je davanje imena prema živim ličnostima i tada su izmijenjeni nazivi slijedećih ulica:

4. ULICA EDVARDA KARDELJA nazvana je ULICA DIMITRIJA TUCOVIĆA.

5. ULICA PEKE DAPČEVIĆA nazvana je ULICA JNA.

Još su u popis ušli: VUČEDOL, KRIVA BARA, KUDELJARA I LUŽAC, pa je prema Oglasu GNO Vukovar 1945. godine u gradu bilo 57 ulica i 6 trgova. Tu nisu ubrojani Vučedol, Kriva Bara, Kudeljara i Lužac jer to nisu ulice već šira gradska područja.

Sve novoimenovane ulice štampane su verzalom. Kratki monografski podaci nalaze se samo kod onih ulica koje se ne nalaze u popisu današnjih ulica.

Današnji nazivi ulica

Brojčani podaci pokazuju nam brzi rast grada, a nazivi interes za usmjeravanje politike u imenovanju novih ulica i trgova, što se vrši na prijedlog Savjeta mjesnih zajednica.

1. Adica
2. Adžijina, Božidar
3. Alijagićeva, Alija
4. Andrićeva, Nikola
5. Augustinčićeva, Antun
6. Bara Lijeva
7. Bara Desna
8. **Bosićeva, Pero (1922—1945) narodni heroj**
9. **Boška Buhe — naselje, (1926—1943) narodni heroj**
10. Bratstva—Jedinstva
11. **Brkićeva, Hasan (1913—1965) narodni heroj**
12. Budžak I.
13. Budžak II.
14. Budžak III.
15. **Bursać Marije (1924—1943) narodni heroj**
16. Cesarčeva, August
17. Cvjetno naselje
18. Čvorkovac
19. Dalmatinska
20. Dalmatinska — Sajmište — naselje
21. Dobra Voda
22. Dubrovačka
23. Dunavska
24. **Dvanaestog aprila 1945. — oslobođenje grada Vukovara**
25. Đergajska
26. **Đurđevićeva, Vaso (1923—1944) narodni heroj**
27. **Filipovićeva, Stevan (1916—1942) narodni heroj**
28. Fruškogorska
29. **Gaćešina, Vasilije (1908—1942) narodni heroj**

30. Gajeva, Ljudevit
31. **Goretina, Tomo (1928—1944) učesnik NOB-e**
32. Gorkog, Maksim
33. **Gundulićeva, Ivan**
34. **Heroja Sremskog fronta**
35. Istarska
36. Jugoslavenske narodne armije
37. **Kačićeva, Andrija Miošić**
38. Keršovanijeva, Otokar
39. **Kidričeva, Boris (1922—1953) revolucionar i naučni radnik**
40. Kolodvorska
41. **Kovačevićeva, Sava (1906—1943) narodni heroj**
42. Kovačićeva, Ivan Goran
43. **Kozarčeva, Josip**
44. Kranjčevićeva, Silvije Strahimir
45. **Krašova, Josip (1900—1941) narodni heroj**
46. Krajgerova, Boris
47. Lenjinovo šetalište
48. Mala ulica
49. Markovićeva, Svetozar
50. Marković Svetozara — naselje
51. Masarykova, Tomaš
52. Matoševa, Antun Gustav
53. Milovo Brdo
54. Mirogojska
55. Narodnih mučenika
56. Nazorova, Vladimir
57. Nezanog junaka
58. Nova ulica
59. Omladinska ulica
60. **Osmi mart, — povodom Dana žena**
61. Parobrodarska
62. Partizanska
63. Partizanska — naselje
64. **Patkovićeva, Đoko (1910—1942) prvoborac ovoga kraja**
65. Patkovićeva — naselje
66. **Pelagićeva, Vaso (1838—1899) revolucionar i publicist**
67. **Penezićeva, Slobodan (1918—1970) narodni heroj**
68. Petriskela
69. Pijade Moše
70. Pionirska
71. Pionirska — naselje
72. **Plećaševa, Dušan (1912—1942) prvoborac ovoga kraja**
73. Preradovićeva, Petar
74. Pricina, Ognjen
75. Priljvo
76. Primorska
77. Proleterska
78. Prosina
79. Prvi maja
80. Radićeva, Stjepan
81. Radnička

82. Ratarska
83. Reljkovićeva, Antun Matija
84. **Ribareva**, Ivo Lola (1916—1943) narodni heroj
85. **Rodićeva**, Slavko (1916—1949) narodni heroj
86. Sajmište
87. Sremska
88. Sremskog fronta
89. **Sundučićeva**, Jovan (prezime krivo napisano, treba Sundečić)
90. Strossmayerova, Josip Juraj
91. **Supančeva**, Stjepan (1891—1821) vođa vukovarskog proleterijata
92. Supoderica Lijeva
93. Supoderica Desna
94. Supoderica II.
95. Supoderica III.
96. Šenoina, August
97. Školska
98. **Šolajina**, Simo (1905—1942) narodni heroj
99. **Teslina**, Nikola (1956—1943) istraživač i izumitelj
110. **Tucovićeva**, Dimitrije (1881—1914) političar i marksistički pisac
101. **Velika Skela**
102. Vinkovačka (prema Vinkovcima)
103. Vinkovački odvojak I.
104. Vinkovački odvojak II.
105. Vinkovački odvojak III.
106. Vinogradska (gdje su nekada bili vinogradi)
107. **Vukajlovićeva**, Bogoljub-Lala (1921—1943) narodni heroj
108. Vukina (prema rijeci Vuki)
109. Zmajeva, Jovan Jovanović
110. Zrinska
111. Željeznička
112. Žrtava fašizma
1. Trg Matije Gupca
2. Trg Rade Končara (1911—1942) narodni heroj
3. **Trg Marka Oreškovića** (1895—1941) narodni heroj
4. Trg oslobođenja
5. Trg Republike
6. Trg slobode
7. Trg žrtava fašizma
8. Trg Drugog kongresa KPJ

U ovom registru rađenom prema abecednom redu, radi lakše preglednosti, dati su nazivi izvedeni od pridjevnog oblika prezimena uz dodatak imena, jer nazivi vukovarskih ulica nisu dosljedno provedeni, zbog toga sam prihvatio sugestije iznesene na 22. strani Jezika.[116]

Na desnoj strani ulica nalaze se parni a na lijevoj strani neparni kućni brojevi.

Sve novoimenovane ulice tiskane su masnim slovima.

116 P. Šimunović: O pisanju naziva zagrebačkih ulica, str. 14.

Arhiv Gradskog muzeja Vukovar
Arhiv Gruntovnice Vukovar, gruntovne knjige i mape
Arhiv katastarski Skupštine općine Vukovar
Arhiv Zavoda za urbanizam i komunalne poslove općine Vukovar
Arhiv Franjevačkog samostana Vukovar
Arhiv porodice Paunović Vukovar
Arhiv Đorđa J. Drenovca Vukovar
Arhiv historijski Zagreb
Arhiv mapa Geodetske uprave Zagreb
Arhiv mapa Republičkog sekretarijata za privredu Zagreb
Belavić o. Placido: Crtice iz prošlosti Vukovara, Vukovar 1927. g.
Povijest samostana i župe vukovarske, Vukovar 1928. g.
Bösendorfer Josip: Crtice iz slavonske povijesti, Osijek 1910. g.
Brlić E. Ante: Castrum Walcow villa Volkowar, »Ogledi« Vukovar
Požarne katastrofe u Vukovaru 1743 — 1869. Vukovar 1965. g.
Članci u Vukovarskim novinama od 1952 — 1972. g.
Brown Eduard: Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien· Bulgarien etc. Nürnberg 1711. g.
Cazi Josip: Vukovar u klasnoj borbi, Zagreb 1955. g.
Čelebija Evlija: Putopis II, Sarajevo 1957. g.
Deroko Aleksandar: Srednjovekovni gradovi na Dunavu, Beograd 1964. g.
Dorn Antun: Vukovar u danima kuge, »Ogledi« 1. — 1963. g. Vukovar.
Prilozi za izučavanje zdravstvenih prilika u Vukovaru, »Ogledi« 10. — 1963. g. Vukovar
Horvat Rudolf: Slavonija I, Zagreb 1936. g.
Horvat Vlado: Muzeološki prikaz turskog razdoblja za područje zavičajnog muzeja u Vukovaru, »Glasnik slavonskih muzeja« XVIII — 1970. g.
Izviešće o stanju javne uprave u županiji sriemskoj, 1893 — 1917. g.
Izvještaj — Gimnazije od 1894. g i daje, Vukovar
Kovačević Ivan: Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867 — 1914. Beograd 1972. g.
Kukuljević Ivan: Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, Svezak 3.
Matković Petar: Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka, Putopis M. A. Pigafete ili drugo putovanje A. Vrančića u Carigrad 1567. g. Rad JAZU — 100, 1890. g.
Opis putovanja dvaju carskih poslanstava u Carigrad, K. Ryma godine 1571. i D. Undnada godine 1572. Rad JAZU — 112, 1892. g.
Putopis S. Gerlacha i S. Schweigera, ili opisi putovanja carskih poslanstava u Carigrad, naime Davida Ungnada od g. 1573 — 78. i J. Sizendorfa od 1577. godine, Rad JAZU — 116, 1893. g.
Mihailović Risto: Iz prošlosti Vukovara obzirom na tamošnje Srbe, Novi Sad, 1890. g.
Pavičić Stjepan: Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, Zagreb 1953. g.
Vukovarska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća, Zagreb 1940. g.
Popović J. Dušan: Srbi u Sremu do 1736/7. g. Beograd 1950. g.
Rački Franjo: Starine XIV. Zagreb 1882. g.
Ruvarac Dimitrije: Srpska mitropolija karlovačka oko polovine XVIII. veka, Sr. Karlovci 1902. g.
Sabljar Vinko: Miestopisni riečnik Dalmatcije, Hrvatske i Slavonije Zagreb 1866. g.
Szabo Gjuro: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920. g.
Schraud Franz: Geschichte der Pest in Sirmien, Pest 1801. g.
Simonović Radivoj: Kuga u Sremu godine 1795. i 1796. Pančevo 1898. g.
Smičiklas Tade: Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije I. i II. Zagreb 1891. g.
Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Svezak III, IV. i XI.
»Sriemske novine« od 1891. g. i dalje
»Sriemski Hrvat« od 1879. i dalje
»Srijemski list« 1926. g.

Sto gradova Jugoslavije, »Mladost« Beograd 1965. g.
Šulc Ivo: Revolucionar — graditelj«, »Ogledi« 4—5. Vukovar 1961.
Taube Fridrich: Historische und geographische Beschriebung des Königreiches Slavonien und des Herzogtuns Syrmien, Leipzig 1777. g.
Tirk Dragutin: Kratka povijest DVD Vukovar, Vukovar 1965. g.
Tkalac Krunoslav: Školstvo u Slavoniji u 18. i 19. stoljeću, Županja 1973. g.
Vukovar — urbanistički plan, Zagreb 1967. g.
Vukovarska komuna, Vukovar 1965. g.
Vukovarski novi glasnik, Vukovar 1928. g.
Vukovarske novine, Vukovar 1932. g.
Vukovarske novine, Vukovar 1952. do 1975. g.
Vlajinac dr. M.: Iz putopisa Hansa Deršvama 1553—55. g. Bratstva, XXI — Beograd 1927. g.
Zimonić Aleksandar: Spomenica prigodom 50. godišnjice DVD Vukovar, Vukovar 1927. g.

POMOĆNA LITERATURA

Bajetić Alija: Ulice i trgovi Sarajeva, Sarajevo 1973. g.
Dobrić Nikola: Urbanizam kroz vekove; Jugoslavija, Beograd 1950. g.
Maroević Ivo: Sisak, grad i graditeljstvo
Andre Mohorović: Analiza historijsko - urbanističkog razvoja grada Zagreba, Rad JAZU 287.
Mumford Lewis: Grad u historiji, Zagreb 1968. g.
Saarinen Eliel: Gradovi, Sarajevo 1972. g.
Šimunović Petar: O pisanju naziva zagrebačkih ulica, »Jezik« 1. Zagreb 1970/1 g.
Klaić Vjekoslav: Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, sv. I. Zagreb, 1880. g.
Statistički atlas Kraljevine Hrvatske i Slovenije 1875 — 1915. Zagreb, 1915. g.
Ilić Ljubo: O urbanističkoj metodi — preštampano iz »Arhitekture«

SADRŽAJ

strana 3
VUKOVO 11
VAROŠ 12
STARI VUKOVAR — TURSKI PERIOD 13
NOVI VUKOVAR — TURSKI PERIOD
STARI VUKOVAR — AUSTRIJSKA REOKUPACIJA
Razvitak od 1687. do 1795. godine 24
Razvitak od 1759. do 1817. godine 42
Razvitak od 1817. do 1863. godine 47
NOVI VUKOVAR — AUSTRIJSKA REOKUPACIJA
Razvitak od 1687. do 1795. godine 60
Razvitak od 1795. do 1817. godine 65
Razvitak od 1817. do 1863. godine 69
VUKOVAR
Razvitak od 1863. do 1891. godine 73
Razvitak od 1891. do 1914. godine 89
Razvitak od 1914. do 1941. godine 93
Razvitak od 1945. godine 99
STILSKE KATEGORIZACIJE
Pučko graditeljstvo 101
Barok 104
Klasicizam 109
Pseudostilovi (neostilovi) 112
Secesija 119
NAZIVI ULICA
Starodrevni pučki nazivi 123
Nazivi područja u neposrednoj okolici grada 135
Prva nominacija ulica (imenovanje) 136
Druga nominacija ulica (preimenovanje) 139
Treća nominacija ulica (preimenovanje) 140
Četvrta nominacija ulica (preimenovanje) 142
Današnji nazivi ulica 146
Izvori i literatura 149